

૪૪૬૬

ગુજરાતી સાતમી ચોપડીની કવિતાનો
સમગ્ર.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા.
પ્રુકસેલર મો. જી. બારોંટ.

મહુધા—ખેડા.

અમદાવાદ આર્યોદય પ્રેસ.

આવૃત્તિ પંદુલી.

સને ૧૮૯૦ જુલાઈ.

(સર્વ હક સ્વાધિન.)

કિંમત ૦—૨—૬

ગુજરાતી સાતમી ચોપડીની કવિતાની
સમજ.

છપાવનાર,
બુકસેલર મો. જી. ખારોટ.

મહુધા—ખેડા.

અમદાવાદ આર્યોદય પ્રેસ.

આવૃત્તિ પહેલી.

સને ૧૮૯૦ જુલાઈ.

(સર્વ હક્ક સ્વાધિન.)

કિંમત ૦—૨—૬

(સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આક્ટ પ્રમાણે આ ચોપડી
સરકારમાં નોંધાવી રજીસ્ટર કરાવેલી છે.)

અર્પણ પત્રિકા.

કવિકુલ વિખ્યાત મુરખ્ખી વિદ્વાન
કવિરાજ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈ. સી. આઈ. ઇ

અમદાવાદ--

ગૂજરાતી ભાષાના ગદ્ય પદનો, અને તેમાં
વિશેષે પદ ભાગનો સારોધ્વાર કરી, ગૂર્જર
પ્રજાને પ્રથમ કાવ્ય રસ અખાડનાર; અને ગુ-
ર્જર પ્રદેશમાં ઠામ ઠામ આનંદની સાથે જેમ-
નું રસિક અને બોધમય કાવ્ય ગવાય છે, એ-
વા ગુર્જર પ્રજાપ્રીય માનવંતા વૃદ્ધ કવિરાજનું
મશહુર નામ, આ લઘુ પુસ્તક સાથે સંયો-
જન કરી કર્તા આનંદ પામે છે.

લીંબડી. } સી૦ નમ્ર આભારી સેવક.
બુલાઈ ૯૦ } મોહનલાલ જેસિંગભાઈ.
કર્તા.

પ્રસ્તાવના.

કવિના મનોભાવ પ્રમાણે, કવિતાના ખરા અર્થ શીખવવાનું કામ કેવું મુશ્કેલ છે, તે નીચે લખેલા દાખલાથી ધ્યાનમાં આવશે.

“ એકવાર વિલાયતમાં કોઈ અંગ્રેજ કવિએ એક નાની પણ ગૂઢાર્થ કવિતા બનાવી જાહેર જગાપર ચોઢી. થઈ તે વાંચનારા, તેના અર્થ સંબંધી અંદર અંદર વાદવિવાદ કરી, આખરે તેના કર્તાને શોધી કાઢી, તેની પાસે ખરો અર્થ સમજવા ગયા. કવિરાજે જવાબ દીધો કે “તેનો ખરો અર્થ કહેવાને હાલ હું અશક્ત છું; કેમકે એ કવિના બનાવતી વેળા તેનો ખરો અર્થ હું તથા ઇશ્વર, બંને જાણુતા હતા, પણ હવે તો પ્રકૃત ઇશ્વર એકસોજ જાણે છે” એ પ્રમાણે કવિ પાંડે કોઈવાર શંકિત બને છે, તો ખીજા ભૂલ ખાય તેમાં શી નવાઈ?—ગૂજરાતના વિદ્વાન માનવંતા કવિરાજ શ્રી દલપતરામજી પાસે કેટલીક શંકાઓનું નિવારણ કરી જેમ બને તેમ ચોકસાઈ અર્થ દર્શાવવા યત્ન કર્યો છે, પરંતુ કવિરાજ પાસે રૂબરૂ જઈ, તમામ અર્થ વાંચી જવાનું બન્યું નથી, તેથી વખતે કંઈ ભૂલો રહી ગઈ હશે, તો તે ખીજી આવૃત્તિમાં સુધારવામાં આવશે.

કર્તા.

ગુજરાતી સાતમી ચોપડીનો કવિતાની સમજ.

પાઠ ૧ લો વિવેકમાળા ભાગ ૧.

ભવતારણુ=સંસારમાંથી તારનાર, દુઃખદેણુ=દુઃખ દેનાર.

ખયાવનાર.

નીજ=પોતાનું.

સૃજનાર=જનાવનાર, પેદા કરનાર.

ગુણુગાન=ગુણુનું ગાયન, ગુણુવર્ણન.

સમાન=પરોપકાર, સરખા, જેવા.

પરમારથ=પરોપકાર, પારકાનું બહુ

કરવું તે.

હર=ગન.

મત=વિચાર, મરજી, ઇચ્છા.

આળસનીર=આળસરૂપી પાણી.

ફરો=ખીલો, ખંચાઓ.

કરજ=દેવું, રણ.

નેક=પ્રમાણિકપણે, સાચવટથી.

મરજાદ=લાજ, વિવેક.

છકી=ખહેકી જઈ.

ટેક=ધારણા, નિયમ.

ખડીજવું=નગર વિચારે ખોલી નાખવું.

સમાસદ=સમામાં જોડનાર.

છકે=ખહેકીજાય, લાલચોળ થઈ જાય

મધુપાન=દાર.

નર નેણુ=માણસની આંખ.

મણીધર=મણી રાખનાર, સાપ, નાગ.

પકાકરી=મજબૂતકરી, પકડાય નહીં તેવો.

વેપ=ધાટ, ડોળ.

ટકો=ત્રણ પૈસા, હલકું નાણું.

સજ્જન સાથ=સારા માણસનો જથો.

નૂર=તેજ, આગર.

વગ=ચોળખાણુ, વસીરો.

ખડીખડી=ખડાઈની, ખોટાઈની.

તડી તડી=દોડી દોડી.

હણવી=મારવી.

નડીને=હેરાન કરીને, પીડીને.

રળિયાત=ખુશી.

ભેદ=યુક્તિ, જૂદી જૂદી વિધા.

છણી=મળીને, જોડ જોડને.

ખણો=ખોદો, તપાસો.

આવક=આગદાની, કમાઈ, પેદાશ.

જનવક=ખર્ચ, વરો.

નિરૂઘાળી નિશાળ=આળસ વધે તેવી
જગા, ચોરા વગેરે.

ખતા=ઠોકર, ધરપા, ઠપકા.

નિરૂઘમી=નવરો, કામ વગરનો.

જતા દિવસ=આગલા વખતમાં, ધ-
ડપણમાં.

સુખ ઠાગ=સુખની જગા.

ગતાગત=જતાં આવતાં.

છત=સિલક.

ગતી હીણુ=ખુદ્ધિ વગરનો.

જન જનત=માણસ જન.

રતિ=સગાર, જરા.

ઉતપાત=દુઃખ, પરતાવો.

ગમાવિઘો=ફેટક ઉડાવો, નકામો કાઢો.

દિન નિશ=દહાડો રાત.

જગાવો=કરાવો, રાખો, એકઠું કરો.

પદ=પગ; શીપ=માથું.

સગાવો=મટાડો, સગાવી ઘો, દાણી
નાખો.

રીસ=ગુરસો.

આ કવિતામાં પોતે કેવી રીતે વરતવું તેનું વર્ણન છે. (૧) જગતના તારનાર શ્રી પરમેશ્વરને જાણે, પોતાના મનનું અભિમાન છોડીદો, પેદા કરનારના ગુણનું ગાયન ધારણુકરો (ગતલખ કે ગુણુ ગાઓ.) અને જધા સુધરેલા જેવા થજો. (૨) મનદહતે પરોપકારનાં કામ કરો, ને તેજ ખરો વિચાર મનમાં ધરો. આળસરૂપી પાણીને તરી જા-
ઓ. (ગતલખ કે આળસ તજો.) ને ધણુ રૂપીઆનું દેવું કરતાં ડરો. (૩) હમેશાં વિચાર કરીને સારી રીતે ચાલવું, ને ખહેકા જ-
ધતે પોતાની આળસ છોડવી નહીં. જે ટક સારી રીતે ટકી રહેલી છે, તે તોડવી નહીં, ને એક ખોટા અક્ષર ખોલવો નહીં. (૪) કામ ખરાખ માણસ ધણું દુઃખદેનાર વચન ખોલે છે, તો તે સલાસદો

આવતાં ગામમાં કોઈ ગણુશે નહીં. (૧૧) વળી એથી પોતાની જે
મુડી હોય તે પણ જાગ ને ગાણુસો તેને બુદ્ધિવગરનો મૂઠ કહે, ને
એથી ઈશ્વર લગારે રાજી ન રહે, તથા એથી ધણું દુઃખ ઉપજે.
(૧૨) રાતદિવસ નકામાં ન કાઢો, ને પરમેશ્વરની ભક્તિ જમાવી
દો, ગુરને પગે ગાથું નમાવો, ને મનનો ક્રોધ સમાવી દો.

વિવેકમાળા ભાગ ૨.

પરમારથ=પરોપકાર, પારકાનું બહુ
કરવું.

ઠરવાતણું=મુખે રહેવાનું.

ડરાવવું=ધમકાવવું, બીહીવંડાવવું.

હરામ=ખોટું કામ.

ધરમી=પવિત્ર, ધર્મવાળું.

ટકાવવી=રાખવી, મજબૂત કરવી.

તકાવવી=તાકવી, નજરમાં આણવી.

રજશોધન=ધૂળમાં શોધ કરવાની.

ધકાવવી=હડસેલવી, કામે લગાડવી.

ગાત=ચાલ

પકાવવી=પકડી કરી, મજબૂત કરવી

ધખાવવી=સળગાવવી.

ખાત=મારણું, હિંસા કરવી.

ડગાવવી=હલાવવી.

જડતા=મૂર્ખપણું, જડપણું.

ફગાવવી=ફેંકી દેવી.

ફેલફિતૂર=તોફાન, લુચ્ચાઇ.

ભગાવવી=નાશ કરવી.

ભયંકર=ભયવાળી, જોખમ ભારેલી.

મચાવવી=કરવી, બનાવવી.

રચાવવી=ગત્તવરાવવી.

નિર્લજ=લાજ વગરની, નફર.

તુચ્છપણું=હલકાઇ.

ટેક=ટેવ, નિયમ.

ભજાવવી=શોભાવવી.

વિવેક=ડહાપણું.

સજાવવી=ગનાવવી, ધારણ કરવી,

નાથ=ધણી, શેઠ.

ગજાવવી=કરવી.

બુઝાવવી=ઓસાવવી, મટાડવી.

સોચન ઝેર=આંખનું ઝેર, અદેખાઇ.

કોષ.

આળ=જવાળા, તેજ.

ફાવવી=મટાડવી.

સુગલી=ચાડી, નિંદા.

ઝુઝાવવી=લડાવવી.

કુખુદ્ધિ=નઠારી ખુદ્ધિ.

કરાળ=વિકરાળ, લાયકર.

ફુઝાવવી=દોહાવી; ખેડવી.

સુગતિ=સારી ખુદ્ધિ.

વટાડવી=નાશ કરવી.

વાદવદી=તકરાર કરીને.

વિસાત=વરતુ, માલ.

અડાવવી=કહેવી.

ખાત ધડાવવી નહીં=કોઈને મરાવવો નહીં.

ઉદાર=મોટું મન, ખુલ્લું દિલ.

સુખકાર=સુખ કરે તેવું.

કીર્તિકથા=આગરની વાત.

ખણાવવી=ખોદાવવી.

મૂલકાર=કીમતી, ઉપયોગી.

છેલ=છકેસો, લાલાજી.

ખાપ=આરશી, ઈર્ષ્ય, આ ઠેકાણે

પુસ્તક.

અખાપ=ધણીજ, ગાપ વગરની.

ધપાવવી=સ્થાપન કરવી.

મહાપદ=મોટું પદ, શ્રેષ્ઠપણું.

ઉન્મત્ત=અહંકારી, છકી જવું,

અસત=જાણણું, જૂઠું.

કથા=વાત, હકીકત.

વૃથા=ફેાકટ.

વાદવદો=તકરાર કરો.

આ કવિતામાં ખીજ પાસે શું કરાવવું? તેની હકીકત છે.

(૧૩) પરોપકારનું કામ કરાવવું, પોતાને સુખે રહેવાનું ઠેકાણું બનાવવું, ખોદી વાતને દેખીને મનને ધમકાવવું (મતલબ કે ખોટું કામ કરવાથી ડરવું.) ને પોતાનું ધરમી નામ ધારણ કરવું. (મતલબ કે પોતે પવિત્ર છે એમ દેખાડવું.) (૧૪) પરમેશ્વર ઉપર પ્રીતિ રાખવી, ધૂળમાંથી પણ સાર લેવાની રીત રાખવી (મતલબ કે ધૂળધોયો જેમ ધૂળમાંથી સોનું વગેરે મેળવે છે તેમ આપણે

હલકી વસ્તુમાંથી પણ ગુણુ ગ્રહણ કરવો). મનનો વેગ હમેશાં હન-
 ડસેલવો (મતલબ કે મનને કેળવવું.) ને મનમાં ચતુરાઈ પકડી
 કરવી. (૧૫) સાચી વાત લખાવવી, ને હમેશાં સારી રીત રખા-
 વવી; કોઈની ધાત કરવાની વાત દૂર કરવી ને ઉઘમની ધુણી પોતા-
 ના મનમાં સળગાવવી. (મતલબ કે હમેશાં ઉદ્યોગ કરવો.) (૧૬)
 લોભને માથે લાત મારવી (મતલબ કે લોભ ન રાખવો.) ને મૂ-
 રખાણની જાતને હલાવી દેવી. (મતલબ કે મુર્ખાઈ છોડવી.) તોફાન
 ને ધાત કરવાની વાત દૂર કાઢી નાંખવી ને જોખમકારી ચાલ નાશ
 કરાવવી. (૧૭) સારા માણસ સાથે સોગત કરવી ને સુખ કરે તે-
 વી કવિતા જનાવરાવવી; વિવેક રાખીને પૈસો જચાવવો, ને નઠારી
 સ્ત્રીને નચાવવી નહીં (અથવા ખરાબ સ્ત્રીને મોઢે ચઢાવવી નહીં).
 (૧૮) હલકાઈના ટેક છોડાવવી, દરેક વાતમાં વિભેક ભેળીને તે જ-
 રાખર શોલાવવી, ને સારી નીતિ ધારણ કરવી તથા એક ધણીની
 નોકરી દરવી (મતલબ કે એક ઈશ્વરપર પ્રીતિ રાખવી. (૧૯)
 આંખના ઝેરની જવાબ આપવી નાખવી [મતલબ કે ક્રોધ તજવો].
 ચાડી અને ચોરીની રીત મટાડી દેવી. સારી બુદ્ધિ ને નઠારી બુદ્ધિને
 લડાવવી (મતલબ કે નઠારી બુદ્ધિને દૂર કરવી, ને રસાળ જમી-
 નને દોહવી. (મતલબ કે સારી જમીનને ખેડવી.) (૨૦) પોતાના
 શરીરની આબસ ઝોછી કરવી ને સારી બુદ્ધિ રૂપી સાકર ખીજને
 ચટાડવી (મતલબ કે હરકોઈ વાતમાં મીઠાશ લાવીને ખીજને સારી
 બુદ્ધિ આપવી.) બીક દૂર કરીને કોઈની ખીડા દૂર કરવી તથા હિં-
 મત આપીને ફિકર છોડાવવી. (૨૧) હલકી વસ્તુ પણ તકરાર કરી-
 ને પડાવી લેવી નહીં (અગર કોઈની હલકી વાત પણ તકરાર કરી

તોડી પાડવી નહીં.) ને કોઈ વાત કહેતું હોય તેમાં આડી વાત ન નાંખવી. કોઈની નાત લડાવી મારવી નહીં ને કોઈની ધાત ન કરવી. (૨૨) આપણે ઉદાર બુદ્ધિના ગણાવું, ને ઉત્તમ વસ્તુ ધણી મંગાવવી. પોતાને સુખ આપે તેવી આજ્ઞાની વાત બધે જણાવવી, ને કીંમતી ખાણુ ખોદાવવી. (મતલબ કે સારો ઉદ્યમ ખોળી કાઢવો.) (૨૩) આપણે હેલની છાપ ધારણ કરવી નહીં (મતલબ કે આપણને કોઈ લાલાજીમાં ન ગણે તેમ વસ્તુ.) જ્ઞાનનાં દર્પણ ધણાં ખપાવવાં. (મતલબ કે જ્ઞાન વધે તેવાં પુસ્તક ફેલાવવાં) ઈશ્વરની મહાન્ કીર્તિનો જપ કરવો, ને નીતિ સ્થાપન કરવી કે જેથી પાપ નડે નહીં. (૨૪) મોટા અધિકાર પામીને છકી જવું નહીં, અને જૂઠું તથા અહંકાર તજવાં. આ બધી વાત સાંભળીને વિવેક રાખો ને દલપત્તરામ કવિ કહેછે કે ફેગટ તકરાર કરો નહીં.

પાઠ ૧૦ વિક્રમરાજની સલાહ.

બારે=મોટો, પરાક્રમી, બહાદુર.

વિક્રમ=એ ગાળવાનો રાજા હતો.

એનો હાલ સંવત આસેછે.

ધર્મધુરધર=(ધર્મ=ધર્મ+ધુર=ધુ+સર+ધર=ધરનાર) ધર્મના કાગમાં ધુ+સર ધરનાર, અથવા આગેવાની કરનાર.

ધર્મસ્વરૂપ=ધર્મના જેવો પવિત્ર.

સલાહ=કચેરી, રાજ્યમંડળી.

તાંખોળી=પાન બેચનાર.

તાંખુલ(સ)=પાન.

સાથમાં=સભામાં, મંડળમાં.

પુરપ્રધાન=શહેરનો કારબારી.

છાળ=અડાળી, જેમાં પાનખીડાં મૂકે છે તે-રકાળી.

વિશેક=વિશેષ, વધારે.

સકળ=બધી.

સામદ-સર

નિરખ્યા=જેયા, નિહાળ્યા.

વાધ્યાં=વધ્યાં, થયાં.

તીરથ રૂપી=તીર્થની જગા જેવા
પવિત્ર.

પૃથ્વીપતિ=રાજા.

પ્રસન્ન=ખુશી, રાજી.

ધૂલે=ખીલે.

કમળ=પાણીમાં થતું ફૂલ.

રિધરંગ=રંગરૂપી દોલત.

દીઠડે=જોવાથી, દેખવાથી.

ધૂલે=હરખાય.

અંગ=શરીર, મન.

સભાવિધે=સભામાં.

કર્પણ=નાના છોડ.

ક્ષેત્ર=ખેતર.

ક્લિન્નકર (સં) સૂર્ય.

રાત્રિકર, નિશાકર=ચંદ્ર.

દીપક=દીવા.

ગંદીર=દેવાલય, દેવને રહેવાની જગા.

રીઝીએ=ખુશ થઈએ.

ન્યાળીજાતાં=તપાસતાં.

નવાણુ=પાણીની જગા, વાવ, કૂવા,
વગેરે.

દેવસ્થળ=દેર-દેવને રહેવાની જગા.

દીસીએ=દેખાઈએ.

સેવ=સેવકો.

રીઝ=ખુશી.

પાળોછો=પૂરાં પાડોછો, સાચવોછો.

લાડ=ગાગણી, મનની ઈચ્છા.

પાડ=ઉપકાર. આ ઠેકાણે કિંમત.

ભરતખાંડ=હિંદુસ્તાન-ભરત રાજના
નાગ ઉપરથી તેનું નામ પડેલુંછે.

જાંમુદ્રીપ=એશિયાખંડ.

ઉર=મન.

કષ્ટહરણુ=દુઃખ કાપનાર.

કૂપ=કૂવો-આ ઠેકાણે બંડાર.

નિદ્રા=ઊંધ.

દાગ=પૈસો.

પરમારથ=પરોપકાર.

પુણ્યપદાર્થ=પુણ્યનું કામ.

ધર્મમાર્ગની=ધર્મના રસ્તાની-ધર્મની.

ન્યાયશાસ્ત્ર=છત્રસાક્ષ કરવાનું શાસ્ત્ર.

રાય=રાજા.

રંક=ગરીબ.

શત્રુ=દુરમન.

સૂત=છોકરાં.

પરિવાર=કુટુંબ, સંગાંવહલાં.
 સમાન=સરખી રીતે, બરાબર.
 ચરિત્ર=વર્તણૂક, આચરણ.

આહાર=ખોરાક.
 અલખત=દોલત, આખર.
 અપરંપાર=ધણીજ.

(૧) વિક્રમ કરીને એક મોટા રાજા હતો, તે ધર્મના કામમાં આગેવાની કરનાર અને ધણો પવિત્ર હતો. તે એક દિવસે કચેરી ભરીને બેઠો હતો, ત્યાં તેનું શરીર ધણું શોભતું હતું. (૨) ત્યાં પાન ખીડાં લઈને એક તંબોળી આવ્યો, અને તેણે કાથો, ચૂનો, કેસર, કસ્તુરી વગેરે તેમાં ભરેલું હતું. (૩) રાજાએ પોતાના હાથમાં ખીડાં લઈને બધી સભામાં વહેંચી આપ્યાં, અને વિદ્વાન, જોષી, શેહેરના ઠાગદાર વગેરેને માન દઈને રાજાએ ખીડાં આપ્યાં. (૪) એ પ્રમાણે ખીડાંથી ભરેલી ચાડાળી (અથવા ઠાકમાઠથી ભરેલી રકાળી.) રાજાએ વહેંચી દીધા પછી છેવટે એક ખીડું પોતાના હાથમાં રહ્યું. તે ખીડું રાજા જે વખતે આપવા જતા હતા, તેવામાં બધી સભા બોલી ઉઠી.

દાહરો.

બધા સરદારો બોલ્યા કે અમે મોટા રાજાને જોયા, ત્યારથીજ અમે પાન પામી ચૂક્યા છીએ. તથા અગારાં રૂપ વધ્યાં છે. (૨) તીર્થ જોવા પવિત્ર રાજાનું હમેશાં અમે દર્શન કરીએછીએ, અને અગારાપર રાજા ખુશ છે તો પછી પાનની શી ખોટ છે? (૩) સૂરજને દેખવાથી પાણીમાંના કમળની રંગરૂપી દોલત ખીલી નીકળે છે (સૂરજને જોવાથી કમળ ખીલતું જાય છે ને પોયણી ચંદ્રને જોવાથી ખીલે છે), તેમ હે રાજા તમને જોવાથી અગારું શરીર ધણું ફૂલે છે. (મતલબ કે અમે ધણા ખુશ થઈએ છીએ.) (૪) માણસ

વિધાયડે શોભે છે, ને ખેતર નાના છોડવડે શોભે છે, તેમ તમે અમને હેતથી જુઓ છો તેથી અમે શોભીએછીએ. (૬) દિવસ સૂર્ય વડે શોભે છે ને રાત્રિ ચંદ્રવડે શોભેછે; તેમ તમે જોમ વાત પૂછો છો તેવી મહેરયાનીથી અમે ધણુ શોભીએછીએ. (૭) મંદિર દીવા વડે શોભે છે, અને દેહ ધર્મવડે શોભે છે, તેમ તમારો અગારા ઉપર સ્નેહ જોતાં, હે રાજા તમારી મહેરયાનીથી અમે ખુશ થઈએ છીએ. (૮) પાણીની જગાએ પાણીવડે શોભે છે, દેવ દેવસ્થાનમાં શોભે છે, તેમ અમે જધા સેવકો તમારી કૃપાથી રૂડા લાગીએછીએ. (૯) તમારી અગારાપર ધણી મહેરયાની છે ને અમારી માગણીઓ તમે પૂરી પાડો છો, તથા અમને પાળનાર પણ તમેજ છો, તો પછી પાનની શી કિંમત છે?

ચોપાઈ.

(૧) એશિયાખંડના હિંદુસ્તાન દેશમાં ઉજ્જણ શહેર છે, તે તું મનમાં લાવ. ત્યાં દુઃખનો કાપનાર અને વિધાનો ભંડાર એવો વિક્રમ નામે મોટો રાજા હતો. (૪) રાજા, ગરીબ, શત્રુ, મિત્ર, છોકરાં અને કુટુંબ એ જધાની સાથે તે સરખી રીતે ચાલતો. (મતલબ કે જધાં તેને સરખાં હતાં.) તેણે ઉંધ તથા ખોરાક જીત્યાં હતાં. (મતલબ કે તેને ભૂખ અને ઉંધ કંઈ હેરાન કરી શકતાં નહીં), ને તે ધણીજ દોષતને આગર પામ્યો.

પાઠ ૧૩ અગમ્ય પરીક્ષા.

અગમ્ય=ઝટ સમજ ન પડે તેવું, | પરીક્ષા=પારખણી, તપાસ.

અર્થ.

સૂચતાં=સાંભળતાં-વિક્રમરાજ એક-

વાર મુસાફરી કરતો હતો ત્યાં
રસ્તામાં તેને એક યાદ મળી તેણે
કેટલાક અથરા સવાલ પૂછવાને
વિક્રમ રાજને મુસાફર જાણી કહ્યું;
તેની વિક્રમ રાજને હા પાડવાથી
તે બાઈ હરખી.

હરખી=ખુશ થઇ.

સુંદરી=સારી સ્ત્રી.

આપે=પોતે.

પૂછી=ખુશ થઇ.

પચરંગ=પાંચ રંગ. રાનો, નારંગી.
ઓ, પીળો, વાદળી, લીલો.

સગતુલ્ય=પરાપર, સરખાં.

પંથી=મુસાફર.

પ્રશ્ન=સવાલ.

મહામુલ્ય=કિંમતી.

કાષ્ટ=લાકડું.

સરિતા=નદી.

પ્રગટ=ઉઘાડું, ખુલ્લું.

પારખું=પરીક્ષા.

પટ=લૂગડાં, વસ્ત્ર.

ભૂપણુ=ધરણી.

રાગા=સ્ત્રી.

હમર=જિંઘરો (ધરનો).

જુવતી=સ્ત્રી. (જુવાન)

પ્રમાણુ=માન, જાણ.

ઘોડલી=ઘોડી.

જુગતા જુગતી=મળતા મળતી.

જોડલી=જોડ.

મરમ=ભેદ, સંદેહ.

કશો=કંઈ નહીં.

વણુ=વગર, વિના.

જનની પેર=માજેવી, મા પ્રમાણે.

લક્ષ્મી=પૈસો.

લહેર=મઝા, આનંદ.

ચિરંજીવી=સાંખી ઉમ્મર વાળો. હાલ

પુત્રને ઠેકાણે, વપરાયછે.

પેર=રીત.

કાજળ=મેંશ.

નન=શરીર.

કવણુ=કોણુ.

તિમિર=અંધાર.

આભૂપણુ=ધરણી,

હેમ=સોનું.

અંકાર=ફણગો, મૂળ.

વનિતા=ગાઇ, સ્ત્રી.

સંદેહ=શક, વહેગ.

વરણું=કહું છું, વર્ણન કરું.

ધર્મ=કરજ, કામ.

રતિ=ભાગ્ય, નસીબ.

પ્રીછે=મળણો,

રૂડીપેર=સારી રીતે.

કપૂત=નકારો છોકરો.

લાજ=આળસ.

આજવાળા કાજ=શોભા માટે-આળસ.

૩ માટે.

નરગાર્થ=નમ્રતા, નરગાર્થ.

નિર્મળ=પવિત્ર, ચોખ્ખું.

અસ્તાન=સ્નાન વગરનો, મૂર્ખ.

નિશા=રાત.

ધોર=ખીહામણું, બચકર.

બ્રહ્મ=પરમેશ્વર.

મનસા=મનવડે.

વાચા=વાણીવડે.

વિક્રમરાજાએ જવાળ દેવાની હા પાડી, તે સાંભળીને તે બાધ ધણી ખુશી થઈ, અને પોતાને શરીરે પૂલી. (મનમાં રાજ થઈ.) પછી જોનો રંગ સારો હતો એવું વેલણ વિક્રમ રાજના મોં આગળ લાવી મૂક્યું. તે વેલણ પાંચ રંગથી રંગેલું હતું ને તેનાં જંતે પડખાં એક સરખાં દેખાતાં હતાં. પછી તે વેલણ મુસાફર આગળ મૂકીને કિંગતી સ્વાલ પૂછ્યો, કે એની ટોચ કઈ ને થઈ કયું? એ સૂકું લાકડું છે, ને સારી રીતે રંગેલું છે, તેનો વહેગ શી રીતે મટે?

ઉત્તર ચોપાઈ—મુસાફર કહે છે કે હું સતી! તું સાંભળ. એમાં કાંઈ ઝાઝી નવાઈ નથી. (૨) પ્રગટ પારખું=એમાં ઉઘાડી પરીક્ષા છે, તેમાં કાંઈ નવાઈ ગણે નહીં.

એની પછીના સવાલ જવાળ સહેલા છે. દાહરો—પ્રશ્ન—
(૧) વિદ્યાથી મોટું શું? ને પૈસા કરતાં ખીજ મઝા કય, લાંખી ઉમ્મરવાળાથી વધારે જીવનાર કોણ, હું તેની રીત પૂછું. (૪) દાન કરતાં વધારે સાફ શું? પુણ્ય કરતાં વધારે પવિત્ર કોણ? અને આ-

કાણુ કરતાં વધારે સારો કોણુ ? હે મિત્ર તેની મેટાઈ કહો.

ઉત્તર—(૧) વિક્રમ કહેછે હે જામ તમે સાંભળો, ને તમારા પૂછેલા બેદનું મૂળ તપાસો (મતલબ કે દરેક પહેલેથી સંભારો) તમારા મનમાં વહેમ શા માટે લાવોછો, કેમકે એ કહેવાનો મારો ધર્મજ છે. (૨) વિદ્યા કરતાં વિવેક સારો, પૈસા કરતાં નસીબ સારું ને લાંબી જિમ્મરવાળા કરતાં જશ વધારે મુદત સુધી રહે, એ સારી રીતે જાણો. (૩) મેંશ કરતાં નઠારો પુત્ર હોય તે વધારે કાળા (મતલબ કે કુળમાં ડાગ લગાડે), શરીર કરતાં આખર વહાલી (મતલબ કે આખર રહેતી હોયતો શરીર સામું જોવાતું નથી.) ને કુળની આખર વધવાને માટે દાન, એ દૂધ કરતાં પણ વધારે ઉજ્જવું છે. (૪) પાણી કરતાં નમ્રતા વધારે ચોખ્ખી, મુખ માણસ રાત્રિ કરતાં પણ વધારે બીહામણો, ઘરેણા કરતાં સારા ગુણ હોય તે વધારે સારા, એ એનો છેડોછે. (૫) દાન કરતાં દયા સારી, પરોપકારનું કામ પુણ્ય કરતાં પણ પવિત્ર છે, ને પરમેશ્વર (અથવા પરમેશ્વરના જ્ઞાનવાળો) એ પ્રાણી કરતાં વધારે સારોછે. હે મિત્ર હું મારાં મન અને બાણી વડે એ કહું છું.

પાઠ ૨૦ નર્મ કવિતા.

નર્મકવિતા=નર્મદાશંકર કવિએ જના.

વેણી કવિતા.

સરજે=પેદા થઇ.

અહીં=આ દુનિઆમાં.

સુકૃત=સારું કામ.

ગમ=નજર, સ્મર, વલણ.

અધિકસાર=વધારે સારું.

ઉત્તમસાર=સૌથીસારું.

પૂરેભાવે=અરા દિશથી.

સુવા=અમૃત. અમર થવાયે તેવો
રસ.

ઉપભોગ=ભોગવટો, ભોપયોગ.

ખડખડ કંઘા વગર=કંઘપણુ બોલ્યા

વગર, કોઈ વસ્તુમાં ગત રાખ્યા
વગર.

સંભોગ=મેળાપ, મળી જવું.

પુષ્પ=પૂલ.

ચોપાસ=ચારેતરફ.

પસરે=ફેલાય.

નીજ=પોતાની.

સુવાસ=સારી વાસ, કાંતે.

પરમારથ=પરોપકાર.

વેર્યા=ફેલાયાં, નાખેલાં.

શતગણું=સોગણું.

ખાસ=અમુક. એના જેવું બીજું નહીં

(૧) આ દુનિઆમાં પેદા થઈને આપણે શું કરવું? (જવાબ)---
સારા કામમાં નજર કરવી. જે સારું કામ હોય તે કરવું, પછી વ
ધારે સારું કરવું ને પછી સૌથી સારું કરવું. (૨) પરાગતથી
પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનીને, આવરદાઈપી અમૃતનો પ્યાલો મોંઢે
માંડ. [મતલબ કે તને જેટલા વર્ષનું આયુષ્ય આપ્યું હોય તે તું
સારી રીતે ગાળ]. (૩) સંસારની વસ્તુઓનો સારી રીતે ભોગવટો
કર, ને પછી કંઘપણુ બોલ્યા વગર (મરણ સમયે) મોતને તાળે
થા. (૪) સારાં કામ રૂપી પૂલ જે આ દુનિઆમાં ચારે બાજુ ઉ-
ગેલાં છે તે તોડવાં (મતલબ કે સારાં કામ કરવાં), ને જેમ જેમ
આપણે આગળ જઈશું તેમ તેમ તેની સારી વાસ આવશે. (મત-
લબ કે જેમ આપણે વધારે સારાં કામ કરીશું તેમ આપણી કીર્તિ
ફેલાશે.) (૫) જે પરોપકાર રૂપી ખીજ આ દુનિઆમાં બધી તરફ
ફેલાયેલાં છે તે કરવાથી, જેના રૂપ અને ગુણ ખાસ છે, એવું સો-
ગણું ફળ મળશે.

ચોપાઘ.

નીમ=નિયમ, ધારા, કાયદા.
 સીમ=મર્યાદા, હદ, છેડો.
 ભંડાર=ખજાના, કોઠાર.
 આધાર=મદદ કરનાર, ટેકા.
 આજ્ઞા=હુકમ, નિયમ.
 પવિત્ર=ચોખ્ખી.
 ઈનસાફી=ન્યાય બરેલી.
 બલી=સારી.
 દિવ ઉલટ=ગનની હોંપ.
 બીડ=અડચણ, દુઃખ.
 કદા=કોઈ દહાડો, ક્યારે પણ.
 મોહજાળ=માયાનો બૂલાવો, લોભ,
 લાલચ વગેરે.
 ફસું=ભરાઈ જાઉં, ઘેરાઈ પડું.
 ખસું=છૂટું-ખસી જાઉં.
 દંડ=શિક્ષા.
 મો=ખીક.

ઝડપશે=લપ્તેશે, પકડશે.
 કોદી=કોઈ દહાડો.
 ખરું=સાચું.
 નીસરું=નીકળું, છૂટો થાઉં.
 નીતિ=સારીચાલ, સદાચરણ.
 સંગે=સોળતમાં.
 જે વાટે=જે રસ્તે.
 કાં=કાંતો, અથવા.
 સ્વર્ગ=સારું ઠેકાણું, સુખની જગા.
 નર્ક=દુઃખની જગા, નહારું ઠેકાણું.
 જન્યુષ્ટું=માન્યુષ્ટું.
 સતગારગ=સાચો રસ્તો.
 દરશાવે=જતાવે, દેખાડે.
 જશ=આખર, કીર્તિ.
 મુક્તિ=જન્મ મરણનો ફેરો ટાળવો,
 મોક્ષ, છૂટકારો.
 જગરાય=પરમેશ્વર.

(૧) હે ઇશ્વર તેં જે જે કાયદા બાંધેલા છે તેની કાંઈ હદ નથી, તે બધા ડાહ્યાપણના બરેલા, ઉપયોગી ને મદદ કરનારા છે. (૨) તારી સારી આજ્ઞા, ચોખ્ખી, સાચી ને ઇનસાફ બરેલી છે; જે હું મનની હોંપથી તે જરાજર પાળીશ, તો મને કોઈ દિવસ હરકત પડશે નહીં. (૩) હે ઇશ્વર આ દુનિયાની મોહજાળમાં હું ઘણીવાર

સપડાઇ જાઉં છું, પણ તારી મહેરબાનીવડે તેમાંથી છૂટી જાઉં છું. તેં મરણની શિક્ષા સારી કરેલી છે, કે જેની ખીકથી હું સારો જોન્ધ લાગી છું. (૪) મરણ કોઇ દિવસ પકડી લેશે એ વાત સાચી છે. તો એ ખીકથી હું શી રીતે છૂટું? (મતલબ કે એ ખીક કેમ મટે?). જો સદાયરણ અને ધશ્વર બાંધત, એ જેની સોજતમાં રહીશ તો તે ખીક ધણી નડશે નહીં. (૫) માણસ મુઆ પછી એ રસ્તે જાય છે. કોઇ સારે ઠેકાણે ને કોઈ નઠારે ઠેકાણે; માટે હે ઈશ્વર હું તારી પાસે માગું છું કે મને તું સાચો રસ્તો બતાવ, તથા આ જીવ તારી કીર્તિ ને ગુણ ગાય છે, તો તું જન્મ મરણનો ફેરો ટાળ.

દાહરો—સ્મશાન જ્ઞાન.

ગંભિર=મોટું, ગિહામણું, ભવ્ય.

દશદિશ=દશેદિશા—ચારખૂણા, ચાર બાજુ, આકાશ, પાતાળ.

ખાવા ધાયકે=ખીક લાગે છે.

શોક=દિલગીરી.

વાસ=રહેઠાણ.

મશાણુ=હિંદુ લોકનાં મુડદાં બાળવાની જગા.

દેખમું=પારસી લોકનાં મુડદાં મૂકવાની જગા.

કબરસ્તાન=મુસલમાનનાં મુડદાં દા-

ટવાની જગા.

શોકાતુર=દિલગીર, શોકથી ભરેલું.

મસ્તાની=જોરાવર, અહંકારી.

તાન=જોર.

ધોર=ખીહામણી, ભયંકર.

ચિતા=ચેહે.

જોર=વિચાર.

અયાગ=ધણા.

સિંદુરસમો=સિંદુરજેવો.

પૂલે=પૂલતો ફેરે, અહંકાર ધરીને ફેરે.

લાહે=વેદના, પીડા,

શુદ્ધલાલા=એક જાતનું લાલફૂલ.

(સુંગધ વગરનું).

સમ=જેવાં, સરખાં.

છોર=ગાળકો, છોકરાં.

ગાલલાલી=ગાલની લાલાશ, ગાઝનું તેજ.

તજદેહ=છોડીદે.

તરણુ=જીવાન, ખીલતી.

વાટિકા=વાડી-ગાગ.

કાળ=મોત.

કાળજી=ધ્યાન, વિચાર.

આગ=આવી રીતે.

હાણુ=નુકસાન, તોટો.

આપદા=પીડા, દુઃખ.

ધાર=જાણુ.

આમાં પ્રથમ ત્રીજી લીટીથી અર્થ કરવાનો છે. (૧) હિંદુલોકનું મશાણુ, પારસીનું દખનું, ને મુસલમાનોનું કબરસ્તાન, એ નદી કિનારે, દરિયા કિનારે કે મેદાનમાં હોય છે; અને તેની આજુબાજુ ખીદામણું આકાશ હોય છે. તથા ત્યાં દિલગીરી અને ખીકનું રહેઠાણુ હોવાથી દશે દિશાઓ ખીદામણી લાગે છે. તે જોતાં દિલગીરી ઉપજાવે છે ને ત્યાં જોરાવર માણસનું પણ જોર ચાલતું નથી. (૨) હે લોકો જ્યારે હું ખિદામણી એહેનો વિચાર કરું છું, ત્યારે તેના (પર-મેશ્વરના) ઘણા ગુણનો વિચાર કરીને આખરે દિલગીર થાજી છું. (૩) ધુમાડો ને ઝાળ જાંને એકઠાં મળે ત્યારે સિંદુર જેવો રંગ જાંને છે માટે સિંદુર-જેવો ધુમાડો કહ્યો છે. (૪) અને ત્યાં ચારેતરફ નજર કરતાં આકાશ જણાય છે, તથા સારા કામનો પ્રકાશ કરવાની શીખામણુ મળે છે. (ગતલજ કે સ્મશાનમાં જવાથી વૈરાગ ઉપજી સારાં કામ કરવાનું વલણ થાય છે.) (૬) મોટા મોટા પ્રખ્યાત માણસો આદ્યા ગયા, ને આખરે પણ થોડી મુદતમાં જઈ-શ્ક, વળી પવનના ઝપાટાપર કાળ સ્વાર થઈને પૂજાનો ફરે છે, (૭)

ગાટે એક ધડીનો પણ ભરોસો નથી, ને જો જોતાંમાં તે (કાળ) આપ-
ણુને પકડી લે છે; તથા ગરણુની વેદના માણસોને ધણી ધણી જન-
તનું દુઃખ દે છે. (૮) ગુણાલાના કુલ જેવાં કુમળાં બાળકો, પોતાના
માલની લાલાશ તજી દે છે [મોત આવવાથી.] ને ખીલતી વાડી જન-
ગલ સરખી બિજડ થઇ જાય છે. (૯) ગાટે હે માણસ તું સમજ,
અને મોતની ખીક રાખ, તથા કાળ વિષે વિચાર કર કે એક દહાડો
બળીને રાખ થઇ જવાનું છે. (૧૦) આ પ્રમાણે કોઈ દહાડો આપ-
ણુ મોત થશે એ નક્કી છે ગાટે પાપ છોડી દહને પુણ્ય કર, નહીં
તો ધણું નુકસાન થશે. (૧૧) શરીર ગરે છે પણ જીવ ગરતો નથી એમ જાણીને સાવધ
રહે. પુણ્ય કરવાથી કંઈ ખીડા થશે નહીં, પણ પાપી માણસને ખીક
છે એમ જાણ.

પાઠ ૩૧ શામળના છૂટક છંપા.

અવગુણ ઉપર ગુણ કરવા વિષે.

આપને=આપણને, પોતાને.

ભોજન=ખાવાનું.

દીજે=દહએ, આપીએ.

શીષ=માથું, ગરતક. [નગવું.

દંડવત્=લાકડીની પેઠે લાંબા થઇને

કોડે=હોષે, પ્રીતે.

કીજે=કરીએ.

જાસે=જસારો વેઠે, નુકસાન ખમે.

મહોર=પંદરરૂપિયાનું નાણું (સો.
નાનું).

ગુણુ=શાયદો, ઉપકાર.

વાચા=વાણી.

કર્મ=કામ, ધર્મ, કરજ.

અવગુણુ=નુકસાન, બિગાડ.

જીત્યો=તર્યો, પારપડ્યો.

સહી=નક્કી.

રૂપી હીરો હાથમાં લઈને આ દુનિયાનો ફેરો સપ્તજ કર. (મતલબ કે પરમેશ્વરની કૃતિ કરીને આ દુનિયાં તરીખ).

દાટવા વિષે.

સુગ=કંજુસ, લોભી.

દાટ=ગાળ, ઢાંકી દે, દાટી દે.

ધન=નાણું, પૈસો.

નિર્દાતા=દાતાર નહીં તે, કોઈને કંઈ આપે નહીં તેવો.

કપણુ=કંજુસ, લોભી.

પાખી=વિના, વગર.

છિદ્ર=નકારી વાત, ડાઘ લગાડે તેવી વાત.

આપ=પોતાનું.

કલંક=ગદો, ઝેળ, લાંછન.

નાદાતી=મુખાંધ, અજ્ઞાન.

દીનનું=ગરીબનું.

ભોગ=મજા, વૈભવ.

દેહ દુઃખ=શરીરની પીડા.

જોરથી=ખળાતકારે, પરાણે.

જોગ=વૈરાગ, મેળાપ, સંયોગ.

(૧) કંજુસ ગાણુસનો પૈસો ઢાંકી મૂક (કેમકે તે કોઈના કામમાં આવતો નથી.) જે ઉદાર દિલનો ન હોય તેનું મોં દાટ. લોભી ગાણુસનું કામ ઢાંકી મૂક (મતલબકે તે ખરાબ હોય છે.), અને સ્ત્રી વગરનું જે સુખ ભોગવવું તેને દાટ. (૨) ધરની નકારી વાત હોય તે ઢાંક, અને જે પોતાની કે પારકી છાની વાત હોય તે પણ ઢાંક. આપણી કંઈ ઝેળ હોય તે ઢાંક, અને ગાણુસની મુખાંધીને દાટી દે. (૩) ગરીબ ગાણુસનું ડહાપણ ઢાંકી રાખ (કેમકે તેને કોઈ ગણતું નથી), અને બીજા ગાણીને જે મોજ ભોગવવી તેને પણ દાટ. શામળ કવિ કહેછેકે શરીરના દુઃખને દાટ, અને ખળાતકારે વૈરાગ લેવો (અથવા મેળાપ કરવો.) તેને પણ દાટ.

કપણ વિષે.

કપણ=કંજુસ, લોભી, ધણી કરકસર
કરનાર.

રાયે=પ્રુશયાય, રીઝે.

રંગ=ગમત, મજા.

માણે=ભોગવે.

પોષે=સાયવે, રક્ષાય કરે.

પંડ=શરીર, દેહ.

કસર=કંજુસાઇ, તાણુ, ખોટ.

તરકર=ચોર.

હાકેમ=મોટો અગતદાર.

(૧) કંજુસ માણસ પૂરું અન્ન પણ ખાય નહીં, ને કંજુસ માણસ શરીરે બરાબર લૂગડાં પણ પહેરે નહીં. કંજુસ માણસ કો-ઇને દાન દે નહીં, ને કંજુસ માણસ મજા બોધને ખુશી થાય નહીં (કેમકે ખુશી થાયતો કંઈ દેવું પડે.) (૨) કંજુસ માણસ કશો વૈભવ-ભોગવે નહીં ને કંજુસ માણસ સુખેથી જીવે પણ નહીં. કંજુસ માણસ પોતાનું શરીર બરાબર સાચવે નહીં, ને કંજુસ માણસ સાફ નઠાફ કંઈ તપાસે નહીં. (ફક્ત પૈસા સમું જુએ.) (૩) જાણે પૈસો ખૂટી પડશે એમ જાણીને કંજુસ માણસ ધણીજ તંગી વેઠે; પણ શામળ કવિ કહેછે કે, ચોર ચોરી જશે, અમિથી બળી જશે, અથવા કોઇ અગતદાર બધું લૂટી લેશે. (ત્યારે આખો ચોળીને રહેશે.)

સ્વાભાવિક વેર.

વેર=શત્રુવટ, દુશ્મનાવટ.

સ્વાભાવિક=કુદરતી, સહજ, જન્મની સાથે મળેલું.

મુગ=કંજુસ, ધણીજ કરકસર કરનાર.

દાતાર=ઉદાર, મોટામનનો, સારી રીતે પૈસો ખરચનાર.

કામર=ગાયલો, બીહીકણ.

શૂરો=જહાદુર, હિંમતવાન.

બેગી=સાધુ, સંસારમાં ન રહેનાર.

ભોગી=સંસારી, મોજશોખી.

પૂરો=પૂરું ભણેલો, વિદ્વાન.

અધુરો=થોડું ભણેલો, અધ્યયો.

ગુણકા=વેશ્યા, નઠારીત્રી, જેને મુ-
કરર ધણી નથી તે.

સતિ=સદ્ગુણીત્રી, પતિવ્રતા.

અસુર=રાક્ષસ.

સુર=દેવ.

ભોગી=સાધુ, જંગલમાં વસનાર.

જતી=ગોરજી, આવકના ધર્મગુરુ.

પાખંડ=ઢોંગ, ખોટું ડોળ.

પવિત્ર=ચોખ્ખો, સાચો.

સુધર્મ=સારો ધર્મ.

અધર્મ=નઠારો ધર્મ.

સહજ=કુદરતી, સ્વાભાવિક.

ભણું=કહું.

આના અર્થ સહેલા છે—છૂટા છૂટા શબ્દના અર્થ આવડે એ
ટલે પછી ભોગા અર્થ કરવા મુશ્કેલ નથી. આમાં એકબીજાના વિ-
ચાર કુદરતી રીતે જુદા હોવાથી, જે વેર હોયછે તે વણુંવેણું છે,
લડાઈ ટંટો થયાથી વેર થાયછે તેની વાત નથી.

કેને મુખે ધૂળ પડી.

ધૂળપડી=નકામું ગયું, ધિક્કારવા લા-
યક થયું.

રક=ગરીબ.

રંજાડયા=દુખીકર્યા, પીડયા.

ભુવન=ધર, રહેઠાણ.

ભંજાડયાં=ભાગ્યાં, નાશ કર્યા.

અપજશ=નઠારી આખર અપકીર્તિ
વેતી નીકે=થતા કામમાં.

નીક=મોરી, ધોરીઓ.

ઢાંકણું=ઢાંકણું.

રટે=ખોલે, કહે, લે.

રાગ=પરમેશ્વર.

(૧) જેણે ગરીબોને દુઃખ દીધાં તેના મોં ઉપર ધૂળ પડી.
જેણે પારકાં ઘર ભગાવ્યાં તેના મોં ઉપર ધૂળ પડી. (૨) લોકોમાં
જેણે ગેરઆગર મેળવી તેના તથા કોઈના થતા કામમાં જેણે અ-
ડચણ નાંખી તેના મોં ઉપર ધૂળ પડી. (૩) જે પોતાના પૈસ

દાદી મૂકે છે તેના મોં ઉપર ધૂળ પડી. (કેમકે તે બીજાને અપ-
લાગતી નથી.), શામળબટ કહે છે કે જે હમેશાં પરમેશ્વરનું રમ-
રણ કરતો નથી તેના મોં ઉપર પણ ધૂળ પડી.

કોણ રખે.

રખ્યો=કમાયો, જીવ્યું સફળ કર્યું.

પાપ=નહારું કામ, દોષ, ગુનો.

નિંદા=કોઇનું ભુંડું બોલવું, પૂઠ પા-
છળ વાંકું બોલવું.

શાપ=ખરાબ દુતા, નહારી આશિષ.

વંદવું=નમવું.

બોધે=બોધ કરે, શિખામણ દે.

શીળ=નીતિ, વ્યભિચાર ન કરવો તે.

તત્ત=માર, મતલબ.

(૧) જેણે કંઈ બેટું કામ ન કર્યું તે કમાયો. જેણે કોઇની નિંદા ન કરી તે કમાયો. જેણે કોઈની બદ દુવા ન લીધી તે કમા-
યો. જે બધા જોડે નમીને આવ્યો તે કમાયો. (૨) જેણે પોતાનો
ધર્મ ખરાબર સાચવ્યો તે રખ્યો. જે જૂઠી વાતનો બોધ ન કરે તે
કમાયો, જેણે નીતિ પાળી તે કમાયો. જેણે દુનિઆમાંથી સાર સાર
શોધી લીધો તે કમાયો. (૩) જેણે પોતાને હાથે પૈસો વાપર્યો (સારા
કામમાં), તથા જેનો પૈસો બીજા કોઈને અપ લાગ્યો તે કમાયો.
શામળકવિ કહે છે કે જેણે પરાપકારનું કામ કર્યું તે સાથી વધા-
રે કમાયો.

પાઠ ૩૯ ઇશ્વરે જે કર્યું છે તે બધું કામનું છે.

નાસ્તિક=પરમેશ્વર નથી એમ મા-

નનાર.

આસ્તિક=પરમેશ્વરને માનનાર.

જગદીશ=પરમેશ્વર.

સરજ્યું=અનાવ્યું.

વિધવિધ=જૂઠી જૂઠી જાતના.

વિવેક=ડહાપણુ, સારા નરસાનોવિ-
ચાર.

નિરૂપયોગી=ઉપયોગ વગરનું, નકામું.

જનસુખ=માણસનું સુખ.

કથન=વચન, વેણુ, કહેતું.

કથે=કહે. ગંડક=ગાંડો, મૂર્ખ.

ગર્વ=અહંકાર.

આપ=તમે.

ધાત કરે=મારી નાંખે, પ્રાણ લે.

ડસે=કરડે.

દેવદિલ=પરમેશ્વરના મનમાં.

આળ=તહોમત, નકાશ' વચન.

દિનદિન=રોજ રોજ.

દીનદયાળ=પરમેશ્વર, ગરીબપર દયા
રાખનાર.

નિર્મળ=સાફ, ચોખ્ખું.

લળીમળી=સંપસંપી.

વાસ=રહેઠાણુ.

ધૃત્થાથી=મનસુઆથી, વિચારથી.

શિર=માથે.

ત્રાસ=ભય, ધીક.

મલિન= મેલું, ગંદું.

સેજ=ગિછાનું, પથારી.

પટ=લૂગડાં. પંડ=શરીર.

ખાંતે=હોષે, પ્રીતે.

ખોતરી ખાય=કરડે, ચટકા ભરે.

વ્યાલ=સાપ.

ખજુરા=કાનખજુરા.

ઉપજે=થાય, રહે, પેસે.

અંગ=શરીર, મન.

ચૂક=ભૂત, ગુનો.

છોટી=નાની.

ચોંટીઓ=ચટકા.

કાયદો=ધારો, રસ્તો,

અધિપતિ=ધણી, ઉપરી, પરમેશ્વર.

આળસહર્ણુ=આળસ કાપનાર.

આપ=પોતે.

અવરને=ગીજને.

સઘ=તુર્ત. સજાવે=રખાવે,

કરતાર=પરમેશ્વર, કરનાર, બનાવનાર.

કરણા=મહેરખાની, દયા.

સમજુ=ડાહ્યા.

દિલમાં=મનમાં.

(૧) એક નાસ્તિક માણસની પાસે જીજ્ઞે આસ્તિક માણસ બોલે છે કે; પરમેશ્વરે આ દુનિયામાં જે જે બનાવ્યું છે. તે બધું જુદા જુદા ડાહ્યાપણથી કરેલું છે, અને તેમાંનું જરા પણ નકામું નથી (મતલબ કે બિયોગી છે) તથા તે બધું માણસના સુખને માટે છે. એવાં વચન સાંભળીને પેલો મૂર્ખ નાસ્તિક પોતાના મનમાં અહંકાર લાવીને બોલ્યો કે, (૩) જૂ, માકણ વગેરે શા કામનાં છે? તે કહો. એતો માણસનો જીવ લે છે તથા કરડે છે. જો પરમેશ્વરના મનમાં દયા હોતતો એવાં પ્રાણી બનાવત નહીં, (૫) એ વખતે આસ્તિક કહે છે કે (નાસ્તિકને) તું એવું કંઈક લગાડ નહીં. ગરીબને પાળનાર પરમેશ્વર બધાં માણસને હમેશાં પોતાનાં છોકરાંની માફક પાળે છે. (૧૧) નાની ભૂલને માટે ચટકાની શિક્ષા (જુ, થાંચડ વગેરેના) ને મોટી ભૂલને માટે મોતની સજા થાય છે. (ના-પ વગેરે કરડવાથી) આગસ છોડાવવાને માટે ઈશ્વરે કેવો સરસ કાયદો કરેલો છે? (૧૨) પોતે સાફ રહે પણ જીજ્ઞને (પાડોશી વગેરે ને) સાફ ન રખાવે તો તે ચોખ્ખા માણસનો ગુનો માફ થતો નથી (મતલબ કે પોતાનું ઘર સાફ હોય પણ પાડોશી ગંદા હોય તો આપણને નુકશાન થાય) (૧૩) ઇશ્વરે મહેરબાની કરીને, બધું કામ વિચારીનેજ કરેલું છે. દલપતરામ કવિ કહે છે કે જો માણસનેડા હોય તે બધું સમજે છે.

પાઠ ૪૦ ઇશ્વર સ્તુતિ

સ્તુતિ=વખાણ, ગુણગાન.

હોય છે, ને પ્રાર્થનામાં કંઈ માગણી

અરા અર્થમાં જેતાં સ્તુતિમાં વખાણ હોય છે.

રચના=ગનાવટ, ગોઠવણ.
 પ્રભુતા=પ્રભુપણ, મોટાઈ.
 ધરી=ધારણ કરી, રાખીને.
 મજરો=સલામ, પ્રણામ.
 મજરોમ=મારો રોગ.
 હરિલે=લઈલે.
 કરવા=ગનાવવા.
 કર=હાથ.
 વાવરો=કામે લગાડો, વાપરો.
 સુખિઆરો=સુખી.
 વણુસે=ગગડશે.
 વણુસેવના=સેવા વગર, બાકિત વગર.
 નરધારી=નક્કા કરેલી.
 નરધારણુ=માણુસોની ઇચ્છા.
 મેદનીવિષે=પૃથ્વીમાં, દુનિયામાં.
 હરિ=પરમેશ્વર.
 હરી=ઘેલ લીધી.
 દીસે=દેખાય.
 દુઃખકાળે=દુઃખને વખતે.
 ધર્યા=ગનાવ્યા, તૈયાર કર્યા.
 ઉપકારી=ઉપકાર વાળા.
 જીપકાર=ગુણ, પાડ.

ટળી=ગટી, નાશ પામી.
 આપદા=પીડા, હરકત.
 ગુણુવાન=ગુણુવાળો. (ઈશ્વર).
 દાહતી=ગાળતી, દુઃખ દેતી.
 દાડી=રોજ, હમેશાં.
 મલિની=મેલી, દૂષ્ટ, ખરાબ.
 નિર્મળી=ઝોખખી, પવિત્ર.
 કથશે=કહેશે.
 થોક=થોકડા, જથ્થા.
 બણી=બની, થઈને.
 ખમાય=વેઠાય, સહન થાય.
 જીવ=પ્રાણી.
 તાપ=દુઃખ.
 રગ=રજકણ, પદાર્થનો ઝીણામાં
 ઝીણો ભાગ.
 પાર=છેડો.
 આડાપણુ=આ ડાહાપણુ, આરચના.
 જણુશે=સિલકમાં, છતમાં.
 જણુ=માણુસો.
 સેંકડો=સો.
 સદ્ભાગી=સારા ભાગ્ય વાળો, નસી-
 બદાર.

સદ્ભાવનાં=સાચો પ્રેમ.

ધરે=રાખે.

રંજન=પ્રેમ કરવું, રાજી કરવું.

સુખકારણે=સુખને વસ્તે.

તનવંત=માણસ, શરીર વાળો.

વાનર=વાંદરો, મુર્ખ.

તોલમાં=કારમાં, ખરોખરીમાં.

તજવાત=તારી વાત, તાઈ હોવાપણું.

નિજનો=પોતાનો.

ખુની=ખુન કરનાર, ધાત કરનાર.

ગણીલે=માનીલે.

ગણના=ગણતરી.

ગણુ=ગુણ, ગદિમા.

અલ્પબુદ્ધિ=થોડી બુદ્ધિ.

ઝાચરે=ખોલે, કહે.

રચીને=ખનાવીને.

(૧) આ બધી ગોઠવણના ખનાવનાર હે દયાળુ ધણી, તમે અમારા પર ધણી ગહેરયાની કરો. હે પરમેશ્વર તું તારી મોટાઇ ધારણ કરીને, અને મારી સલામ લખને મારો રોગ લઈ લે. (૨) હે સુખીઆ (પરમેશ્વર) મને સુખી કરવાને તારો હાથ કામે લગાડ (ગતલગ કે તું મને સુખી કર) કે જેથી હું તને બહુ શકું, માણસોની ધારેલી ઇચ્છા તારી બક્તિ વગર નક્કી ખગડશે. (૩) આ દુનિઆમાં જે જે માણસો અવતરે છે તે બધાનાં દુઃખ તેં લઈ લીધેલાં જણાવે. (ગતલગકે બધાંને સુખી કર્યાં છે). વળી દુઃખની વખતે ભગનાં દુઃખ કાપીને તેં તેમને દીકરા દીકરી જેવાં ગણેલાં છે. (૪) તેં જે વખતે જેટલા જીવ ખનાવ્યા, તે બધા ઉપર ઉપકારી તેં ધણી ઉપકાર કરેલાં છે. (ગતલગકે બધાંને જોષ્ટું સુખ આપેલું છે.) હે ગુણવળા ઈશ્વર તારા ગુણ વાંચીને અમારી જે આટલી પીડા હતી તે નાશ પામી. (મેલી બુદ્ધિ રૂપી પીડા). (૫) જે હમેશાં દુઃખ દેતી હતી એવી નારી બુદ્ધિ નાશ પામી. અને સા-રીબુદ્ધિ મળી. જે કાષ્ઠ કવિ તારી કવિતા કરવા બેસસે, તો નાને

ધોકેયોક જનશે. (મતલબ કે પાર નહીં આવે.) (૭) જે દુઃખ અન
મારાથી નખમાં પણ વેઠાય નહીં, એવાં દુઃખ કેટલાંક પ્રાણી ખમે
છે. (મતલબ કે અમને તેં સુખી કર્યા છે.) કેટલાક ઠગ માણસો
ઠગાઇની વાતો કરેછે, તોપણ હે જગપાળક તું તેમનાં દુઃખ લઇ
લેછે. [મતલબ કે તારે મન બધા સરખા છે.] (૭) કદી રજકણનો
પાર આવે, (મતલબ કે એનો ઝીણામાંઝીણો મૂળ ભાગ વખતે શો-
ધી કઢાય.) પણ આ તારા ગુણનો પાર પાગવાનું હાપણ અમારી
આગળ નથી. આ દુનિયામાં છતમાંતો ધણા માણસો ફરેછે, પણ
તેમાંથી જે સારા બાગ્યવાળો હોય તેજ તારાપર સાચો ભાવ રાખે.
(૮) હે ઇશ્વર તેં માણસો ખુશ થાય તેવા રંગ બનાવીને તેમના
સુખને માટે બધે મૂકેલા છે—જે કોઇ માણસ તેને નમશે નહીં
(બક્તિ નહીં કરે.) તો માણસો તેને વાંદરા જેવો (મુર્ખ) ગણી લેશે
[૯] જે માણસ તેને છોડી દેવાની વાત કહે. (મતલબ કે તું નથી એમ
માને) તો માણસો તેને આત્મહત્યારો (પોતાનું ખૂન પોતાની મેજ
કરનાર જેવો) માની લેશે. જે કોઇ માણસ તારા ગુણની ગણતરી
કરવાં બેસશે તો તે ગણતાં ગણતાં મરી જશે. (મતલબ કે પાર
નહીં આવે.) દાહરો—તારા ગુણની ગણતરી કરતાં કોઈ દહાડો પાર
આવવાનો નથી તો દલપતરામ કવિ કહેછે કે અદ્વયસુદ્ધિ વાળી જે
માણસ જાત તે શી રીતે કહે?

—૦૦૦—

પાઠ પદ માન વિષે—

લાડ=માન, ક્રોધાઇ, મોટાઇ.

માન=આગર, મોટાઈ.

નીચ=હલકી જાતનો.

પાયે=પમે.

દુખજો=ગરીબ, કંગાળ.

ડંડાએ=દુઃખી થાય, હેરાન થાય.

મુહુર્ત=વખત, સમય, સારો નરસો
વખત જોવો તે.

જોષ=ફળ, ભવિષ્યની ખબર.

ત્રિયા=સ્ત્રી, બેરી.

દરિદ્રી=ગરીબ, કંગાળ.

તરણું=તરખણું.

મેરૂ=હિંદુ શાસ્ત્રમાં ગાનેલો મોટો
પર્વત-હાલ હિમાલય.

અહંકાર=અભિમાન, ગર્વ.

સુખપાલ=એક જાતનું વાહન,
પાલખી.

કાસદાં=જોષ, સંદેશ લાઇજવા લા-
વવાનું કાગ.

કોડ=કરોડો રૂપિયા, ધણો પૈસો.

બિક્ષા=ભીખ.

ધરતા=માગતા.

ગાંઠે=પાસે, ધરમાં.

આશુ=દુવાઈ, હુકમ.

દાવાનળ=(દાવ=વન+અનળ=અગ્નિ)
વનમાં અગ્નિ લાગવાથી પશુ,
પક્ષીને જેટલું દુઃખ પડે છે તે;
હાલ અતિશય દુઃખ ગાટે એ
વપર ચહે.

જામ્યા=પામ્યા.

સુખેદારી=મોટો હોદ્દો, મોટો અધિકાર,

સાહેબી=અખિતઆર, અમલ.

કોડી=હલકી વસ્તુ-જોકરાં બાજીમાં
રમેછે તે.

સર્યા=પારપડ્યા, નબ્યા.

(૧) જેને ધણું માન મળતું હોય, તે પોતાનું માન કોડી દેધને કોઈ દહાડો ભીખ પણ માગે—(મતલબ કે વખત બદલાતાં વા-
ર લાગતી નથી.) જેને ધણી આખર હોય તે વખતે હલકા માણસને
પણ નમે. (૨) જેની પાસે ધણો પૈસો હોય તે કોઈ દિવસ ગરીબ
ખનીને હેરાન થાય. જે ધણું મુહુર્ત ને ફળ જોનો હોય તેની સ્ત્રી
પણ રાંડે. (મતલબ કે પોતે પણ મરે). (૩) જેની પાસે વિદ્યાવ-
ગુરનો ધણો પૈસો છે તે (છતે પૈસે) કંગાળ જેવા જાણવા. (કેમકે

તેઓ તેનો સારો બિખોગ કરી શકે નહીં.) એક હજારું તરણું પડ્યું હોય તેનો મોટો પર્વત દશ્વર બનાવી દે, માટે કોઈ પણ જાતનું વિદ્યા, રૂપ, ગાન વગેરેનું) અભિમાન રાખવું નહીં. (૪) જે સુખપાત્રમાં જેસતા હતા તેમને ખેપો કરતાં દીઠા [મતલબ કે એવો પણ વખત આવી ગયો.] તે જેની પાસે ઘણોજ પૈસા હતો તેઓને ભીખ માગતા જોયા. (૫) જેને પાંચ દીકરા હતા, તેમનો બાપ પણ સુખ પામ્યો નહીં (કેમકે કોઈ ચોર, કોઈ જુગારી વગેરે નઠારા નીવડ્યા) તે જેની બધા દેશમાં દુબાઈ ફરતી તેઓ ઘણું દુઃખ પામ્યા. (૬) જેને ઘેર સુખેદારી જેવો જગરો અખિત આર હતા તેના માણસો કોડી કોડી માગતા ફર્યા. (મતલબ કે ગરીબ બની ગયા.) શામળ કવિ, કહે છે કે એ પ્રમાણે કોઈનો અહંકાર પાર પડ્યો [છાજતો] નથી.

અહંકાર વિશે.

વ્યાધ્ર(સ')=વાત્ર.

તન=શરીર. જર=પૈસો.

ઝીંતં=ઝીલતા, ગરકાવ રહેતા.

ઝોળી=કોથળી, ખડીઓ.

જોગી=વેરાગી, સાધુ.

શુરાના સરદાર=સૌથી વધારે બહાદુર.

કાયર=ખીહીકણ, હિંગત વગરના બાપલા.

સદાવ્રત=હોશનું દાન આપવાનો

નિયમ.

માનભંગ=જે આગરવાળા, આગર ગયેલા.

માઠા=ધસાઈ ગયા, હજારકા પડી ગયા.

જોળનવંતા=જોરવાળા, જીવાન,

છાંચડી=છાયો, વખત.

જોષ=સારું નરસું ભવિષ્ય ફળ.

જોષી=ભવિષ્ય જોનાર,

કનક=સોનું.

કથીર=કલઈ.

આકર્મી=નઠારા બાગ્ય વાળો.

અમીર=પૈસાદાર, ગૃહસ્થ.

સુહાવે=શોભે, બને, થાય.

સતવાદી=સાચું બોલનાર.

ખૂન=ધાત, કોઈને જીવથી મારવો તે.

કરુણા=દયા. ભાસે=દેખાય, જણાય.

સંતોષ=સમુરી, ધીરજ.

પ્રમાણિયો=રાખીયો, માનીયો, બે-ડીયો.

(૧) જે વાઘની સાથે લડે તેવા બળવાન હતા, તેઓ શરીરે રોગી થઈ ગયેલા દીકા. જેઓ પૈસામાં ગરકાવ રહેતા તેઓએ સાધુ થઈને ઝોળી ભરવી. (મતલબ કે બીજા માગી). (૨) જે હમેશાં દાન આપતા હતા, તેઓ ગેર આગર પામીને ઘસારા માર્યા. જે બાધા કરતાં વધારે બહાદૂર હતા, તેઓ ગાયત્રી બનીને નાસી ગયા. (૩) જે સ્ત્રી પુરુષો જીવવાન હતાં, તેમને ડોસા ડોસી જેવાં ઘરડાં થઈ ગયેલાં દીકાં. શામળલાટ કહે છે કે જે પ્રમાણે ફરતો ફરતો વખત છે, એમાં બેપીઓ શું ફળ બેવાના છે (મતલબ કે ચડતી પડતી ચાલી જવાની) (૪) સોનું હોય તે કલઈ ન થાય ને કલઈ હોય તે સોનું ન થાય; પણ નઠારા બાગ્યવાળો હોય તે અમીર બને, અને અમીર હોય તે ગરીબ થાય. (આ બંને લીટી આ પ્રસંગને અનુસરતી નથી, પણ કવિની કહેવાની મતલબ એમ હશે કે; ધાનમાં ફેરફાર થતો નથી, પણ માણસમાં થાય છે). (૫) ચાકરડી હોય તે રાણી બને, અને રાણી હોય તે ચાકરડી થઈ જાય. સાચું બોલનાર હોય તે વખતે ખૂન કરે, અને ખૂન કરે તેવો હોય તેના મનમાં વખતે દયા જણાય. (મતલબ કે સ્વભાવ બદલાઈ જાય છે.) (૬) એ પ્રમાણે ફરતા ફરતો વખત છે, માટે અહંકાર લાવવો નહીં; અને પોતાની જેવી હાલત હોય તેમાં સંતોષ રાખીને ઈશ્વર બિપરમેશ રાખવો.

ઉન્મત્તાધ વિશે.

ઉન્મત્તાઈ=અહંકાર, છકેલાપણું.

છંછેડાયો=ખીજવાએલો, ગુસ્સેથયેલો.

મકરાયો=છકી ગયો, બેરમાં મસ્ત થયો.

વનિતા=સ્ત્રી.

વંઠી=ખરાબ થઈ, નહારે રસ્તે ચઢી.

ઠાગ=ઠેકાણું, સારા સ્વભાવમાં.

રઠિઓ=ગુસ્સે થયો, ખીજ્યો.

સમે=મટે, નરમ પડે, સમીજાય,

જે નાગ ખીજવાયો હોય તે કાઠને તાળે થાય નહીં [કાઠનાથી પકડાય નહીં], તેમ જે વાધ બળમાં છકી ગયો હોય તે પકડાય નહીં. (૨) જે સ્ત્રી ખરાબ રસ્તે ચઢી હોય તે પાછી ઠેકાણું આવે નહીં (મતલબ કે સુધરે નહીં). જે ગાણુસ બૂઠો થઈ ગયો હોય તે કદિ સાચો થાય નહીં. (૩) જેને ગાયે રાબ ગુસ્સે થયો હોય તે થોડીવારમાં તેનો ગુસ્સો નરમ પડતો નથી; માટે હમણાં તે (રાબ) કહે તેમ કરવું, પછી પરમેશ્વરને ગમે તેમ બને.

પાઠ ૫૯ અભિમાન તજવા વિષે,

કદિ=કોઈ દિવસ.

અભિમાન=અહંકાર, ગર્વ, ગદ.

હુબર વસા=ધણું કરીને. બ્યારે વ-

ધારે ખાત્રી લાયક વાત કહેવી

હોયતો એ શબ્દ વપરાયછે. થોડી

ખાત્રી હોય તો સોવસા કહેછે,

હલકો=હલકી ભતનો, હલકા સ્વ-

ભાવનો.

કેણુ=વચન, વેણુ.

પડી ગયો=નાશ પામ્યો, જતો રહ્યો.

રાવણુ=કાંકાનો અહંકારી રાબ,

રાગનો શત્રુ.

સમાપર=વખતે, અવસરે.

દુર્યોધન=ધૃતરાષ્ટ્રના સો દીકરામાં

વડો. પાંડવનો કાકાનો દીકરો

બાઈ.

કર્ણુ=પાંચ પાંડવનો સાવકો ભાઈ,
 એ હમેશાં ધણું દાન આપતો.
 તે પરથી તેને દાનેશ્વરી કહેતા.
 મહોન્મત્ત=અહંકારમાં છફી ગયેલા,
 ધાણુજ અહંકારી.
 છત=પખ્યાત, જાણીતા.
 જગમધ્ય=જગતમાં.
 જનજોષ=જોષા જેવા માણસો, જ-
 ણવાન માણસો.
 કળે=યુક્તિથી, દાવપેચથી.
 રીપુ=શત્રુ, દુસ્મન.
 કોષ=ગુસ્સો, લડાઈ.
 બાણુકમાન=કામઠાની દોરી.
 છત્રેતણી=છત્રની.
 શીળા=ઠંડી.
 કથું કરતાં=કંઈપણ કામકરતાં, ગમે
 તેવું કામ કરતાં.
 આપ=પોતે.

ગુણુગાન=ગુણનું વર્ણન, પરાક્રમની
 વાતો.
 સજે=ધારણ કરે, રાખે.
 સાર=સારા.
 ચહો=છચ્છો, ચાહો.
 જોય=જોવાને, મેળવવાને.
 નમ્ર=નમ્રતાઈવાળા, નરમાશવાળા.
 પ્રભૂ પદ=પરમેશ્વરના ચરણ.
 પવિત્રપ્રેમ=ચોખ્ખો રનેહ.
 પૂરણુ=પૂરું, બરાબર.
 અલ્પ=પરમેશ્વર.
 પિછાન=ઓળખાણ, અજર.
 રસાળ=રસવાળા, સારા.
 પ્રજ્ઞજન=રૈયતના માણસો, રૈયત.
 પ્રજ્ઞપ્રતિપાળ=પ્રજ્ઞનું પાલણુ કરના,
 રાજા.
 વિગત=વિચાર, વિવેક.
 તોલ=કિંમત, માપ.

(૧) કોઈ માણસ પોતાના મનમાં અહંકાર લાવે, તો ધણું
 કરીને તે હલકી જાતનો હોય, હું આ સાફ વચન કહું છું તે તમે
 કાને સાંભળો કે, પરમેશ્વરને લજ્જે ને અહંકાર છોડી દો. (૨)
 રાણુ જેવા મોટા જાણવાન રાજાનો પણ અહંકાર જતો રહ્યો ને

વળત આઠ્યે જધા માણસો તેના શત્રુ થયા, અને વળી પોતાનો
 જીવ પણ ખોયો. (૩) દુર્યોધન જેવા અહંકારી અને કર્ણ જેવા
 દાનેશ્વરી હવે ક્યાં છે? તેઓ અહંકારમાં છડી જઈને મરણ પામ્યા.
 (૪) જે જળવાન માણસો આ દુનિઆમાં પ્રખ્યાત હતા, અને જે-
 ઓ યુક્તિએ કરીને પોતાના દુશ્મને હરાવતા, તેવા જળવાન માણ-
 સો પોતાના ધનુષ્યની કમાન છોડી દઈને મરણ પામ્યા માટે પરમે-
 શ્વરને—(૫) જેમને માથે છત્રની ઠંડી છાયા થતી તથા જેઓ કંઈ
 પણ કામ કરવાને આચકા ખાતા નહીં; તેવા માણસો પોને આલ્યા
 ગયા, ને તેમનાં પરાક્રમનું વર્ણન ગાતાનું રહ્યું. (૬) જે માણસ
 જધા સારા ગુણ ધારણ કરે, પણ જે લગાર અહંકાર પોતાના મન-
 નમાં રાખે; તો દૂધ સાકરમાં ઝેર મળવા જેવું થાય. (મતલબ કે
 જધા સારા ગુણ નાશ પામે.) (૭) જે તમે તમારા મનથી આ
 જગતમાં આગર મેળવવાને ઇચ્છતા હો, તો દાઈ દિવસ અહંકાર
 કરશો નહિ, જે તમે નમ્રતાવાળા હશો તો ગુણવાન બનશો. (૮)
 અભિમાન નાશ પાગવાથી ધન્યા બાઈજંઘ થાય, ને પરમેશ્વરનો
 ઓખો પ્રેમ આપણને મળે, અને પછીથી પરમેશ્વરનું પૂરેપૂરું ઓ-
 જખાણ પડે. (૯) આ રસવાળા નવ હંદ સાંભળીને હે માણસો,
 રાજા ને રૈયત; તમે આ બધી હકીકતનો વિચાર કરીને તમારા મન-
 માં તોલ કરો એવું દક્ષપતરામ કવિ કહે છે.

પાઠ ૧૦ ધૈર્ય વિષે.

ધૈર્ય=હિંમત, ધિરજ.
 શમે=શાંતિ, પસંદપડે.

તે સમે=તે વખતે.
 સહેવું=ખગવું, વેંચવું.

સદા=હમેશાં.

રૂઢેમાં=મનમાં, હૈયામાં.

હેમકી=ડરીજઈ, હેમકખધ.

હામ=હિંગત.

હારો=હોડો, તળે.

કાળે=વખતે.

સન્ધો=ખનાવ્યો, કયો.

ગાંડવો=ધેરાવો, જ્યો.

મેદ=વરસાદ.

વધાધ=ખુશ ખખર, વધાગણી.

મહા ભોગ=ખરાબ હાલત, નઠારી
ખખર.

લાંગ=લાગે.

લાલે=ભાલાવતી.

જનકી=જનકરાજની હીકરી, સીતા,
રામચંદ્રની સ્ત્રી.

રાગરાજ=અયોધ્યાનારાજ, દશરથના
પુત્ર.

જોગ=વખત, અવસર.

મુળયો=કાઢ્યો, ગાળ્યો.

દ્રૌપદી=પાંચ પાંડવની સ્ત્રી, દ્રુપદ રાજ
ની કુંવરી.

હરિશ્ચંદ્ર=અયોધ્યાનો રાજ તેને સ-
ત્યને માટે ધણું દુઃખ ભોગવવું

પડ્યું હતું.

પૂરી=પૂરેપૂરી, ધણી.

હાથીહોદે=હાથીના હોદા ઉપર-હાથી

ઉપર ખુલ્લી જોડક હોયછે તે હો-

દા અને માથે છત્ર વાળી હોયછે

તે અંગાડી.

મરીફૂટતાં=આપધાત કરતાં, શુભ
કાઢતાં.

આપ=તમે.

યારો=માઈઓ.

ગાબરા=ગાબરાએલા, મૂઝાએલા.

આપદ.=દુઃખ, પીડા.

ઉગારો=ખચાવો.

ગુઝિત=ઉપાય.

કદાપિ=ક્યારેપણ, કોઈવખતે.

દિલે=મનમાં.

ધારીજોવું=વિચાર કરીજોવો.

તદાપિ=ક્યારેપણ, તેવખતે.

જાજો=જાકિત કરે, સંભારે.

શાન્તી=ધીરજ.

સજો=ધારણકરે, રાખે.

શ્રી=શોભાપમાન.

શાન્તી=સમાધાની, સુખચેન.

આશિષ=સારીદુવા, આશિરવાદ.

(૧) પરમેશ્વરને જે વખતે જેવું ગમે તે વખતે આપણે ખામી રહેવું, ને હમેશાં મનમાં ખુશી રહેવું, પણ કોઈ દિવસ ડરી જઈને મનમાંથી હિંગત છોડવી નહીં, ને ધણા દુઃખની વખતે ધણી હિમ્મત રાખો. (૨) ઇશ્વરે વરસાદના જ્યાં જેવો આ દુનિયાનો ધાટ બનાવેલો છે. તે થોડીવારમાં એકઠો થાય છે, ને થોડી વારમાં જતો રહે છે, માટે ધણા દુખની વેળા. (૩) એક વખતે વિવાહની સારી ખબર આવે, ને કાંઈ વખતે નઠારી હાલત બને, એ પ્રમાણે સારો ને નઠારો વખત ધણી મુદત સુધી ટકતો નથી, (મતલબ કે એકનો એક વખત હમેશાં રહેતો નથી.) માટે ધણા. (૪) કોઈ વેળા આપણી આખર નાશ પામતી હોય, ને કદી આપણું શરીર બાલાવડે કપાતું હોય, તો તે વખતે એવો વિચાર કરવો કે, પરમેશ્વરની એવી મરજી હશે. (૫) રામચંદ્રની સ્ત્રી જનકીને (સીતાને) ખભે બેસાડીને લંકાનો રાજા રાવણ (કપટ કરીને) લઇ ગયો, તોપણ તેણે હિંગત પકડીને એવો વખત પણ કાઢ્યો. (૬) પાંડવની સ્ત્રી દ્રૌપદીને સભા વચ્ચે બોલાવીને તેમના ધણીઓના દેખતાં પાપી દુઃશાસને (દુર્યોધનના બાઇએ) વસ્ત્ર ખેંચવા માંડ્યાં, તોપણ તે સતીએ હે બાઇઓ પોતાના વહાલા પ્રાણ છોડ્યા નહીં. માટે. (૭) હરીશંદ્રરાજ સત્યને માટે ધણું દુઃખ પામ્યો, ને તે સંકટ સમે મજૂરી કરીને પણ જીવ્યો, કે જે મોટા હાથીને હોદ્દે બેસનાર હતો. (૮) જે ખીજે કોઈ માણસ આપણો જીવ લે તો બલે, પણ આપણા પક્ષાત કરતાં મોટું પાપ લાગે, માટે હે બાઈઓ તમારે આજે ત્યાં સુધી તમારો જીવ ઉગારો. (૯) કાંઈ દિવસ પોતાના બાઈબંધનું ધણું દુઃખ બેઠને ગભારાઈ જઈ રડવું નહીં; પણ તેને ઉગારવાના

ધક્ષાજ શોધી કાઢીને દુઃખમાંથી બચાવો. (૧૦) કોઈ ગાણુસ કુવામાં પડ્યો હોય, ને તેનો મિત્ર ઉપર બેસીને ગાયું ફૂટી રડવા માંડે; તો જો પ્રમાણે ફૂટવાથી તેનો મિત્ર શી રીતે ઉગરે? (મતલબ કે ધક્ષાજ કરે તો ઉગરે) (૧૧) જ્યાં આગળ કોઈ પણ ઉપાય ચાલે નહીં, ત્યાં મનમાં વિચાર કરી જોવો (ભિગારવાનો); પણ રડવું નહીં. એવે બખતે પરમેશ્વરને સંભારીને જે ધીરજ રાખે તેને ડાહ્યો ગાણુસ જાણવો. (૧૨) હે અમારા ભાઈઓ તમે પ્રીતિથી આ બધી વાત સાંભળો ને હમેશાં તમારી દિલગીરી પરમેશ્વર મટાડશે. હે દયાળુ ધણી બધે ઠેકાણે શાન્તી કરો, એવી આશિષ દત્તપતરામ કવિ દે છે.

પાઠ ૬૭ હિંદુસ્તાન ઉપર ઇન્દિયના ઉપકાર વિષે.

ઝેર=અદેખાધ, ખાર, દેખ.

વેર=દુશ્મનાવટ, શત્રુતા.

કાળાકેર=જીવન, ધણાંજ નઠારાં કાગ.

પરનાતિલા=પારકી નાતવાળા.

જાતિલા=એક જાતના.

અનોપમ=કોઈની ઉપમા ન અપાય

તેવું, સર્વોત્તમ.

લાજ=આગર.

લેખ=ગણ, માન.

ધોર=મયંકર.

કુકર્મી=નઠારાં કાગ કરનાર.

દુખ્યું=નાશપામ્યું, ગયું.

મારણુ=મારનારા, ધાતકી.

તુલ્ય=ખરાબર, જેવું.

વિધવિધના=જૂદી જૂદી જાતના.

વૈભવ=મેળ શોખ, મજા.

વસ્તી=રૈયત, પ્રજા.

પટકૂળ=લૂગડાં-(જાંચી જાતના)

ખરાખી=ગિમાડ, નાશ, તુકશાન.

કાણુમાત્ર=શીગણુતીમાં, શાલેખામાં.

સંહાર=નાશ.

પીંઠારા=એક જાતના લૂટારા.

કુપાત્ર=હલકી જાતના. નીચ.
 ઇંગ્લીશ=ઇંગ્લિશ સરકાર.
 નેન્ને=ચાવટો, ધન, આશ્રય.
 તનુજ=છોકરાં.
 સુલતાન=ચેનખાજી, આનંદ, મજા.
 બળવંતા=બળવાળા, જોરાવર.
 આશ્રય=આશરો, રક્ષણ.
 ધવળ=ધોળ, મંગળગીત.
 મંગળ=સારાં, આનંદનાં,
 નિર્ભય=બળવગરના.
 કોળીનાળી=કોળી વીગેરે.
 સંસ્થાન=રાજ્યો, પ્રાંત.
 ફાંશીખોરા=ફાંસો દઈ મારીનાંખનાર
 લોક, ફાંસીયા લોક.
 ફેસ=તોફાન, ડોળ, દગો.

વાટ પાડવી=લૂટપાટ કરવી.
 ધીંગા=મજબૂત, જોરાવર.
 કાઠી=કાઠિયાવાડના મૂળ વતની લોક
 જત=પાટડીગજાની આસપાસ રહે-
 નારી એકજાત. (લૂટપાટ કરનાર)
 ધાડાં=ટોળાં.
 ઘેરીશકે=રેડીશકે.
 ધાટ=પાણીના આરા.
 કુવેતર=કૂવાનું પાણી પાધને વાવેલું
 ખેતર, વાડી.
 લગભગ=સુધી, નજીક.
 પ્રવેશ=પેસવું.
 તનમનથી=ખરા દિલથી.
 સ્વર્ગસમો=સ્વર્ગના જેવો, શોભાયમાન
 મહીમાં=પૃથ્વીમાં

(૧) અદેખાઈ અને દુસ્મનાવટ ગયાં તથા જીવન કરનાર
 પણ ગયા, પારકી નાતવાળા તથા ખીજી જાતના લોકો સાથે સંસાર
 સંપ સંપાદિતે ચાલે છે. (સંસાર-સંસારમાંના લોક). ગરીબ બક-
 રીનો કાન પણ રસ્તે જતાં કોઈ પકડી શકતું નથી (મતલબ કે હ-
 લકા પ્રાણીને પણ કોઈ પીડા કરતું નથી.) એ બધો ધન્યરનો ઉપ-
 કાર માનીને હે હિંદુસ્થાન તું રાજી થા. (આ કવિતામાં હિંદુસ્થાન-
 ને માણસની ઉપમા આપી છે) (૨) કોઈની ઉપમા ન આપી શ-
 કાય એવું રાજ આ વખતમાં થયું છે, જેણે તારી આખરે વધારી

છે તેગ ગાન. બચંકર નઠારાં કામ કરનારા અને ચોર નાશ પા-
 મ્યા ને કપટનું જોર નાશ પામેલું જો. મહમદ જેના ધાતકી અને
 તૈમુર જેવા તોફાની હવે જણાતા નથી. (૩) જુલમગાર રાજનું
 મૂળ ગયું, ને નાદિરશાહ જેવા તોફાની નાશ પામ્યા, હવે બીલ લો-
 કાની ખીક ક્યાં છે. (મતલબ કે નથી.) ને લડાઈ પણ ક્યાં છે ?
 રૈયત સારાં લૂગડાં પહેરીને તથા પાન ચાવીને જુદી જુદી જાતના
 વૈભવ ભોગવે છે. (૪) હોલકરથી હવે કંઈ નુકશાન થતું નથી, ને
 મરાઠા હવે શા હિસાબમાં છે ? (મતલબ કે કંઈ હિસાબમાં નથી.)
 સીંધીયા હવે કદી નાશ કરતા નથી ને હલકી જાતના પીંદારા પણ
 નાશ પામ્યા, ઈંગ્રેજ સરકારના વાવટા નીચે તારાં છોકરાં ચેતગાજી
 હડાવે છે. એ બધો. (૫) એ બળવાન રાજ્યના આશરા નીચે રૈ-
 ચત ધોળ વજેરે સારાં ગીત ગાય છે, ને જેના કાયદા બધાથી સા-
 રા છે, કે જેમાં નમજા ગાથુસને પણ લગારે ખીક રહેતી નથી.
 કોળી વજેરે લોકોની ખીક મટાડીને તે (સરકાર) તારાં સંસ્થાન (ખ-
 ધા પ્રાંત) સાચવી રાખે છે. (૬) ફ્રાંસીઆ લોકો દબો કરીને (રૂપ
 ફેરવીને) હવે વગડામાં લૂટફાટ કરી શકતા નથી, ને મળખૂત કાઢી
 લોકોના ધોડેસ્વારનાં ટોળાં પાણીના આરા રોકી શકતાં નથી, ને
 ખેતર અથવા વાડીમાં જઈને લશ્કર અનાજ લૂટી લેતું નથી. (૭)
 લંકાથી હીમાલય પર્વત સુધી, અને કલકત્તાથી કચ્છમાં પેસતા લ-
 ગીમાં, પંજાબ, સિંધ, કાઠિયાવાડ, દક્ષિણ, ગાળવા વજેરે દેશો આ-
 વેલાં છે; તે બધામાં દુઃખ અને ખીકના દહાડા જતા રહ્યા અને
 સુખના દિવસનું દાન દીધું. (ઈંગ્રેજ સરકારે) એ બધો. (૮) તેટલા

ગાટે તું ખરા દિલથી પરમેશ્વરનો આભાર ગાતી લે, અને હમેશાં ખુશી રહીને સ્વર્ગના જેવી શોભા વધારજે, દક્ષપતરાગ કવિ પેતાના મનથી આશિરવાદ આપે છે કે; હે હિંદુસ્થાન તું આ દુનિયામાં ધણી આગર મેળવ.

પાઠ ૯૧ કુસંગત વિષે.

કુસંગતિ=ખરાબ સોગત.

બળે=મળે.

વધાર=વાસ, ગંધ.

ગંધ=વાસ, વધાર.

સોફ્ટ=ધોળું.

શ્યામ=કાળું.

સંગમાં=સોગતમાં.

કુસંગી=નઠારા સંગવાળો, નઠારો.

માણસ.

પ્રસંગ=મેળાપ, સોગત.

દે=આપે, કરે.

રંગ=અસર.

જુગારી=જુગાર રમનાર, જુગટીઓ.

ચારી=દોસ્તી, રનેહ.

કઠંગી=નઠારા લક્ષણવાળો.

પ્રસંગી=મેળાપી, સોગતી.

કઠાયછે=ગણાયછે.

કઠંગ=નઠારાં લક્ષણ.

જુગાર=ખર.

ભાત=ચોખા.

ખાળતીર=ખાળતું પાણી.

ગંગતીરતુલ્ય=ગંગાના પાણી જેવું.

શુદ્ધ=ચોખુ, પવિત્ર.

કલાલ=દારૂ વેચનાર.

છાયાય=ફેલાય, ચરચાય.

મધુપાન=દારૂ.

કાળિઅકતે=કાળિઆ બળદ પાસે.

ધોરી=ખાદ.

ધોળીઓ=ધોળો.

વાન=ખોત, રંગ.

સાન=લક્ષણ, ટેવ.

સંગજેવી=સોગત જેવી.

ઠેકવા=કૂદવા.

વિહંગ=પક્ષી.

પુર્વીંગ=નરભતિ.

પાત્રી=પદલાઇ.

અપંગ=અંગની ખામી વાળો, આં-

ધજો, લૂત્રો વગેરે.

વિકાર=ફેરફાર, બદલો.

સુપાત્ર=સારી જાતના, કુત્રીન.

કુપાત્ર=હલકી જાતના, નીચ.

રંગ=મજા, આનંદ.

કુવેણુ=નઠાઈ વચન.

કણું=ઝીગુઝી કણુ.

આણું=રજકણુ, ઝીગુમાં ઝીણો
લાગ.

નડે=હરકત કરે, નુકશાન કરે, દુઃખદે.

નેણુ=આંખ. રસી=દોરડી.

મલંગ=આખી, સીંધી.

સમાન=સરખું, જેવું.

સતસંગ=સારી સોજાત.

અંગે=મનમાં. ઊમંગ=હોંષ.

(૧) ભાતમાં જરા લવીંગનો વધાર મળવાથી તે જેમ જતો નથી, તેમ લીંગનો વધાર પણ જાય નહીં (મિતલગ કે જેવી સોજાત કરે તેવી અસર થાય.) ધોળું લૂગડું કાળા લૂગડાની સાથે રહેતો, તે પણ કાળું થાય; તેમ નઠારા માણસની સોજાત આપણા મનમાં નઠારી અસર કરેછે. (૨) જેમ અફીણીઆ માણસની સોજાતમાં કોઈ રહેતો તે અફીણી ગણાયછે; તેમ જુગડું રમનારની સોજાતમાં રહે તો જુગારી ગણાય, નઠારાં લક્ષણવાળાનો સોજાતી નઠારો ગણાય છે; તેમ જ. (૩) જ્યાં હજાર શેર જર હોય તેમાં એક શેર ચોખા મળે તો ભાતનું મૂલ્ય મળતું નથી પણ જરના જેટલું જ મળે છે, તેમ જંગા નદીમાં મંગા જળ જેવું ગણાતું પવિત્ર પાણી જો ખાળના ઝંઘા પાણી સાથે મળે, તો તે પણ ખાળના પાણી જેવું ગણાય. તેમ નઠારા, (૪) કોઈ માણસ કલાલની દુકાનમાં જઈને ચોખ્ખું દુધ પીએ, તો પણ તેણે દારૂ પીધો છે એમ મનાઈને એ વાત બંધે ફેલાય; તે જુગારી માણસ પાસે ઊંચી જાતનો દારૂનો હોય તો

તે હલકી જાતનો ગણાય, (હલકી સોજતથી.) તેમ—(૫) ઢાળીઆ બળદની પાસે કોઈ ઘોળીઆ બળદ રહેતો હોય, તો તેનો રંગ બદલાય નહીં પણ તેના જેવાં લક્ષણુ તો શીખેજ; તેમ પક્ષીના ટોળામાં કોઈ રહે, તો તે વખતે ઉડતાં ન શીખે, પણ કૂદકા મારતાં તો શીખેજ. મતલબ કે નઠારી સોજતથી થોડી ઘણી અસર તો થાયજ.) (૬) નરજાતિ નાગ જે ચોખા, તેનો નારી જાતિ નાગ દાળ સાથે મેળાપ થવાથી તેનું (ચોખાનું) નરજાતિ નામ ફેરવાઈને નારીજાતિ નામ ખીચડી કહેવાય છે (આ એક વધારે પડતી ઉપમા છે. જેને અતિશયોક્તિ કહે છે.); તેમ આંધળાની ટોળીમાં એક દેખતો માણસ હોય તો તે પણ આંધળા જેવો ગણાય. (૭) જેમ બારશેર દૂધમાં જરા ઝેર ભળવાથી તુર્ન તેમાં ફેરફાર થઈને તે ખાનારનો જીવ ખાય છે. તેમ કોઈ સારા માણસોની ટોળીમાં એક હલકી જાતનો (નઠારા લક્ષણુવાળો) માણસ બળે તો આનંદમાં ભંગાણુ પાડે છે. [૮] હજાર પ્રકારનાં સારાં વચન હોય તેમાં એક નઠાઈ વચન શોભે નહીં, ને ઝીણામાં ઝીણું ઢાણું પણ આંખમાં ઘણી ઈન્ન કરે, તેમ આખી [સીધી] દોરડી હોય તેમાં એક ગાંઠ હોય તો ગમે નહીં, [મતલબ કે ઘણા સારા માણસમાં એક નઠારો હોય તો હેરાન કરે અથવા આપણામાં જરા કુસંગતિ હોય તો પણ નડે]. [૯] ગાંઠે કુસંગી માણસની સોજત છોડી દો, ને હમેશાં સારી સોજત કરો, તથા આ બધી દલપતરાગ કવિની શીખામણુ મનમાં પ્રીતિ ભાવીને માનો.

પાઠ ૧૦૨ સાહસ ન કરવા વિષે ભાગ ૧

સાહસ=નગરવિગાર્યું કામ.

ઘોઘાપાટણુ=એ ઘોઘાની પાસેના એક
ગામનું નામછે. અસલ એવાં ૮૪

પદ્મ હિંદગાં હતાં.

ગંધાર=મોડું, વિશાળ, ભવ્ય.

અરણ્યવ=સમુદ્ર.

રાજતેજ=રાજનું તેજ.

મનોહર=મન હરોલે એવી, મોહ ઉ-
પજાવે તેવી.

કરમ=નસીય, ભાગ્ય.

રેખા=લીટી, નિશાની.

રતિ=અસર, તેજ.

તન=દીકરો.

પ્રતાપ=તેજસ્વી, તેજ.

આપોઆપ=એકનોએક.

આળવતણા=અટક્યાળો, તોફાની.

લક્ષણુ=ટેવ, ગુણ.

લાખકરોડ=વણાજ.

મલોક્ષ=ગોશ્વ. મલોક્ષો=ગોળો.

સૈયરસાથમાં=એનપણીઓનાટોળામાં

મદોન્મત=અહંકારમાં હકી મથેલી.

મહ=અહંકાર, જીવનીનું જોર

અંકોર=કુલુગો, શરૂઆત.

અંપકવરણુ=અંપાના જેવા રંગનું
સોનેરી રંગનું.

ચીર=વસ્ત્ર, સાડી.

વકારી=ઉસ્કેરી, ચઢાવી.

ભારી=ભારેપડતા, મોટા,

ભાગિની=સ્ત્રી.

પીપળપાન=પીપળાનું પાન.

ભણી=ગોલી. સાથી=સોગતી, મિત્ર,

જુકતે=પૈરવીથી, યુક્તિથી.

ઝેર=ગુસ્સો, ક્રોધ, રીસ.

ક્રાંત=વચન, કબૂલાત.

પ્રીછીને=મણીને.

પેર=રીત, હકીકત.

તેવે=તેજડી, વિદેશ=ખીજે દેશ,
પ્રદેશ.

દેશવટો=દેશપારજવું, હજારજવું.

સોડ્યા=તૈયારથમા, આસ્થા.

અધોર=અધંકર, ખીલાગણું.

નવાણુ=પાણીની જમા.

વણુપાણી=પાણી વગર. કૂપ=કૂવો

[૧] ઘોઘાપાટણ નામે એક મોટું ગામ હતું, તેની પાસે પવિત્ર પાણી બરેલો સમુદ્ર હતો. તેમાં ભૂપતસિંહ નામે એક મોટો રાજા રાજ કરતો હતો. તેનામાં રાજ તેજ ધણું શોભતું હતું. (૨) તેનામાં મનને હરે તેવી ચોખ્ખી ખુદ્દિ હતી, ને તેના ન-શીયની લીટીની અંસર સારી હતી. [મતલબ કે તે ભાગ્યશાળી હતો] તેને એક લાડકો દીકરો હતો, ને રાજાનાં મનમાં તે તમામ પૈસા રૂપ હતો. (મતલબ કે ધણો વહાલો હતો.) (૩) તેનું તેજ પ્રાણ કરતાં પણ ધણું વહાલું હતું. કેમકે તે એકનો એક મોંઘો હતો. તે અ-ઉપલાં કરવામાં ધણો ઘેલો હતો, પણ તેનામાં ખીન્ન ધણા સારા ગુણ હતા. [૬] જોખનરૂપ=તે છોડીમાં જીવાની અને રૂપનું જોર ધણું હતું, અ-ને તેનામાં અહંકારનો ફૂંચો પૂરેપૂરો પુરેલો હતો. (૧૦) તેનો સો-ખતી કહે છે કે તારું ડહાપણ ક્યાં જતું રહ્યું? અને તું ગારું કહેવું ગાનતો નથી. (૨૪) પ્રધાનપુત્ર કહે છે કે હે રાજા થોડીવાર ધિર-જ રાખો હું ધડીવારમાં પાણી લખને આવું છું. એમ કહીને તે [પાણીની તપાસ કરવા] ઝાડ ઉપર ચડ્યો. ત્યાં વેગળે એક કૂવો તેની નજરે પડ્યો.

પાઠ ૧૦૩ ભાગ ૨

મેટ=છેવટે, છેલ્લીવારે

ઝંખે=ખોલખોલ કરે. સંભાર્યાકરે.

પંખ=પાંખ.

ઝાડીઓ=ઝપાટો ગાર્યો, ચોટ મારી.

ફરમાંથી=હાથમાંથી.

શૂક=પોપટ.

શિષ=ડોકું, ગાથું.

વીર=શાહખંધ, રતેહી.

કતુક=કરેલું કાગ, ખતેલી હકીકત.

શ્યામશરીર=વરસાદ દેવ, ધંધર.

ઘોટ=ઝાંઝ, રીસ.

લક્ષવસા=જરૂર કરીને, ઘણું કરીને.

પ્રતિઉત્તર=જવાબ, સામે જવાબ.

કારમી=નવાઇ જેવી, અદ્ભૂત.

અત્રિક્ષ=અધર, ઊંચે.

વદી=કહી.

અદકો=વધારે.

સંશય=વહેગ, શક.

વડલે=વડના ઝાડ ઉપર.

ધરણી=પૃથ્વી.

સહેજે=થોડુંક, લગભગ.

શીગત=શીવલે, શાહાલ.

પ્રતાપ=આશ્રય, આધાર, યુગ્મ,
આભાર.

દૃષ્ટાંત=દાખલો. બનાવ.

બ્રાંત=વહુંમ, શક.

ફાંસુ=ફોફાટ, નકામું.

પાળી=છરી, ચપ્પુ.

પાખે=વિના.

પ્રીછવીઓ=સગળવ્યો.

શીદ=શાગાટે.

સતવાદી=સાચું બોલનાર

વિમાસણુ=પસ્તાવો, પાછળથી શોક

[૧] રાજકુંવર પાણી પાણી સંભાર્યા કરે છે એવામાં જાયેથી
[વડના ઝાડમાંથી] પાણીની ધાર છુટી, એ જોઈને તે કહેવા લાગ્યો
કે હું મહારાજાધિરાજ પરમેશ્વર તને મન્ય છે!! તારા વગર આવું
કામ કોણ કરે? (૫) પછી મેં અમૃતરૂપી કાળીઓ [પાણી] પીવા
માટે તૈયાર કર્યો, ઘોટલે તે પણ પોપટે ઢોળી નાંખ્યો. બીજા અર્થ
ખુલ્લા છે.

પાઠ ૧૨૭ મરણનો ભય.

તનરંગ=શરીરનો રંગ.

પતંગુ=એક મતનું લાકડું, એનો, રંગ

ઝટ ઉડીજાય છે,

સરીખો=સરખો, જેવો.

અસખ્ય=ધણા, અપાર.

સંપત્તિ=દોલત. પૈસો, માલમિલકત.

નજરો આગે=નજર આગળ, દેખતાં.

ફૂલેલ=ફૂલનો પાસ દીધેલું તેલ.

જોળન=જીવાની.

મસ્તાનો=તોફાની, બેમાન, છકી

મયેસો.

મગરરી=અહંકાર.

મરોડે=મરડે, વાંકું કરે.

જોગતેમ=કાવેતેમ, મરજી પ્રમાણે.

રાગી=મોજાસો, વૈભવી.

બારે=બારણે.

અહ્માનંદ=કવિતા કરનાર, સ્વામીનારા

યજુના સાધુ.

(૧) આ શરીરનો રંગ પતંગના જેવો છે (મતલબ કે શરીર નાશવંત છે), તેને નાશ પામતા વાર લાગતી નથી, પૈસો અને માલ ગિરકત મૂકીને [હો જીવ] તારી નજર આગળ ધણા માણસો આલ્યા ગયા છે. (મરણ પામ્યા છે.) તેનો વિચાર કર. (૩) જોમ જિંદર દારૂ પીને મસ્ત બની ડોલે છે તથા અહંકારમાં શરીર વાંકું ફેરવીને કાવે તેમ બકે છે તેમ તું કરે છે. (૪) તું તારા મનમાં જાણે છે કે મારા જેવો રસવાળો ને વૈભવી બીજો કોઈ નથી, પણ બારણે કાળરૂપી ગિલાદી વાટ જોઈ રહી છે તેને લેતાં વાર લાગશે નહીં. [આમાં કાળને ગિલાદીની અને માણસને ઉંદરની ઉપમા આપી છે].

પરમેશ્વરપર પ્રીતિ કરવા વિષે.

દૂહ=મજબૂત, પાકી.

અંતકાળે=આખરવેળા, મરણ સમયે.

સંસ્કાર=પૂર્વજન્મનું કરેલું કૃત્ય.

સંબંધી=સગાં વહાલાં વગેરે.

માયાની જાળ=માયાનું બંધન, માયાનો ભલાવો.

તલમાર=તલ જેટલું, જરાપણ.

સાચા સંત=ખરા સાધુ, સત્પુરુષ.

ત્રિવિધિ=ત્રણ જાતનાં.

તાપ=દુઃખ. (૧) આધી=મનનું.

(૨) બ્યાધી=શરીરનું, અને.

કકપાધી=કુદરતીદુઃખ ઓચિંતુપડેલું.

અતિ મોટા પુરુષ=સાચા ગુરુ, ખરા સંત, ઇશ્વર.

આશરે=આધારથી, મદદથી.

સુખકારી=સુખ આપનાર.

સુખધામ=સુખનું ઠેકાણું.

દેવાનંદ=સ્વામીનારાયણના સાધુ, કવિતા કરનાર.

દેવાનંદનો વહાલો=પરમેશ્વર.

ગનવાંછિત=ગનમાં ધારેલું.

પૂરણ=પૂરનાર, પૂર્ણકરનાર.

કામ=ઇચ્છા.

(૧) પુર્વ જન્મમાં કરેલાં કામના સંબંધથી બધાં એકઠાં ગળેલાં છે. (એટલે દેવું હાથ તે લેવાને અને લેણું દેવાને), અને એ બધું જીતું મોહનું બંધન છે. (૨) એવું જાણીને હમેશાં સુખનું ઠેકાણું આપનાર અને સુખ કરનાર જે પરમેશ્વર તેમને બાજ. (૩) અને ગનની ધારેલી ઇચ્છા પૂરી કરનાર જે દેવાનંદનો વહાલો છે (કર્મશ્વર) તે તારાં બધાં દુઃખ કાપી નાંખશે.

પાઠ ૧૨૩ મનને ઉપદેશ.

મનભભરા=મનરૂપ ભગરો-ભગરાની

પેઠે મન પણ ચોતરફ ભગતું

ફરેછે માટે મનને ભગરાની ઉપગ

આપીછે.

શુદ્ધ=સાચી, સારી.

કુંભ=ધડો.

જાવરી=દોહળી, ઝટ નાશપામે તેવી.

જાતન=રક્ષણ, સાચવણી.

વધુસતાં=ગમડતાં, નાશ પાગતાં.

છોડે છાવર=છોકરાં છાયાં વગેરે.

ખંડેર=ઝિજ્ઞાસ જગા, પડીગયેલું

મકાન.

ઉલટી નદી=પૂર આવેલી નદી.

કપીર=ચાંતતું નાગ, કવિતા કરનાર.

જીહારીને=સલામકરીને, નમીને.

લેખું=હિસાબ, (પાપ પુન્યનો).

સાહેબ=ધણી, પરમેશ્વર.

સતકર્મ=સારાંકામ.

વહારજો=ખરીદ કરજો, લેજો.

(૧) હે મનરૂપી ભમરા તું રાત દહાડો ક્યાં ભૂલો પડીને ફરે છે. જીવ, માયાના બધનમાં પડીને સાચી વાત સમજ્યો નહીં. (૨) તારી કાયા કાયા થડા જેવી દોઢળી છે, પણ તે એક રત્ન જેવી કામગીરી છે (કેમકે એનાવડે ધર્મ, અર્થ વગેરે મેળવાય છે.) માટે તેને રક્ષણ કરીને રાખો. કેમકે તેને નાશ પામતાં વાર લાગતી નથી. (૫) જીવને આશા તો ડુંગર જેવડી મોટી મોટી છે, પણ મોત પગ પાસે તૈયાર હોય છે (માટે તે પાર પડતી નથી). મોટા મોટા લાખો રૂ. ની મુડીનાળા શેડીઆ નાશ પામ્યા છે. (૬) પૂર આવેલી નદી જીવરૂપીને સામેનાર જવું છે (મતલબ કે અધરો સંસાર તરવાનો છે.) ને આગળ પાણી મળવાનું નથી (પુન્યરૂપી પાણી) માટે જે જે વસ્તુ જોઈએ તે સાથે રાખજો. (૭) સારાં કામરૂપી સારી વસ્તુ ખરીદજો, અને પરમેશ્વરની ભક્તિ પણ સાથે રાખજો. કળીર ભક્ત કહે છે કે પરમેશ્વરને સલામ કરીને ચાલી નીકળ્યાછિયે, પછી પાપ પુન્યનો હિસાબ ધણીના હાથમાં છે.

ઉપદેશવિષે.

રંગ=મઝા, દુનિઆનું સુખ.
ભોગ=ભોજ મઝા, વૈભવ.
આંતે=મરણ સમે, આખરે.
વાસના=ધૃત્તિ, પ્રીતિ.
આડિઆવે=સાંભરે, વચ્ચે આવે.
ભવ=સંસાર.
ભમોછો=ફરોછો, રખડોછો.
ફુંપદ=અહંકાર, ગર્વ.

હમોછો=ઘાવોછો, રાખોછો.
લુણ=મીઠું.
ધમોછો=મેળવોછો, નાંખોછો.
દમોછો=પીડોછો, દુખદોછો.
શમોછો=ડૂળી જાઓછો સમાઈ જાઓ.
સરજનહાર=જનાવનાર ધર્મવર.
રગરણુ=ભક્તિ, સેવા.

નીચ=હલકા ગુર, મેલડી, ભૂત વ-
ગેરે.

મુડી=મડોળ, પુંજ, આઠકાણે જ્ઞાન.

ગમોછો=ગુમાવોછો, ખુઓછો.

કેવળ=કેવળપુરી આવો, કવિતાકરનાર

(૧) રોગથી બરપૂર એવા જે વૈભવ છે, તે તમે યુક્તિથી ભોગવો છો, પણ જે અંતકાળે તેની પ્રતિ વચમાં આવે છે તો તમે સંસારમાં ફરીને ભટકો છો. (મતલબ કે ગરતી વેળા જે વસ્તુનો વધારે અભ્યાસ હોય તે સાંભરી આવે છે. મરણે યા મતિ: સાગતિ: માટે જે સંસારસુખ સાંભરી આવે તો ફરી અવતરવું પડે તે ઈશ્વર ભક્તિમાં મન રોકાય તો જન્મગરણનો ફેરો ટળે) (૨) આ દુનિઆંના ગાયારૂપી અંધારામાં પડીને નકામો આહંકાર લાવો છો; અને મીઠાને સાટે સોનું મળે છે તેને તમે ધુળમાં નાંખી દો છો. (સોનું=ઈશ્વરભક્તિ. લુગ્ન-સંસાર. મતલબ કે ઈશ્વરભક્તિરૂપી સોનું મેળવતાં કર્મ ખર્ચ થતું નથી તોપણ તમે તે મેળવી શકતા નથી.) (૩ ઈશ્વરને ઓળખ્યા વિના (પૂરું ધર્મ સંજોગી જ્ઞાન મેળવ્યા વિના) ફાકટ આ શરીરને શા માટે દુઃખ દોહો; કેમકે એમ કરવાથી મરણની ખીંક મટવાની નથી, તો દિલગીરીમાં શું કરવા કુળી મરે છે ? (મતલબ કે દેહ દગનથી મોક્ષ નથી પણ જ્ઞાનથી છે) (૪) એક જગત્કર્તાની ભક્તિ તણ દઈને, નીચ માણસોને નમવાથી (મતલબ કે હલકી જાતના ગુરને માનવાથી); કેવળપુરી આવો કહે છે કે કંઈપણ સમજ્યા વગર તમે માંઠની પુંજ પણ ખોધ બેસો છો. (મતલબ કે હલકી જાતના ધર્મમાં પડીને તમારામાં જે થોડું વણું પ્રત્ય હોય તે પણ તમે ખોધ દો છો.

પાઠ ૧૩૩ મનરંજન કવિતા.

૧ ગુપ્તોત્તર છપ્પો.

મનરંજન=મન ખુશ કરે તેવું.

ગુપ્તોત્તર(સં)=(ગુપ્ત=છાનો ઉત્તર=

જવાબ) જેમાં છાનો જવાબ ૨-

હેત્રો હોય તે.

નાથ=ધણી, ઉપરી.

સાર=સારો ભાગ, તત્વ, હેવટ.

પોથી=પુસ્તક, ચોપડી.

રોટલી=માટીની બેઠક, આસન.

જગ=યમરાજ, નર્કના ઉપરી.

આ છપ્પામાં ૪ સવાલ પૂછેલા છે. તે છેવટે તેના જવાબ આપેલા છે. (૧) નર્કનો ઉપરી કાણુ ? (ઉત્તર જગ) (૨) દહીમાં-થી તત્વ શું નીકળે (ધી). (૩) ખાળકના પુસ્તકનું નામ શું ? (ચોપડી). (૪) રસોઈ કરનારી હમેશાં ઘરમાં ધઉનું શું ખાવાનું કરે ? (રોટલી). (૫) જે એના અર્થ સમજી જાય તો તને બેસવાનું સારું આસન આપું (માન આપું.) પણ જે સમજી ન શકે તો કહું છું કે ધી ચોપડેલી રોટલી ખા—અથવા જગ, ધી, ચોપડી, અને રોટલી. એ ચાર જવાબ છે.

અંતર બહાર લાપિકા છપ્પો.

લાપિકા=ચતુરાઈ, યુક્તિ.

અંતરલાપિકા=જે કવિતા વાંચતાં

તેના અર્થમાંથી કંઈ ખૂબી ની-

કળે તે.

બહાર લાપિકા=જે કવિતાનાં ચરણ-

માંથી ખુસ્તી ચતુરાઈ જણાઈ

આવે તે.—

શ્રીફળ=નાગિચાર.

દગો=દપટ.

હારે=હારીજાય, હોડે.

પદવી=હેદો, અધિકાર,

પરમદુઃખ=મોડું દુઃખ.

દાટી=દગાવી, છોડીદછ.

આઘ=પહેલું, પ્રથમનું.

આંત=છેલું.

અવિચળ=ખસે નહીં તેવું, ફરે નહીં તેવું.

વામા=વાણી.

રહેમ નજર=કૃપાની નજર, મહેરબાની.

દનદન=રોજ રોજ.

આદિવરણુ=ચરણના પહેલા અક્ષર.

મધ્યવરણુ=ચરણના મધ્ય અક્ષર,
વચલા અક્ષર.

કવિજન=કવિ, કવિતાકરનાર.

ગામેતી=ગામનો ધણી, મુખી.

શાશ્વતુ=હમેશાં ટકીરહેતે, વર્ષશત,
આત્મ, પરમેશ્વર.

આ છપ્પામાં આંતર ને બહાર લાખિકા છે. ચરણના પહેલા અક્ષરો સેતાં “શ્રી અગદાવાદ” એવું નામ નીકળે છે; અને વચલા અક્ષર સેતાં “દક્ષપતરાગ” કવિનું નામ નીકળે છે. આ છપ્પામાં જે સવાલ પૂછેલા છે, તેના જે પાંચ અર્થ છે. (કાપડું, ધરમ, ગામેતી, શાશ્વતુ, ગરણુ.) તે દરેકનો પહેલો ને છેલ્લો અક્ષર દાખી વચલા અક્ષર વાંચતાં “પરમેશ્વર” એવું નામ નીકળે છે.—(૨) અર્થનો પહેલો ને છેલ્લો અક્ષર દાખતાં વચલા અક્ષરોથી જે નામ નીકળે છે (પરમેશ્વરનું) તે, ફરે નહીં એવી વાણીવાળો દેવ છે, તેની કૃપાદષ્ટિ, છપ્પાના પહેલા અક્ષરવાળા ગામપર (અગદાવાદ ઉપર) રહો, એમ છપ્પાના વચા અક્ષર વાળા કવિ (દક્ષપતરાગ) કહે છે (ગતલણ કે અગદાવાદ ઉપર પરમેશ્વરની મહેરબાની રહો એમ દક્ષપતરાગ કવિ કહે છે).

કુમિલો! છંદ.

નર=માણસ.

| મેજ=સહેજ વાતમાં, લગાર.

સુખુદ્ધિ=સારી ખુદ્ધિ.

વાવરશે=ખરચશે, કામે લગાડશે.

વરસે વરસાદ=વરસાદ વરસશે તોપણ

તરશે=પાણી વગર, તરસથી.

તરશે=તરીજશે, ઉગરશે.

નાવ=વહાણુ.

સરસે=પાસે, નજીક.

સરશે નહીં કાગ=કાગ પાર પડશે નહીં

મ્રમૃ=મોટા પુરૂષ, ગઢાત્મા, ધનુર.

પરશે=મેળાપ થશે, મળશે.

પરશેરી=પારકી શેરી, પારકું ક્ષીયુ.

સાંચરશે=જશે.

ખડ ચરશે=ઢાસ ખાશે, કાલાવાલા કરશે.

અર્થ=ધન્યતા, કામ.

સુધરશે=પારપડશે, સારો થશે.

તેન=આંખ.

દીનનરસે=નકારાદિવસે, 'માઠીવેળાએ'.

સહેજ કાગમાં પણ કોઈ માણસ ખુદ્ધિ વાવરશે નહીં તો તેને કેવી હરકત વેડવી પડશે તે આમાં બતાવેલું છે. દરેક ચરણમાં સહેજ ખુદ્ધિનો અધ્યાહાર સમજવાનો છે.—(૧) જો કોઈ માણસ સહેજ કાગમાં પણ ખુદ્ધિ વાવરશે નહીં, તો તે વરસાદ વરસતાં છતાં પણ તરસથી હેરાન થશે. તેમ જ માણસ સહેજ ખુદ્ધિ નહીં વાવરે તો તેની નજીક વહાણુ આવશે તોપણ તે તરી શકશે નહીં તથા કોઈ ગઢાત્મા પુરૂષનો તેને મેળાપ થશે તોપણ તેનું કામ પાર પડશે નહીં. તે પારકી શેરીએ ઘેર ઘેર ભટકશે અને ઘણા કાલાવાલા કરશે તો પણ તેનું કામ થશે નહીં. આ શિખામણુ જો તે નહીં માને તો તેને પાછળથી બાદ આવશે (પરતાવો થશે.); અને માઠી વેળાએ તે આંખમાં પાણી જરશે (રડશે).

પાઠ ૧૩૮-દરદીને ઓસડ આપવા વિશે.

આસુખી=રોગી, દરદી.

જીવન=જીવતર, જીવ.

પ્રભુપ્રેમ=પરમેશ્વરની પ્રીતિ.

થોડ=ટોળાં, સમૂહ, જથ્થો.

પાળો=પાલન કરો, રક્ષણ કરો, ઉ-
ભારો.

દવાદાન=ઓસડ રૂપી દાન.

દર્દી=રોગી.

દર્દ=દુઃખ, રોગ.

ટાળો=મટાડો.

દીન=મરીજ.

દુખાળો=રોગી, દુઃખવાળો.

જીવ જોડીને=ધ્યાન દધને, મન લ-
ગાડીને.

ભાસશે=દેખાશે, જણાશે.

ભારે=મોટું, ઐષ્ટ.

દયાળો=દયાળુ સ્વભાવ.

સન્ને=મનાવો.

વૈધસાળા=દવાખાનું, વૈદુ કરવાની

અમર વૈદુ શીખવાની જગા.

મણ્યા મણ્યા=અનુભવી; હોશિઆર.

દગાળો=કપડી, ધરાણર ઓસડ ન

દે એવો.

વડી=મોટી.

અનંતા=અણખ, અસંખ્ય.

આશિષ=કલ્યાણ વચન, સારી દુવા
આશિરવાદ.

ઉછાળો=પાપરો.

હઠાળો=હઠવાળો, જલદી ન મટે તેવો.

અજે (સં-માંઅક્ષય)=અગર, ખસે
નહોં. તેવી, અવિચળ.

રીઝ=રૂપા, મહેરબાની, પ્રીતિ.

ભૂમધ્ય=પૃથ્વીમાં.

ભાળો=દેખો, જુઓ.

કશા=કંઈપણ, હલકા.

અભેદાન=ભય વગરનું દાન, કોઈ
જાતની ફિકર ન રહે તેવું.

નિરોગી=સુખી, રોગ વગરના.

નિદાળો=જુઓ, દેખો.

અંતરે=મનમાં.

ખૂળ જાણો=ધણું સંગળે, વિચાર કરો.

રડી=સારી.

રમ્યો=મનાવો, તૈયાર કરાવો.

ઠામઠામે=ઠેકાણે ઠેકાણે, ગામેગામ.

દોહરો—જેમ કોઈ માણસ જીવતદાન આપે છે તેમ તમે રા-
ગીને ઓસડ આપો, એથી તમે પરમેશ્વરની પૂરી મહુરણાની મે-
ળવશો—(૧) પરમેશ્વરનો પૂરો પ્યાર મેળવવાને તમે આ વખતમાં
જરા પણ ઉદ્યોગ અધુરો રાખશો નહીં. (આજસુ કે બેદરકાર બ-
નશો નહીં). દુઃખ પામતા લોકોના સમૂહને બચાવો, અને ઓસ-
ડરૂપી દાન દઈને રોગી માણસોના રોગ મટાડો. (૩) જ્યારે તમે
બરાબર મન લગાડીને જોશો તો માલુમ પડશે કે, રોગીને સુખી
કરવા, એમાંજ સૌથી મોટું પુન્ય છે; માટે હે સારા માણસો તમે
દયાળુ સ્વભાવ રાખીને ઓસડરૂપી દાન.ઈ. (૫) કોઈ માણસ મો-
ટું દવાખાનું બનાવે અથવા હોશિઆર દાકતરો તૈયાર કરાવે, તો
તેથી અસંખ્ય માણસોનો આશિરવાદ તેને મળશે. હે બાઈઓ ત-
મારો પૈસો એ રસ્તેજ વાપરો. (૮) કોઈપણ રોગને મટાડવાનો
જેણે પ્રયત્ન કર્યો, તો તે અબધદાન દીધા બરાબર છે. (મતલબ કે
ધણ્યું પુન્ય છે), એથી દુઃખી માણસો પોતાનું દુઃખ તજી દઈને
નિરોગી બને છે, માટે દવારૂપીદાન.—(૯) આ કવિતા શીખીને
અથવા સાંભળીને તમે મનમાં વિચાર કરો, અને હે સુદૃઢસ્થો
તમે આ વાત મનમાં લાવી ગામે ગામે દવાખાનાં બનાવો, એવું
દલપતરામ કવિ માગે છે.

દગા વિષે.

ફેરવી=મદલીને.

ફસાવી=છેતરીને.

આંતર=મનમાં.

ફાકટ ધૂલે=નકામો ધૂતાય છે.

છેક=છેલ્લી વારે.

ખુલે=ખુલ્લી થાય, ઉઘાડી પડે.

બાગાવી=છેતરી.

કાગળ હાંડલી=કાગળનું વાસણ.

(૧) કોઇ વસ્તુનો આકાર બદલીને, (અથવા વાત ફેરવીને) સામા માણસને કપટથી છેતરીને હે માણસ તું મનમાં નકામો કુલાય છે. કેમકે જે છાની વાત છે તે હમેશાં છાની રહેતી નથી તે ખરી વાત હોય તે આખરે જણાઇ આવે છે. ભક્તે આપણે કોઇને ભોળપણથી એકવાર છેતરીશું, પણ તે ભોળપણથી ફરી બૂલશે નહીં—જેમકે કામળાની હાંડી કોઇ બનાવે તો તે એકજવાર ચુકા ઉપર મૂકાય છે તેમ. (આ લીટી પ્રહેલી બોલવાથી વાક્ય બરાબર શોભશે.)

પાઠ ૧૫૧ કવિ શામળભટ્ટની ઉત્પત્તિ.

શુર્જરદેશ=મૂજરાત પ્રાંત, એમાં અસ-
લ ભરવાડ જેવા શુર્જર લોકો રહેતા.

ગરબો=મોટો, પ્રખ્યાત.

ત્રેગણપુર=અમદાવાદ પાસે એક પહોં
હવું, હાલનું જોગતીપુર.

શ્રીગોડમાળવી=બ્રાહ્મણની એક નાત,
માળવેથી આવેલા શ્રીગોડ.

વપ્ર=બ્રાહ્મણ.

સુંઝ=ખેડા જિલ્લાના મહેમદાવાદ તા-
લુકાનું એક ગામ છે. (હાલ)

શિરોમણિ=ગાથાનો મૂગટ, ઉત્તમ.

વધનાથ=મહાદેવ, જગતના ધણી.

વિરેશ્વર=મહાદેવનું નામ, સુંઝ ગામ
માં હાલ છે.

નવખંડ=પૃથ્વીના નવે ભાગમાં.

લેડ્યા=ઉચ્ચીભતના કણુળી. એથી
ઉતરતા તે કૈડવા કણુળી.

લાયક=યોગ્ય, આગરદાર

વાસણકેરો વંશ=વાસણદાસ પટેલના
વંશના.

રખિયલ=પટેલનું નામ, રખીદાસ.

રાજવી=રાજાના જેવો.

અંશ=દેવના જેવો, પ્રતાપી પુરુષ.

દસોંદી=દસમો હીરસો લેનાર (કિપજ

માંથી).

ભાટ ગગાનજી=ગગાનસિંહચારોટ.

સંખ્યા=ગાપ, હદ.

કૃષ્ણકથા=શ્રી કૃષ્ણનાં કીર્તન.

હરિભક્ત=કથા બાંચે તે.

હરિજન=કથા કીર્તન સાંભળે તે.

ગુણગાય=ગુણનું વર્ણન કરે, વખાણ કરે.

પસાયને=અર્પણ કરી, દાનમાં આપી.

ભિક્ષુક=માગણુ જાત. ભીખમાગનાર.

પુણ્યવંત=પુણ્યશાળી, સદ્ગુણી.

પરિવાર=કુટુંબ.

ભડ=ગહાદુર.

ભવિક=ભાવરાખનારા, પ્રીતિરાખનારા.

ભત્રિજ=ભત્રિજા-રખીદાસના).

સુખસાગર=સુખનો સમુદ્ર.

ભૂપતસગ=રાજા સરખા.

ન્યાવટ=ન્યાયવાળા, પ્રમાણિક.

શાવટ=શાહુકાર, વહેવારવાળા.

નેટ=નક્કો.

મંગણુ=માગણુ.

મોળે=ગદીસો, ધનામ.

દેયણો=દેનાર.

કવિયાં પૂરણુકોડ=કવિના ગનની ઇચ્છા.

પૂરી પાડનાર.

પારખું=પરીક્ષક, ખુજ કરનાર.

હોડ=સરત.

ગુણીજન=ગુણવાન, વિકાન.

સુખાણુ=સારી રીતે જાણનાર.

અવણે=કાને.

(૧) મોટા ગુજરાત દેશમાં વેગણુપુર કરીને એક ગામ હતું;

તેમાં સારા ગાળવી શ્રીગોડ બ્રહ્મણુ કવિ શામળદાસનો મુકામ હતો.

(૨) માતર પ્રગણાનું સુંઝ નામે પ્રખ્યાત ગામ, જેમાં આખા હિં.

દુસ્તાનમાં પ્રખ્યાત એવા શ્રી વીરેશ્વર મહાદેવની જગ્યા છે, ત્યાં

આગરદાર લેજિયા પાટીદાર વાસણુદાસ પટેલના વંશમાં, રખીદાસ

નામે રાખના જેવો એક પ્રતાપી પુરુષ પેદા થયો. (૧) જે ગામ-

માં રખીદાસ રક્ષા કરતો હતો તે ગામના લોકોને આ દુનિયામાં

કોઈ જાતનું દુઃખ નહોતું. તેણે ભિક્ષુકોને જમીન ગદીસ આપીને

તેમની દરિદ્રતા મટાડી. (૭) તેનું કુટુંબ પુણ્યશાળી હતું, ને ભવિષ્ય
જાળ અહાદુર તથા પ્રીતિવાળા હતા; તેઓ સુખના દરિયામાં ગાફલ
શોભતા હતા ને તેમણે ઘણાં પુણ્યનાં બી વાળ્યાં. (પુણ્યનાં કામ કર્યાં)
(૮) રખીદાસના પાંચે દીકરા પરાક્રમમાં (અહાદુરીમાં) એક
એકથી અડિયાતા હતા તથા તેમના ભવિષ્ય રાખના જેવા શોભતા
હતા અને તેઓ ધનસાધનાં, વહેવારનાં અને પ્રમાણિકપણામાં પૂરા
હતા. (૯) વિદ્વાનોની પરીક્ષા કરે એવો (બુદ્ધ જાણનાર), કવિ
લોકોના ગનતી ધમ્મ પૂરી પાડનાર, ગાગણુ લોકોને બક્ષીસો આપનાર,
અને સરત જીતવામાં તે અહાદુર હતો, (રખીદાસ), (૧૦) શા-
સ્ત્રની સારી સારી વાંત જાણનાર કોઈ ગુણુવાન ગાણુસો ગામમાં
આવતા, તો તે રખીદાસના ગુણુ જાણીને ઘણો આશીર્વાદ આપી
કર્યાણુ થવાનું કહેતા. (૧૧) તેણે પોતાને કાને ઘણાં શસ્ત્ર સાંગળ્યાં
હતાં, તથા તેમને શિવભક્તિ ઉપર ઘણો ભાવ હતો. તેમણે બધાં
ગાણુસોને મોઢેથી શામળ કવિની કીર્તિ સારી રીતે સાંગળી. [સં-
વત ૧૭૮૩માં શામળકવિ સુંઝમાં આવ્યા).

શામળકવિના અર્થો.

સિંહાસન બત્રીસી=બત્રીસ પૂતળીઓ.
ની વારતા=વિક્રમના પરાક્રમની
૩૨ પૂતળીઓએ ભોજરાજા આ-
ગળ જે વાનો કહી હતી તે.

તર્તિબજ=તાજ, જાણીતી.

શિવપુરાણુ=શિવના ગુણુવર્ણનનું પુ-
સ્તક.

સમર્થ=શક્તિમાન, વિદ્વતાવાળું,
રીઝળી=ખુશીયી.

રેવાખંડ=નર્મદા નદીના મહાભયનું
પુસ્તક.

દંડ=શિક્ષા.

જમદૂત=જમરાજના નોકર, જમડા.
ઠાળી=મટાડી.

ડાકોરના ડાકોર=શ્રી રણછોડજી, કા-
રકાંનાથ, ડાકોરમાં તેમનું મોટું
ધામ છે.

હદવાળી=વણોરસ વર્ણવી ભારે કામ
કર્યું.

વૈતાળપચીસી=મડાપચીસી, મડદાએ

પિકમરાખને પચીસવાતો કહેલીતે.
શુક્રભોતરી=પોપટે કહેલી ૭૨ વાતો.
(શેઠાણીને).

ભાવે=હોંશે, પ્રીતિથી.

ધરી=ખનાવી.

તરણુ=તરખણું.

(૧) બત્રીસ પુતળીઓની વાત તેણે તાજ કરી—શિવ પુરાણ
નામે પુસ્તકનો સારી રીતે અર્થ કયો—જન્મની શિક્ષા મટાડે તેવું ન-
ર્મદા નદીના મહિમાનુ પુસ્તક બનાવ્યું. (મતલબ કે એ વાંચવાથી
જન્મ મરણની બીજ મટે). શ્રી રણછોડજીના ગુણ વર્ણવીને રસની
હદ વાળી. (ધણું રસિક પુસ્તક બનાવ્યું.) (૩) વળી તેણે મડાપ-
ચીસી બનાવી, તથા શુક્ર બહોતરી નામે વાર્તા હોંશથી તૈયાર કરી.
શામળ કવિ કહે છે કે પવન જેમ તરખણને લઈ જાય છે તેમ
હૃદયરે મારી બુદ્ધિમાં જેવી પ્રેરણા કરી તે પ્રમાણે મેં ઉપરના ગ્રં-
થો બનાવ્યા છે. (મતલબ કે હૃદયર કૃપાથી સર્વ થયું છે એમાં મારું
કંઈ નથી.)

ખાંડ ૧૫૮ ઉપદેશ.

ધીરાનું પદ=ધીરાબકને બનાવેલી
કવિતા.

ધૂલ્યો થઈને=અહંકાર ધરીને, ધલાઈને

મૂલ્યો=મૂલો પડ્યો.

બવકૂપ=સંસારરૂપી કૂવો.

હથે ચઢ્યે=હાથમાં આવેલો.

મણિ=ઉત્તમ પ્રદાર્ય, (મનુષ્યાવતાર.)

ખોયો=ચુગાવ્યો, ખોઈ નાંખ્યો.

સર્યું=પારપડ્યું, થયું.

વાટહી=આગહી, ક્ષણમી.

નર્ક=દુઃખની જગા, નઠાઈ ઠેકાણું.

સંચર્યો=ચાલ્યો, ગયો.

જનની=જન્મ આપનારી, મા.

ભારેભારી=નકામી હેરાનકરી.

આવી અડચો=આવી પહોંચ્યો.

સંપત્તિ=દોલત.

નિશ્ચિત=નક્કીપણે, ચિંતા વગરનો.

મગતા=મારાપણું, હું પદ, અહંકાર.

પરી=વેગળી.

નીવડચો=ગન્યો, થયો.

(૧) હે મૂર્ખ જીવ સંસારરૂપી કૂવામાં પડીને તું પૂલાયો પૂલાયો શું ફરે છે. તેં મનુષ્ય દેહરૂપી હાથ આવેસો ઉત્તમ પદાર્થ ગુમાવી દીધો છે. (મતલબ કે તારું જીવતર તેં નકામું કાઢ્યું છે). તું ડાહ્યો થઈને આ જગતમાં ફરે છે તેથી તારું કામ શી રીતે પાર પડશે? તેં વિચાર ક્યો નહીં કે મારે પ્રજાવારમાં જતા રહેવાનું છે તો લાજ શી રીતે રહેશે? જ્યારે તું જગડાના હાથમાં સગડાઈશ ત્યારે તારું બધું ડહાપણ જણાશે. (તારાં કરેલાં ડાગની ખબર પડશે.) [૨] તારી વાંકી મૂઝો ઉપર ધૂળ પડી (મતલબ કે તારી જીવાની નકામી મઘ) કેમકે તું નર્કને રસ્તે ચાલ્યો. (નરકમાં પડ્યો). તેં તારી જન્મ આપનારીને નકામી ભારે મારી (નવમાસ ગર્ભમાં), અને તેં અવતાર લીધો તે ન લીધા બરોબર છે. (કેમકે જીવતરનું સાચું કંઈ થયું નહીં.) મારે હવે તું ચેતી જા, કેમકે વખત બરાબ ગયો છે. (મરવાનો). (૪) તું મારું તારું છોડી દઈને (માયા તજીને) હું આ શીખાગણ દહંધું તે સાંભળ; કે પરમેશ્વરનું ભજન કરીને તારું જીવતર ફળવાળું કરી લે—ધીરોબક્ત કહે છે કે ઓગ કરવાથી તું બધા કરતાં સારો થઈશ.

પાઠ ૧૬૩ ઘડપણુ વિષે.

ઘડપણુ=ધરડી ઉમ્મર, વૃદ્ધાવસ્થા.

ભેળન=જુવાની.

ભિમર=ધરનો ઊંચરો.

ખાદર=ભાગોળ, ગોદર.

ગોળી=પાણીપીવાનો ગોળો.

ગંગા=ગંગાનદી.

આંગે=શરીરે.

ઉજળા=ધોળા.

કેશ=વાળ.

શીઃ=શામાટે.

હળવાં=હલકાં, માન વગરનાં.

ખાટ=ખાટલો.

પ્રાતઃકાળ=સવાર, પ્રભાત.

આકળાય-ગમરાય, મૂઝાય.

જુજવા=જૂદા.

નવનાડો=સોહી ફરવા મુખ્ય નવ
નાડીઓ છે તે.

જૂજવી પડી=નરગ પડી, જણાવ
લાગી, બહાર નીકળી.

ફટફટકરે=તુચ્છકારે, હલકો ગણે.

હાર=ખારણે.

ખાર=બહાર, થેપાડા બહાર.

અંતકાળે=મરણુ વેળા.

પાંસળી=છાતીને બરડા વચ્ચેનાં હાડક

વાંસળી=પૈસા ભરવાની લાંબી થેલી

જગવાસ-જગતવાસી, દુનિઆનાલોક

નરસંઘઓ-નરાસિંહ ગણેતો ભક્ત-

કવિતા બનાવનાર.

(૧) ધરનો ઉમરો ડુંગર જેવડો ઊંચો થઇ પડ્યો, ગાંગની
ભાગોળ પરદેશ જેટલી છેટે થઇ પડી, પાણી પીવાની ગોળી તો
ગંગા નદી જેટલે દૂર થઈ ગઈ અને શરીરે પળીયાં આવ્યાં. આ-
વી વૃદ્ધાવસ્થા કાણે મોકલી? [૬] શરીરની તમાગ નાડીઓ તરી
નીકળી અને મરણુ આવી પહોચ્યું, તેથી બેરાં છોકરાં તુચ્છકારે છે
ને નાનાં છોકરાં માળ દે છે. (૭) મરણુને વખતે દીકરા ધરમાં આવ્યા,
(જૂદા રહેતા ત્યાંથી) જેટલે કહે બાંધેલી નાણાંની કાપળી તેમને છોડીને
દીધી (૮) એવું જાણીને હું માણુસો તમે પરમેશ્વરનું ભજન કરો (કુમકે કોઈ

ખરું સચું નથી.) અને પરોપકાર કર્યો હશે તો સુખ પામશે.
એ પ્રમાણે નરસિંહ ગહેનો ગુણ ગાય છે.

પાઠ ૧૭૩—પરમેશ્વર વિકટોરીઆ રાણીનું રક્ષણ કરો.

અખિલ=સમગ્ર, બધું.

અક્ષાંડ=પૃથ્વીના ગોળા, જગત, આ-
કાશમાં જેટલા તારા છે તે બધી
પૃથ્વીઓ છે.

ધર=ધણી, ધન્ય.

દિનનીસ=ઢાડો ને રાત.

સ્તૂતિ=વખાણ, પ્રાર્થના.

રીક્ષી=દોલત. } જાનેનો ભેગો

સીદ્ધા=મનની ઈચ્છા. } અર્થ દોલત
પણ થાય છે.

અખુટ=ખુટ નહીં તેવો.

ભંડાર=ખજાનો.

સકળસંસારમાં=બધી દુનિઆમાં.

સૈન્ય=ટોળું, જથ્થો, લશ્કર.

સધ=તુર્ત.

સંહારી નાંખો=નાશકરો, મારીનાંખો

પ્રાણુદાતાર=જીવ આપનાર.

અગર=મરે નહીં તેવી, અચળ.

ભાગ્યશાળી=સારા નસીબવાળી.

લાલી=સારી.

કુશળ=હેશિઆર.

કુળવતી=કુળવાન.

પ્રેમવાળી=સ્નેહ રાખનારી.

દયાળી=દયા રાખનારી.

શિરતાજ=માથાનો મુગટ.

અચળ=ખસે નહીં તેવું.

ભૂગોળ=પૃથ્વીનો ગોળો, જગત.

આખો=બધો.

અમલ=હુકમ, હકુમત,

દુષ્ટ=નહારા માણસ, લુચ્ચા.

દંડાય=દુઃખી થાય, શિક્ષા પામે.

પરમપ્રાંતપાળ=સારીરીતે રક્ષણ કરનાર

ધરમાળ=ધર્મવાળી, ધર્મી, સદ્ગુણી

કરમકળ=કરેલાં કામનો બદલો.

આખો=ભોગવો, દયો.

અવિચળપણે=નક્કીપણે, ખસે નહીં

તેવું, સજ્જડ.

માણુ=મર્જના કરી.

હિરંગ=પુશાલી, ઓચવ.

ઝંખો=દીલગીરી લારેલો, શોકવાળો.

થોક=જથા, સમૂહ.

નિઃશંક=નક્કી, નિસંશય, શંકાવગર.

મહિમા=મોટાઈ, ગાન.

હાખો=ખોસો, કહો, જણાવો.

દુષ્ટસંકલ્પ=નહારા વિચાર.

નિષ્ફળ=નકામા, ફળ વમરના.

હઠ=રેક, મગત. શઠ=લુચ્ચા

હેઠાપડો=નરમપડો, હારો.

દુઃખકારી=દુઃખ કરે તેવો.

ત્રાહિ=રક્ષણ કરો, તારો.

મ.પાવાખો=વાણી ખોસો.

તુચ્છનર=હલકા માણસો, નીચ માણસ.

રાજ્યતુલ્ણા=રાજ સેવાની ઈચ્છા.

સાંખો=ખમો, સહન કરો.

દાસ=સેવક, ચાકર.

વિશ્વાસ=ભરોસો.

ત્રાસહરશો=ખીક મટાડશો.

ધર્મનાખેલી=ધર્મનું રક્ષણ કરનાર, ધ-

ર્મના મદદગાર.

જગતપ્રતિપાળ=જગતનો પાળનાર.

છધર.

ભૃષ્ટજન=લુચ્ચા માણસ.

જય=જીત, ફતેહ.

રસિક=રસ લાગે તેવો.

આ કવિતા ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવા વખતે બનાવેલી હતી.— (૧) હે સખણાં બ્રહ્માંડના ધણી, તું રાત દિવસ આ અમારી વિનતિ ધ્યાનમાં લઇને, તારા ખુટે નહીં તેવા બળનામાંથી વિકટોરીઆ રાણીને દોલત તથા મન કામના પૂરી પાડજે; અને આ સંસારમાં તેના દુસ્મનોનો જે જયો છે તેનો નાશ કરી નાંખજે. હે બધાં પ્રાણીને જીવ આપનાર અને જગતના બનાવનાર (ઈશ્વર) વિકટોરીયા રાણીને અમર રાખો. (૨) એ બલી રાણી નશીબદાર, હોશિઆર, કુળવાન, હેતવાળી અને મનમાં દયા વાળી છે. હે પ્રભુ! તેના દુસ્મનોનું જેર મટાડીને તેના માથાના મુગટનું રક્ષણ

કરો. (ઇંચેજી રાજતું રક્ષણ.) અને હે ઈશ્વર તું આ વખતે તેના
 તાંબામાં આખી પૃથ્વીનું રાજ્ય સોંપી દે. (૩) બધા રાજાઓથી ઉ-
 ત્તમ પ્રકારનો જેનો હુકમ છે તે અગારાપર ધણું વર્ષસુધી અચળપ-
 રે રહો; કે જેથી દુષ્ટ માણસો પરાપર શિક્ષા પામે છે, અને
 સારા માણસ સુખી થાય છે, ને જગતમાં જેનો ઈનસાફ વખણા-
 વ છે. એ ધર્મીજી અને સારી રીતે રક્ષણ કરનાર રાણી ધણું વ-
 ર્ષ જીવે; અને ચાડીયા તથા ચોર લોકો પોતાનાં કર્મનું ફળ ભો-
 ગવે. (શિક્ષા પામે.)—(૪) રૈયત ઉપર જેને ધણો રનેહ છે, ને
 જેથી બધી દુનિયાં રાજ થાય છે, એજ રાજ અગારા ઉપર નિ-
 શ્ચલપણે રહો, કે જેથી અમે ગર્જનાથી તેના ગુણુ ગાઇએ. આવા
 ખુશાલીના ઉજાના દિવસ હે ઈશ્વર ધણુ આપો, (બળવે શમ્યા
 પછી શાન્તી થઈ તેવા), ને પાપી માણસોને સઘળા દિવસ શોક-
 વાળા દેખાઓ. (૫) સર્વ લોકનો જયો નક્કીપણે હંવે સુખી થયો
 છે, ને એથી જેનું કામ આગરવાળું કહેવાય છે. એનું મોટાઈ ભ-
 રેણું રાજ્ય તથા નામ આ દુનિયામાં અચળ રહો. રાણી ધણું જી-
 વે. એવા બોલ બધા લોકો પોતાના મોઢેથી બોલો. (૬) લુચ્ચા
 માણસોના નહારા મનસૂચા ફાકટ કરીને એમના પ્રયત્ન પણ ફળ
 વગરના કરજે. (મતલબ કે તેઓ દરેક જગાએ હાર પાગળે.).
 જેમના વિચાર જગતને દુઃખ ઉપજાવે તેવા છે, એવા લુચ્ચા મા-
 ણસો પોતાની ટેક છોડી દઇને (રાજ્ય લેવાની ખોટી ટેક) હલકા
 પડો, તથા એના પાપી માણસો પરાબલ પામીને હિંમત છોડી દ-
 ઈ “રક્ષણ કરો, રક્ષણ કરો” એવી વાણી બોલો. (૭) હે ઈશ્વર
 તમે ધણી મહેરબાની કરીને આ વખતે આવું ઉત્તમ રાજ્ય અ-

કારાપર સ્થાપન કર્યું છે. એ વખતે કેટલાક દુષ્ટ માણસોએ રા-
જ્ય લેવાની લાલચે દગો કરીને કેટલાક માણસોને દુઃખ દીધું હતું.
હે પ્રભુ આ વખતે ઝટ ઉઠો ને સારા માણસ હેરાન થાયછે તે કે-
મ સહન કરી રહ્યા છો. (૮) આપના સેવકને પૂરેપૂરો ભરોસો
છે કે, તમે નઠારા માણસોનો નાશ કરીને તેમના તરફનો ભય મ-
ટાડશો, અને “ધર્મનું રક્ષણ કરનાર” તથા “અધર્મના શત્રુ” એવો
જે તમારા નામમાં અર્થ રહેલો છે તે પ્રમાણે કામ કરશો. (મત-
લબ કે તે અર્થ ખરો પાડશો.)-હે ઈશ્વર લાખો માણસોનાં દોષાં
દુઃખી થાયછે, માટે જ્યે ઠેકાણે ઝટ શાન્તી કરો. (૯) જધા મા-
ણસો આ વખતે ઘણા હેતથી પરમેશ્વર પાસે ગાગો કે; મહારાણી-
નું રાજ્ય (ધંમેજ સરકારનું) અચળ રહો ને દુષ્ટ માણસોનું જોર
નાશ પામે. પરમેશ્વરને હાથ જોડી નમસ્કાર કરી જધા માણસ
એલો કે રાણીની સઘળે ઠેકાણે જીત થજે. પ્રેમ લાવીને પ્રાર્થના
કરવામાટે આ સારા રસવાળા નવ હંદ કવિ દસપતરામે બનાવ્યાછે.

—૦૦—

પાઠ ૧૭૯ દ્વિઅર્થી દાહરા.

દ્વિઅર્થી=જેમાંથી બેઅર્થ નીકળે તેવું.	અખોટીયાં=સ્વચ્છ લૂગડાં, કોઈ નહીં
ભોજનશાળા=રસોઈ કરવાની જગા,	અડેલું એવાં લૂગડાં.
જગવાની જગા.	શોળે=નવેણું, શુદ્ધ, પવિત્ર.
નિર્મળ=પવિત્ર, ચોખ્ખી.	શિરવાળો=માથાના વાળ.
વિશાળ=મોટી, અગત્યની.	બહુમંગલજનક સઘે.
ક્ષીપીધારા=ક્ષીપવાના ધારા.	પોણી=પૂરણ પોણી, ગળી રોઢણી.
મંગડા=દાર.	બહીરીત=સારીરીતે.

ભાત=રાંધેલા ચોખા.
 વડાં=મજાયાં. શીથુ=ખાળક.
 કર=કાથ.
 કચાશ=ખામી, હરકત. (ખાવામાં).
 ઉપરી=રસોડાનો ઉપરી.

માન=આવકાર.
 પત્ર=પાન.
 હેતુ=વહાલેશરી, સ્નેહી.
 ધરાય=તૃપ્તયાય, ખુશયાય.
 અનેક=બહુ.

હાહુરો—આ કવિતામાં વર્ણુન કરેલું છે તે સારી ભોજન-
 શાળા છે? કે પવિત્ર નિશાળ છે? તે મોટી વાત હે દલપતરામના
 મિત્રો (જધા વાંચનારા) તમે સાંભળો.

(૧) લીંપવાના ધારા ગનમાં ધરીને બધી જમીન સારી રીતે
 લીંપીને ચીતરેલી છે, અને પછી ગામના કયાકયા માણસો જમવા આ
 વેલા છે તે ગણી કાઢે છે. (૨) બધી હાર અંગોટીયાં પહેરીને પાટ-
 લે બેસી ગઈ, અને પછી “હું પવિત્ર છું” એમ કહીને બધા મા-
 ણસો પોતાના માથાના વાળ બાંધી લે છે. (ગાંઠ વાળે છે.) (૩)
 પુરણપોળી બનાવીને તેને ધીએ ચોપડેલી છે ને તેમાં સારી સાકર
 મૂકીને બધાનાં પત્રાળાં પીરસી દધને પડીઆ પાણુ હારવંધ મૂકી
 દીધા છે. (૪) કેટલાક માણસો સારી રીતે શીખંડ બનાવીને તેને
 બે જોળામાં બરેછે, ને જ્યાં તાપવાળી જમીન છે ત્યાં ધીની તપેલી
 મૂકેલી છે તથા જ્યાં ઠંડી જમીન છે. ત્યાં જરફી મૂકેલી છે. (૫)
 કેટલાક માણસો ત્યાં સારાં રાઈતાં કરતાં શીખે છે, ને કેટલાક સા-
 રી રીતે ભાત રાંધતાં શીખે છે. હે બાધ મેં ત્યાં લાડવા પણુ જો-
 યા, ને કેટલાક માણસો જીંચી જતનાં શાક બનાવતાં શીખે છે.
 (૬) જેમ વરસાદ વરસે તેમ વડાં પીરસાય છે ને તે તરફ દહીં
 પણુ પીરસાય છે. કેટલાએક તેજ ને વડાં ખાય છે ને ખાળકો લાડવા

પર ચોટેલા તલ પોતાને હાથે લઇ ગણી ગણીને ખાય છે. (૭)
જે તેલ ખાતા ન હોય તેમને ગાટે આ ઓરડી પાસે ધી છે તેમાં-
થી ચમચાવતી સો ટીપાં આપીને તેમને થતી હરકત ટાળે છે (૮)
જમી રહ્યા પછી રસોડાનો ઉપરી પારણા આગળ હમો રહી પા-
ધાને માન આપે છે તથા પાનનું ખીડું વાળીને આપે છે. એથી
ધણા રનેહીઓ ખુશી થાય છે.

નિશાળ વિષે.

લીપીધારા=ખારાખડી શીખવાની.

ચોપડી.

દિવધરી=સમજીને, મનમાં જાણી લઇને.

ચિત્રેલભૂમિ=નકશો.

કોણુદીસે=કઇ દિશાએ.

ખંગત=હાર, (છોકરાઓની).

પાઠ લે=પાઠ શીખે.

અખોટીયાં=નહીં શીખેલા પાઠ.

અંગ=ભાગ.

શોળે=સોળઆંક.

ખાંધે શિરવાળો=સરવાળો કરે.

ખડુસંગ=ધણી સંખ્યા સાથે.

સા=શાહુકાર, સારા છોકરા.

કર=હાથ. પત્રાળી=પાનાંવાળી.

ગોળે=પૃથ્વીના ગોળાપાસે.

ખંડ=ભાગ, પૃથ્વીના મોટા ભાગ.

તપેલી ભોંય=તાપવાળી જમીન, ઉષ્ણ
કટિગંધ.

ઠંડ=શીતકટિગંધ.

સુધરાઈ=સુધારાની રીત.

રીતભાત=વિવેક.

શાક=શક-સંવત વગેરે, વિક્રમ, શા-
લીવાહન વગેરેનો.

વડાં=મોટાં.

લાડવાયા=મોંઘા છોકરા.

દહીભય=આપીભય, (શી વગેરે).

ગએ=મારે. હેતુ=કારણ.

(૧) ખારાખડીની ચોપડી સમજી જઇને પછી છોકરાઓ નક-
શામાં ગાગનાં નામ જુએ છે, કે તે કઈ દિશાએ આવેલાં છે. (૨)

છોકરાઓની હાર બેઠી બેઠી, વગર શિખેલા પાઠના ભાગ મનમાં લાવીને પાઠ લે છે, અને કેટલાક સોળે આંક સમજીને પછી મોટી સંખ્યાનો સરવાળો ગણે છે. (૩) સારા છોકરાઓ ચોપડીઓ લા-
થમાં લઈને પોહોળી કરે છે, ને સારાં પાનાંવાળી (ધણાં પાનાંવા-
ળી) ચોપડીઓ દરેકજણની પાસે હારબંધ પડેલી છે. (૪) કેટલાક પૃથ્વીના ગોળાપાસે બેસીને તે ઉપર આવેલા ખંડ જુએ છે. (એ-
શિઆ, યુરપ વગેરે), જ્યાં તાપ પડે છે ત્યાં તાપવાળી જમીન આ-
વેલી છે (ઉષ્ણકટિબંધ), તથા જ્યાં ઢંડક છે ત્યાં ઝરફવાળી જમીન
(શીતકટિબંધ) છે એમ જાણે છે. (૫) કેટલાક છોકરા ત્યાં સુધરાઈ શીખે છે
ને કેટલાક સારી રીતભાત શીખે છે. કેટલાક લાડવાયા છોકરા ત્યાં
રમે છે ને તેઓ પ્રખ્યાત શક શીખે છે. (વિક્રમ, શાલીવાહન વ-
ગેરેના.). (૬) વળી જેઓ મોટી ઉમ્મરના થતા જાય છે તેઓ બણી
રહીને કંઈક આપાને (શી) જાય છે ને તેઓ પત્રકમાં મોટા લ-
ખાય છે, તથા બાળકો પોતાને હાથે હિસાબ ગણે છે. (૭) જે ગણિ-
ત લખે નહીં તેમને આધી ચોરડીમાં લખ જઈને પાંચ સોટી ગારી
તેમની આજસ કાઢી નાંખે છે. (૮) પછી જેઓ બણી રહે છે તે-
મને નિશાળનો ઉપરી (મેહેતાજી) એક માનપત્ર વાળીને આપે છે
(સર્ટિફિકેટ) ને તેનાં ધણાં કારણ હોય છે.

પાઠ ૧૮૭ જીદંગી વિષે.

જીદંગી=જીવતર.

જરૂરીયાતીતણી=જરૂરી, અપની.

ઠાગ=ઠેકાણું.

હેલો=આખરનો, છેવટનો.

યોગ=મેળાપ, સંયોગ.

હારમો=કુદરતી.

ધારમાં=ધારીશ નહીં, જાણુ નહીં.

એકઠામે ઠરેલો=એકજ ઠેકાણું રહેલો.

માટીના માણસ=માટીમાં ગળીજનાર
માણસ.

આંધ=અહીં, દુનિઆમાં.

મોજમાંડવી=મઝા ભોગવવી.

રદેરોશઆણો=મનમાં ગુસ્સો લાવવો.

નેમ=નિયમ, ધારો.

સકાગ=સારાં કાગ.

વાંદરો=મૂર્ખ માણસ.

નકારો=નકારો, ખોટો.

ઝાંખ=જો, તપાસકર.

ઝીણુશથી=ઝીણી નજરે, વિચારકરીને.

સાધ=મંડ, તૈયારથા.

ખેદિલ=શોકાતુર, દિલગીર, ઉદાસ.

જોત=તેજ, બડકા.

રણુક્ષેત્ર=ત્રડાઈની જગા.

અલ્પજેવું=થોડીવાર રહે તેવું.

કાગ=જગા. | જેમગ=જેપહાર.

હાગનાં=હીંગતનાં.

દાન=ગફીસ.

સુકિત=છૂટકારો, જન્મ મરણનો ફેરો
મટે તે.

આખુક=આળકો.

કોરમાં=કાગમાં, જગતમાં.

અગમ=મવિરય, નક્ષી.

સહી=નક્ષી,

વીતીગધ=અનીગધ, ગઈગુજરી.

છોજતી=મલે જતી.

દીનતા=ગરીબાઈ, નમ્રતા.

દાખી=જણાવી, રાખી.

દેવ=ધશ્વર.

તાકીને=જોધને, તપાસીને.

નોક=કોળ, બબકો.

જામીયાં=ફેલાયાં.

વાસના=કીર્તિ. | વેરી=ફેલાવી.

ધીર=ધીરજ.

ખરાળો=ખડક, નકારો રસ્તો.

અરણુવ=સમુદ્ર.

મોહ=પ્રેમ, હેત.

અ.ળસાધ=આળસપણું, સુસ્તી.

અંઅજે જાળ=અપજતાઈપી જાળ.

કારમાં=અજાએજ જેવાં, નવાધ જેવાં.

હારમાં=હારીજ નહી.

દાગ=પૈસો, ફળ.

ગુણી=ગુણવાન.

તોળ=તોલકરી જો.

મનસુખ=મનનું સુખ, અથવા રણુ-

છોડબાધના મિત્ર મનસુખરાગ.

રણુછોડ=રણુછોડબાધ ઉદયરાગ-કવિ-

તા જનાવનાર.

(૧) આ જીવતર સાચું અને જરૂરનું છે; પણ મશાણુ એજ છેલ્લું ઠેકાણું છે એમ જાણુ નહીં. (મતલબ કે મુઆ પછી કંઈ નથી એમ જાણુ નહીં.) જીવ અને શરીરનો જે કુદરતી મેળાપ થયેલો છે, તે હમેશાં એકજ ઠેકાણે રહેશે એમ જાણુ નહીં. (મતલબ કે શરીર ને જીવનો મેળાપ કાયમ રહેવાનો નથી) પણ હે માટીના માણસ તારું શરીર માટીમાં મળી જશે, ને તે વખત જીવ કંઈ જાણુશે નહીં કે, પાછળ કયાની શી દશા થાય છે. (૨) જગતમાં આવતરીને ઘણી મોજમઝા ભોગવવી, અથવા આ સંસાર ઉપર ચુસ્સો લાવવો. એ એમાંનું કંઈ પણ આ ઠેકાણે કામનું નથી એમ તમે જાણો; (મતલબ કે જાહુ મોજ શોખ ભોગવવો નહીં અથવા સંસાર ઉપર અભાવ પણ ન લાવવો; પણ નીતિને મધ્યમ રસ્તે ચાલવું.) પણ ઘણા હેતથી ને હમેશના નિયમથી આજ કરતાં કાલે વધારે થાય એવો ઉદ્યોગ કરો ને સારાં કામ આરંભો. આવી રીતે કરવામાં જે વાંદરા જેવો હોય તેજ ખોટો વિચાર લાવે. (૩) તું વખતની પાંખ ઝીણી નજરે જો. (મતલબ કે વખત કેવી રીતે ચાલ્યો જાય છે તે જો.) કે જેના વેગ આગળ વીજળીની ઝડપ પણ હારી જાય છે, હે બાઇઓ આ વખતમાં હુન્નરનો પાર નથી. (મતલબ કે ઘણા છે), માટે જે રીત સારી હોય તે શીખવી શરૂ કર, જે ઠાણુ મનના અને શરીરે બહાદુર છે તેઓ પણ ઉદાસ થઈને મોતના બડકાને આઝો જાણુ છે, કે આંતે “રામ બોલો રામ બોલો” (મુદ્દાને લઈ જતી વેળા બોલે છે તે) ના અવાજ મશાણુમાં ગાજી રહેશે. (૪) આ જગતરૂપી ક્ષડાઈની જગાને તું આંખથી જોઈ લે કે તે આદ્ય જેવું છે (ઋત નાશ પામે તેવું), ને એમાં આપણે ફક્ત બે પહોરજ

રહેવાનું છે, (થોડી મુદત રહેવાનું છે.) એમ તું હીંગતથી જાણી લે, ને આંખે તે જોઈ લે. આવું જગત છે માટે તું હીંગતનાં કાગ કર કે જેથી તારું નાગ અચળ રહી જાય ને ઇશ્વર પણ જાણીસથી જન્મ ગરણુ ટાળ. આ જગતમાં ચાળકાના મારવડે ચાલનારાં ઢોરના જેવો તું ઇશ્વર કૃપાથી ન થા. (ગતલગ કે તું ઇશ્વર પ્રતાપે મૂર્ખ કે આજસુ ન થા.)

(૫) આગળ ઉપર બધું સાઈજ થશે, એમ બવિષ્યના આશરો ઉપર રહેવાનું છોડી દે (ગતલગ કે બવિષ્ય ઉપર આધાર ન રાખતાં ઉદ્યમ કરવો.) અને જે વાત થઈ ગઈ છે તે બાલે જતી એમ મનમાં લાવ, પણ તેનો શોક ન કર. હાલનો વખત બધાથી સારો છે એમ જાણીને દુર્ગુણ છોડી દઈને ઉદ્યમ કર, ને મનમાં નમ્રતા રાખી ઇશ્વરને સંભારી, તરત ધારીને હીંગતથી કાગ કર. (૬) મોટા મોટા (પ્રખ્યાત) માણસોની જીંદગી આપણને યાદ આપીને એમ જણાવે છે (ગતલગ કે તેમનાં જન્મ ચરિત્ર પરથી જણાય છે કે), તે વખતના લોકના ડોળ એક તરખલાંની ઝરાળર પણ ક્યાં હતા? (ગતલગ કે તેમની જીંદગી પણ આપણી પેઠે અદ્ય હતી.) એવા માણસો પણ પ્રખ્યાતી પામ્યા ને તેમનાં જોર જગતમાં ભારે જામ્યાં (થયાં, ફેલાયાં), એવી રીતે આપણે પણ મનમાં હોંષ લાવીને કાગ કરીએ. તો આપણી કીર્તિ પણ સંસારમાં સારી વધે. (૭) કીર્તિરૂપી સુગંધ એતરફ ફેલાવીને એવાં કામ કરો કે, જેથી આપણા નામની નિશાની રહી જાય, ને આપણો દાખલો જોઈને યીજા માણસ પણ સારા થવા હીંગત ધરે. આ સંસારરૂપી દરિઆમાં મુસાફરી કરતાં જેનું વહાણ ખડક સાથે અથડાઈને ભાગી પડે છે, તે માણસ પોતાની પાસે કંઈ ન રહેવાથી એકલો સમુદ્રમાં અથડે છે. (ગતલગ કે

આ દુનિઆમાં જે માણસો ખરાબ રહેતા હતા, તેમનું શરીર નાશ પામીને તેમનો આત્મા એકલો આપડે છે.) (૮) માટે હે બાપ યાદ તૈયાર થા, ને હીંમત તથા હોંશ મનમાં રાખીને કામ કરવા માંડ, ને આજસ છોડી ધણા પ્રેમથી ચંચળતાથી જાળ નાંખીને કામને પકડી લે. (ચંચળાઈથી કામ કર.) હીંમત ધરીને અભયે જોવાં કામ કર, ને કામ કરવામાં કદી પાછો ન પડ, તથા કામ પુરું થયા પછી તેના ફળની વાટ જો. (કામ કરતાં કરતાં તેના પરિણામની ચિંતા ન લાવવી). આવી રીતે કરવાથી ઈશ્વર તને સારું ફળ આપીજ રહેશે. (૯) હે માણસ આ માટે કહેલું મનમાં સાંભળીને, આ સારા નવ છંદ ગાઇને ગુણવાન થા; ને તેમાં જે હકીકત કહી તે લઈને મનમાં રાખ, અને મનમાં ખોટા વિચાર ન લાવ. ગરીબ રણછોડની વિનતિ ઝડપથી વાંચીને તેનો તોલ કર, ને ભક્તિના ભાવથી જો મનનું સુખ મેળવવા ચાહેતો, પ્રભુનો દાસ થઈને તેની સેવા કર. અગર તેમના મિત્રના નામથી બોલીએ તો—હે મનસુખ તું ભક્તિના ભાવથી ઈશ્વરને ચઢાય તો, દાસ થઈને તેને સેવ.

પાઠ ૧૯૪—પરમેશ્વરનો ઉપકાર લુલી ગયા તે વિષે.

ગર્ભાસ રાખ્યો=ગર્ભમાં રક્ષણ કર્યું.

મેર=દયા, વિચાર.

વલો=વહીગયો, સંસારમાં ખેંચાઈ

મયો, લપટાઈ ગયો.

પરશુગી=છેલાઈ, ટાપરીય.

પરમાણુ=પૂરાં.

નેહ=સ્નેહ, પ્રીતિ.

કઠોર=હલકો, નીચ.

ધૂતેછે=હેતરેછે.

હંસાયું ઠોર=રખડેલ ઠોર.

છતમાં=દોલતમાં.

છરી=છકી ગયો, જાહેકી ગયો.

ઘેંઝા=માંડાજેવો.

જગપાળ=જગતને પાળનાર, ઇશ્વર.

જંજળ=ઉપાધી, પીડા.

ઠેકાણે ન બેઠો ઠરી=જંપીને સુખે
બેઠો નહીં.

આશ્વિનાનો=તણાતો, રખડતો.

લેવાઈ ગયો=દબાઈ ગયો, અંજાઈ
ગયો.

નાઠી=જતીરહી, નાશપામી.

તારણ=સાર, મતલબ.

તરી=નીકળી.

શુદ્ધ=જ્ઞાન, સારા નરસાનો વિચાર.

ભાર=વકર, આગર.

કુંડુંબ કળીલો=ઝેરાં છોકરાં.

કંપવાયુ=શરીર ધ્રુજે તેવો રાગ.

ઘેરીલીલો=પકડીલીલો, સપડાવીદીલો.

ગત=ગતિ-ચાલવા, બોલવા વગેરેની
શક્તિ.

ગર્ભ=ગતલબ, ભેદ.

વરીગયાં=ખપી ગયાં, આડ્યાં ગયાં.

અવધ=આખર, છેડો.

દારણુ=ભયંકર, ધણુંજ.

બધાબવમાં=આખી જીંદગીમાં.

સતપુરુષ=ધર્મરાજ. | સિદ્ધિ=જ્ઞાન.

પાનુંપુસ્તક=પાપ પુન્યનો હિસાબ.

કાયર થયો=કંટાળ્યો, હેરાન થયો.

(૧) તારાપર ઘણી ગહેરજાની કરીને ગર્ભવાસમાં તારું રક્ષણ
કર્યું, અને હમેશાં સુખ આપ્યું, તેને તું કેમ ભૂલી ગયો? (ઈશ્વરને
કેમ વિસરી ગયો.) નાત જાતમાં=નાત અને જાતમાં નહારી બુદ્ધિવા-
જો અને હલકો છે એવું નામ તેં કાઢ્યું, ને રખડેલ ઢોરની પેઠે તું
બધાને છેતરવાને રખડતો ફરે છે. એ પ્રમાણે ૪૦ વર્ષ સુધી પહોંચીને
તું દોલતમાં છકી ગયો. (૬) નહારાં કર્મના બંધન ટાળવા માટે તને
ઇશ્વરે મનુષ્યનો અવતાર દીધો, પણ તેં તો નહારાં કામનો બોજો એ-
કઠો કરીને તારાં સો વર્ષ પૂરાં કર્યાં, ને આખી જીંદગીમાં ભૂલો પ-
ડીને નકામો ફેરો રખડ્યો. (૧૧) જ્યારે ધર્મ રાજાએ તારાં કરેલાં

કામનું પાનું પુસ્તક ઉઘાડીને જ્ઞાનવડે જોયું; તો તેમાં ઘણી ખોટ દીઠી [પાપની બાજુ વધેલી જોઈ.] તેથી તને નર્કમાં નાંખ્યો, અને એ પૂરે પૂરો પાપી છે એ વાત ખરી છે કે ખોટી તે તેને પૂછી જુઓ એમ કહ્યું. (૧૨) જ્યારે દુઃખથી કંટાળી ગયો ત્યારે ઘણો કરગરવા લાગ્યો, અને હું પરમેશ્વર તારું લજ્જન હવે નહીં વિસરું ગાટે એકવાર આ દુઃખમાંથી બહાર કાઢો. હું દયારામના હરિ ફરીથી મારો હાથ પકડો (મને ફરી મનુષ્યાવતાર આપો. એમ બોલવા લાગ્યો.)

પાઠ ૬૮૬—સંપ તથા ઉપદેશ.

દોહરો—કલેશ=કંકાસ, દુઃખ—લેશ=લગાર-લક્ષ્મી=પૈસા-તે ગાટે હું તમને કહું છું કે તું મનમાં હોંશ લાવીને પૈસાનો લાભ છોડી નહીં સંપની સોજત કર. (મતલબ કે પૈસા કરતાં સંપનું જોર વધારે રાખ.)

છાપો—કૌરવ પાંડવ=દિલ્હીના ચંદ્રવંશી રાજાઓ. પાંડુના પુત્ર પાંડવ [પાંચ] અને કુરુના વંશના તે કૌરવ. કુળ=કુટુંબ, જાત. મૂળથી=મૂળમાંથી, પ્રથમથી—ખંડી નાંખ્યાં=નાશ કર્યાં—છંડી=છોડી. દિલ્હીપતી=દિલ્હીના પાદશાહ-ફૂટ્યા=નાશ પામ્યાં, ફાટફૂટ થઈ—સંપ જાતે=સંપ નાશ પામતાં. મોટા=જ્ઞાની, સમજુ. (૧) જો પૈસાને ગાટે [રાજને ગાટે] સંપ ન રાખ્યો તો કૌરવ અને પાંડવનાં રાજ્ય મૂળમાંથી નાશ પામ્યાં. (૨) હિંદુનાં ઘણાં રાજ પશુ સંપ જવાથી નાશ પામ્યાં, તેમ દિલ્હીના પાદશાહોમાં પણ સંપ ન રહેવાથી અંદર અંદર ફાટફૂટ થઈ રાજ્ય તૂટી ગયું. (૩) પૂરે પૂરો પૈસો ગળ્યો હોય તોપણ સંપવિના ખર્ચ સુખ મળતું નથી. જો ઘરમાં જરાપણ

કુંસંપ હોય તો સમગ્ર ગાણુસ પણ મરવા તૈયાર થાય.

હોહરો.—સભા=કચેરી, મંડળી=ધનકોશ=ધનના બંડાર-વિ-
શાળ=મોટા—હીણા=નકારા, ખુરા.—દીસે=દેખાય—શીતળ રહે=શાન્તી
રહે, આનંદ રહે—સાખ=સાક્ષી=આખર—અનંત=અણખ.

પદ્યવંગમ છંદ

છત્રે=છત્રીની. છાજતા=શોભતા.

હોહો=હાથી ઉપર ખુદ્ધા બેઠક હોયછે તે.

રસિક=વૈભવી, રસ લેનાર.

આયુષ્ય=આવરદા.

રીક્ષી=દોસત.

ઉછળતીઆગ=ચિના, ચેહ.

ઉપભોગ=મજા, વૈભવ.

ભોમઅભોગ=વાજળી, ગેરવાજળી.

સાર નરસું.

જરી=જરા, લગાર.

અનુસાર=જેવી, સરખી.

નોખમાં=શોભામાં.

કોટીધ્વજ=કરોડોપતિ-કરોડ ર. ની

મિલકત વાળા.

ગરજતા=ગર્જના કરતા.

ગોખ=મેડી, અટારી.

ગુણુસાર=સારા ગુણુવાળી.

મર્દ=પુરુષ.

મર્દ=ધૂળ.

કર્ષકાર=કચે ઠેકાણો.

પતિત્ર=પુનઃશાળી.

જીવત=જીવંતી.

(૧) જેના માથાપર છત્રની છાયા થતી, જેના મોં આગળ
છડીવાર નેકી પોકારતા, જે રસિક માણુસો હાથીના હોદ્દાપર શોભતા
હતા અને જેના નરીયમાં આવરદાને લક્ષ્મી ધણું હતાં, (મતલબ કે
પૈસાદાર તથા લાંબી ઉમ્મરવાળા હતા.), એવા માણુસો એક દિવસે
બગતી આગમાં સૂતા. (મરણ પામ્યા). (૨) જે માણુસો વૈભવ ભો-
ગવતા હતા અને ધણું સુખ લેતા હતા; તથા જેઓ વાજળી ગેર-
વાજળી સામું જોતા નહીં, (મતલબ કે મરણ મુજબ વરતતા) તથા

જેમણે કરોડો રૂપિયા ખજાનારૂપી ખાણમાં ભરી મૂક્યા. તેવા માણસો મસીદ કે મશાણમાં સોડ તાણી હમેશને માટે સૂતા. (ગરણ પામ્યા.) (૩) ઇંદ્રપુરી જેવી શોભાયમાન નગરીઓ, કે જેમાં કરોડ રૂ. ના આસામીઓ ઝરખામાં ખેસી ગર્જતા હતા, તથા જેમાં સારા ગુણવાળી સ્ત્રીઓને મોટા ગુણવાળા (સદગુણી) પુરૂષો રહેતા હતા, તે કોણ જાણે કદ જગાએ ધૂળમાં મળી ગઈ. (નાશ પામી).

મહાદીપ છંદ.

શ્યામચરણ=ઈશ્વરના પગ.

સ્મરણ=મનન.

ત્રિલોક=ત્રણલોક-સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળ.

કાચી=નકામી.

હસ્ત=હાથ.

ચરણ=પગ.

કરણ=કાન.

કૃપાળુ=દયાળુ, મહેરબાન.

નેત્ર=આંખ.

વદન=મોં, બોલવાનું.

અભાગી=કરમપૂટ.

ઇષ્ટદેવ=વહાલા દેવ, પરમેશ્વર.

ગુપ્તિત=તદખીર, યુક્તિ.

પાપકાંપ=પાપરૂપી કાદવ.

જાન્યો=એકઠો થયો, ભરાયો.

આયુ=આવરદા.

(૧) હે ગિત્ર ઈશ્વરના ચરણની ભક્તિ કરવી એજ વાત સારી અને સાચી છે તે વગર ત્રણે દુનિયામાં બધી વાતો નકામી છે. હાથ, પગ, નાક, કાન, આંખ, મોં, અને હાંત; એ સઘળું પરમેશ્વરે આપ્યું છે, ને તેની સાથે જ્ઞાનરૂપી બક્ષીસ પણ આપેલી છે. (૨) હે જીવ (માણસ) તું વિચાર કરીને જો, કે મનુષ્યાવતાર ખામીને તું શું કમાયો છે? તે ભક્તિની તદખીર તો જાણી નથી, પણ હલટો પાપરૂપી કાદવ એકઠો કર્યો છે; તો પણ હજી તેનો ઉપાય યાચ તેમણે,

માટે કંઈ સાઈ' બને તો કર, નહિતો જે ઘડી ઘડી વખત બન્ય છે,
તે તારા આવરદામાંથી ઓછું થતું બન્ય છે.

—૦૦—

પાઠ ૨૦૫ ઈશ્વર શક્તિ વિષે.

વાસી=વસનાર, રહેનાર.

જળહળ=ચળક ચળક.

જોત=તેજ, જ્યોતિ.

સર્વ શક્તિના સ્વામી=સર્વ પ્રકારનું

બળ જેનામાં છે તેવા ઈશ્વર.

અદ્ભૂત=નવાઈ જેવાં.

નિરંજન=જેને લગારે ડાઘ નથી તે-
વો શુદ્ધદેવ, ઈશ્વર.

અવિનાશી=નાશ ન પામે તેવું.

અજવાસ=તેજ, અજવાળું.

અવની=પૃથ્વી.

ખળે=પોષણકરે, રક્ષણકરે.

અવિનાશનૃપ=નાશ ન પામે તેવો
રાજા, ઈશ્વર.

ઐશ્વર્ય=મોટાઈ, પ્રભૂતા.

જળજંતુ=પાણીના જીવડા.

જળકણ=પાણીનાં રજકણ.

અદ્ય=ધોડું.

પરમપ્રોયકાર=વર્ણુ હીલ કરનાર, ક-
લ્યાણકારી.

શાંતિ=ધીરજ.

સર્વદા=હમેશાં.

સાહેબ=ધણી, ઈશ્વર.

સર્વજ્ઞ=બધીવાત જાણનાર.

જ્ઞાનદ્રષ્ટિ=જ્ઞાનરૂપી નજર.

અજ્ઞ=અજ્ઞાણ, અજ્ઞાન.

ડરીડરીને ડગલાંભરો=દરેક કામ વિ-
ચાર કરીને કરો.

ફરીફરી=વારંવાર.

(૧) હે વિશ્વમાં રહેનાર માણસ તું આકાશમાં ઉંચું જો. ત્યાં
ચળક ચળક જોત થાય છે એવા પ્રકાશવાળા ગોળા જો. (૩) સર્વ
શક્તિમાન ધણીનાં જે ચગત્કાર ભરેલાં અપાર કામ છે, તેમાંનો એ
પ્રાણ એક ચગત્કાર છે. (તેજના ગોળા, તારા.) (૪) તેજના અક્ષર-

થી (તારા ગંડાથી) નિરંજન દેવનું નામ લખ્યું છે, તે તારાથી વાંચી શકાય છે? એ તું આ ઠેકાણે સ્થિર રહીને જો. (મતલબ કે તે પરથી તેનો કાષ્ઠ બનાવનાર છે એમ તારાથી સમજાય છે? (૧૦) હે માટીના માણસ (માણસની બનાવટમાં પૃથ્વીનો ભાગ વિશેષ છે તથા તે આખરે તેમાંજ ગળી જાય છે માટે માટીનું માણસ કશું છે.) તુંતો એક તરખલા જોવો અને પાણીના ઝીણા છવ તથા પાણીનાં રજકણથી પણ તારો ભાર થોડો છે, એ તું કેમ બૂલી જાય છે? (મતલબ કે તું ઘણો હલકો છે); તોપણ તું હિંમત રાખજે, કેમકે પૃથ્વીનો બનાવનાર મોટો કલ્યાણકારક બાપ તને સંભાળે છે. તું હમેશાં ધીરજ રાખજે, કેમકે સઘળી વાત જાણનાર ઘણી તને જ્ઞાનરૂપી નજરથી દેખે છે, ને તે એક ક્ષણવાર પણ અજાણ્યો નથી (મતલબ કે તારાં દરેક ઠેકાણે તે રક્ષણ કરેછે ને કોઈ કામથી અજાણ્યો નથી.)—ડરી ડરી=ખીક રાખી રાખીને પગલાં ભરજે (જોષ્ટ વિચારી કામ કરજે), અને સારાં કામ કરજે. દસપતરાગ કવિ કહેછે કે પ્રેમ લાવીને વારંવાર તમે ધશ્વરને ભજો.

પાઠ ૧૨૬—વિક્ટોરીયા રાણીના ગુણ વિષે.

ભાગ. ૧

દેશમે આનંદ ભયો=દેશમાં આનંદ થયો.

ધન્ય=શાન્તાસ, વાહવાહ.

પદપામી=અધિકાર પામી.

નેક=નકી.

પદાભિષેક=ગાદીએ બેસાડતી વખતની ક્રિયા.

મુની=રૂપી તે મુખ્ય સાત કહેવાયછે.

વિક્રમ=તણ-કેમકે તણ વિક્રમ થઈ ગયાછે.

વસુ=આઠ-આઠ દેવ.

ધંધાસન=ધંધના જેવી ગાદીપર. [છે.

ળળી=ત્રણ. ળળી નામના ૩ રાજ્ય થયા
ગાંભીલક=મંગળકારક, શુભકારી.

ગાન=એના જેવો, ળરાળર.

ઉપગાન=ઉપગા, દાખલો.

આટપી નાંખતાં=કહીદેતાં, પૂરું કરતાં.

ઉલટ=હોંપ. | ઝરણુ=વહન, વહેણુ.

ઝરણુઝીલો=વર્ણન સાંભળો.

ઝરઢકમળ=શરદૃતુ એટલે બાદરવા

આસોગાસમાં ખીલતું કમળ.

સહસાજ=સાગાનસાથે, શણુગારસાથે.

પરદુઃખખંજન=પારકુંદુઃખ કાપનાર.

ખુટ્ટી=દવા.

દિગ્વિજયી=અધી દિશાઓમાં જીતક-

રનાર (દિક્=દિશા)

વહેવાર=સંસારનું કંઈ કામ કરવું તે.

નિપુણુ=હોશિઆર, પ્રવીણુ.

શુભવેશ=સારાવેશ વાળી, રૂપાળી.

સળળ અળળ=તાવેવર ને ગરીબ.

મર્મ=ભેદ, ધર્મ.

પંચતંત્ર=પંચોપાખ્યાનની, ઊંચા-
પ્રકારની.

ક્ષમા=માફકરવું, સહનકરવું.

શૌર્ય=શૂરપણું.

ઔદાર્ય=ઉદારપણું, મોટું મન.

આર્યકુળ=ઉંચી જાતનું કુળ, શ્રેષ્ઠકુળ.

આચાર્ય=ગુરુ, ધર્મગુરુ.

સૈન્યવાદ્ય=સૈન્યકરીવાળાં, જેન્ડ.

નાદ=અવાજ.

હાડ=શરીર.

વચન પ્રમાણુ=એલે તે પ્રમાણુ.

મહારાણી વિક્ટોરીઆએ સન ૧૮૫૮ની સાલમાં એટલે સંવત ૧૯૧૪ માં કંપની પાસેથી રાજ્યની લગામ પોતાના હાથમાં લીધી, તે વેળા મુંબઈમાં “યુદ્ધિવર્ધક” નામે એક સભા હતી તેમાં આ કવિતા કવિ નર્મદાશંકરે વાંચી હતી—(૧) વિક્ટોરીઆના જન્મ દિવસને ધન્ય છે, અને તે ધડી, પળ, અને વારને પણ ધન્ય છે. સન ૧૮૧૯ ના મે માસની ૨૪ મી તારીખને પણ ધન્ય છે (વિક્ટોરીઆ જન્મી તે દિવસ)—(૨) સન ૧૮૩૭ ના જુનની ૨૦

મી તારીખ, જે દિવસે રાણી ગાદીપર બેઠી તેને ધન્ય છે. (૩) એને રાજ્યાભિષેક કરવાનું શુભ મુહુર્ત સન ૧૮૩૮ ના જુનની ૨૯ મી તારીખે નક્કી કર્યું હતું તેને પણ ધન્ય છે. (૪) એ વિક્ટોરીયા રાણીને પણ ધન્ય છે, ને આજના દિવસને (સંવત ૧૯૧૪ ની સાક્ષને) પણ ધન્ય છે. દેશના સુધારાનાં મંગળકારી કાગનો જ્યજ્ઞ-યકાર થયે.. (મતલબ કે સુધારા શરૂ થયા.) (૫) રાણીના ગુણનું વર્ણન કરતાં કવિના પણ હારી જાય (કવિપણું હારી જાય), એના સમાન ખીજ કાષ્ટ ઉપમા મળતી નથી (મતલબ કે તે અનુપમ છે) તેથી એનો તેજ કહેવાય છે, (રાણી તે રાણીજ કહેવાય, પણ ફ-લાણા જેવી છે એમ ન કહેવાય.) (૬) એમ રાણીના ગુણનું વર્ણન ઝટ પૂરું કરી દેતાં મનમાં સંતોષ થતો નથી, પણ રસની હોંશ વધે છે તેનું ઝરણુ હે સારા માણસો તમે ઝીલી લ્યો. (ઝોટ-લે હું આ વર્ણન કરું છું તે તમે સાંભળો.) (૭) આજકાલ પૃથ્વીના ધણા ભાગમાં ઇંગ્લેન્ડનું રાજ છે, ને સઘળા દેશમાં જય જય થાય છે, તે નયજાનું કામ નથી. (મતલબ કે બધા દેશમાં ફતેહ મેળવવી એ નયજાનું કામ નથી.) (૮) શરદરતુમાં સ્વચ્છ પાણીની અંદર કમળ જેમ સામાન સાથે (શણગાર સાથે) શોભે છે, તેમ સુધરેલાં રાજ્યરૂપી પાણીમાં આજે ઇંગ્લેન્ડ સરકારનું રાજ્ય શોભે છે. (૯) કમળના ગર્ભ જેવી રાણી છે, (સુંદર) ને જગતમાં તે બહુ જાણીતી છે, ને પારકું દુઃખ મટાડનાર તે એક દવારૂપ છે. (અથવા પારકું દુઃખ ભાગવાની તેની બુદ્ધિ છે નર્મ કાવ્યમાં તથા જૂની સાતમીમાં પરદુઃખભંજન બુદ્ધી એમ લખેલું છે) અને તે રાત દહાડો રૈયતને સુખ આપે છે, (૧૦) બધી દિ-

શાઓમાં જીત કરનાર વિક્ટોરીઆ છે, ને તેના જેવું આજ ખી-
જું કાષ્ટ (પરાક્રમી) નથી. તે દુનિયામાં સુખ તથા દોલત વરસા-
વીને જાણે ઈંદ્રની લાજ રાખતી હોયતી !! તેવી છે. (મતલબ કે
ઈંદ્ર જ્યાંને સુખ આપે છે તેનું કામ એ જાળવે છે—અગર જ-
ગતનાં ઈંદ્ર જેવી એની આગર છે એમ પણ અર્થ થઈ શકે.)—
[૧૩ પંચોપાખ્યાનની નીતિ તે બણી, તથા ક્ષમા, શ્રદ્ધા, અને
ઉદારતા પણ શીખી. અને જેમ આપણે આર્ય (ઉંચ કુળના) છી-
એ તેમ એ પણ આર્ય છે, તથા તે ગુરૂ પાસેથી સદ્ગુણ શીખી.
(અથવા ધર્મગુરૂના ધર્મ બણી). (૧૪) રૈયતને સુખ દેવા માટે તે
શરીરે ઘણું દુઃખ વેઠે છે ને ટાઢ તાપ ખમે છે, તથા (શત્રુના)
સૈન્યનાં વાજાના અવાજથી તેનું શરીર ધ્રુજતું નથી (મતલબ કે
તે હિંમતવાન છે.) (૧૫) તે જોલવા પ્રમાણે ખરાબર વરતે છે, ને
નઠારા કામનો પસ્તાવો કરે છે, તથા રૈયત, મિત્ર અને કુટુંબ તેને
યોગ્ય માન આપે તેવી એ લાયક બની.

પાઠ ૨૧૭—ભાગ ૨

અગુણી=દુર્ગુણી, નઠારા લક્ષણવાળો.

ગુણી=ગુણવાન.

રીપુ=શત્રુ.

ખારખ=પરીક્ષા.

પાર=છેડો.

કદર=ખૂજ, યોગ્યતા, હિંમત.

પ્રરજ=પોતાનું કામ, ધર્મ.

જાળવેસાર=સારી રીતે કરે.

અનુકુળ=ગળતી, પસંદ પડતી.

હક=અખતીઆર.

રૂડી=સારી રીતે ચાલનારી.

વરવેર=વરનીસાથે, ધણીસાથે.

સંતતિ=છોકરાં.

સંપન્નથાવે=સંપ કરાવતી.

કુળધર્મ=કુળનો ધર્મ.

આચાર=રીતભાત, વિવેક.

સગળ=ઝેરાવર.

નિર્ભળ=નળળા, ળળ વગરના.

અગળા=નિર્ભળ, પવિત્ર.

કમળા=લક્ષ્મી.

કળ=કળા, યુક્તિ.

અવિચળ=ખસેનહીં તેવી, દૃઢ.

બ્રહ્મ=ઈશ્વર. | લીલાલહેર=આનંદ.

ઓચ્છવ=આનંદ, શુભદિવસ.

લક્ષ=લાખ.

હૃદયીકળદર=ગરીયાષ્ટ ઠાઢીને,

સવારા=જલદી, વેળાસર.

બુદ્ધિવર્ધક=બુદ્ધિ વધારનાર, સલાતુ

નામછે.

(૧) દુર્ગણી, ગુણવાન, શત્રુ અને મિત્રની પરીક્ષા કરીને તે-
ગના મનનો છેડો લેછે. (તેમનું મન જાણી લે.) ગુણવાન ગાણસો-
ની કિંમત પિછાનતી, અને પોતાનું કામ સારી રીતે જબનવેછે, (૨)
વિદ્યા, હુતરનાં કામ, અને સાચી વાતને તે ચઢાનારી છે તથા તે
જધા ગાણસોના અખિતઆર સાચવીને પોતાનું કુળ શોભાવેછે
(૩) વળી તે પોતાના ધરમાં સારી રીતે ચાલનારી, અને
પોતાના ધણી સાથે ધણો રતેહ રાખેછે, તથા સ્ત્રી પુરૂષના
શા ધર્મ છે, તે સમજીને ધરમાં કાઈ સાથે તે વેર બાંધતી નથી.
[૪] પોતાનાં છોકરાંને સારી રીતે રાખતી (તેમની બરદાશ બરાબર
કરતી), અને ધરમાં જધાંને સંપ રખાવતી, તથા તેમને પોતાના
કુળ ધર્મ અને રીતભાત સારી રીતે શીખવતી. (૫) એ સ્ત્રી જાત
છે પણ તેનામાં ઓછું જળ નથી, તે જળવાન શત્રુઓને નળળા
કરી દે છે. તે પવિત્ર લક્ષ્મી જેવી છે પણ યુક્તિમાં હેાશિઆર
તે દૃઢ વિચારની છે.

સૌરઠા—પરમેશ્વરની કૃપા છે, તો આજે હિંદુસ્તાનમાં ઘેર ઘેર આનંદ ઝોમ્છવ થઈ રહ્યો છે, ને આ દેશની પ્રજાને લાખો લાભ થયા છે.

માલિની છંદ—ધણી ધણી ઉપગામી રાણી શોભે છે, ને તે દેશની ગરીબાઈ ટાળીને મનમાં પ્રેમ લાવીને પોતાની પ્રજા સામું જોશે. (પ્રજાને લાભ કરશે). રાણીના જય જયકારના ડંકા વેળા-સર વાગે, ને દેશના સુધારા ઝટપટ જાગૃત થાઓ.

પાઠ ૨૨૬. પ્રભાતનું વર્ણન.

પ્રભાત=પરોઠ, સવાર.
 વીતીગઇ=જતી રહી, થઈ રહી.
 અધમ=પાપી. | ઉદ્ધાર=તારનાર.
 પ્રીતિજોડ=સ્નેહ લગાડ.
 વેગળાં=દૂરનાં. | ટુંકડાં=પાસેનાં.
 ખોલીયાં=કેવડયાં, ખુલ્લાં થયાં.
 દાર=ગારણાં, દરવાજા.
 ઉદિત=ઉઝ્યો.
 આદિત્ય=સૂર્ય.
 આભાસ=પ્રકાશ, દેખાવ.
 ખીગળીને=ઝોગળીને.
 હીમ=ઠાર, ઠંડક.
 જામ્યો=એકઠો થયો, જાઝમ્યો.
 ગળેખંધ=ગળાનું ખંધન, ગાળીયું.

ખોલે=છૂટે. | ઘોર=અવાજ.
 ખાંગ=પ્રાર્થનાની બૂમો.
 મુલ્લાં=મુસલમાન લોકના ધર્મગુર.
 જોત=તેજ.
 પદ્મ=કમળ.
 પ્રકૃલિત થયાં=ખીલ્યાં.
 પતિત થઇ=પડીગઇ, નીચીનમી.
 જાગ=જાગલા.
 ઠગો=કંગ માણસો.
 નદીઘાટ=નદીકિનારે.
 લોહ=લોહું,—કંસાર=કંસારા.
 મહીઆરીઓ=દહીં વેચનારી, બર-વાડણો.
 ધીર=ધીરજવાન.

ધનુર્વિંધા=ગાણુ મારવાની વિધા,ન-
ડાધનીકળા.

કુળવતી=કુળવાન, સદ્ગુણી.

કુળડ=આળસુ, દરિદ્રો, મૂર્ખ.

રૂઠી=ચુસ્તે યર્ધ.

ધનવંત=પૈસાદાર ધીમંત=મુદ્ધિવાન

આદરે=આરંભે, શરૂ કરે.

સાધે=પારપડે. | સેવતાં=સેવનકરત

વરસ આધે=અડધા વરસમાં.

કાવ્ય કલ્પોક્ત=કવિતાના તરંગ, કવિ-
તાના વિચાર.

તરીએ=પારપડીએ.

ગાળાપ પોતાની પુત્રીને સવારમાં કહે છે કે હવે રાત જતી રહી છે માટે ઉઠ, અને પાપી ગાળુસોને તારનાર તથા જંગલના બનાવવાર જે ઈશ્વર તેમાં પ્રીતિ લગાડ. (૨) આકાશમાં સૂર્ય ઉ-
ઘ્યો છે તેનો પ્રકાશ જાણ્યો ને ચંદ્રનું તેજ હંકાઇ ગયું. ધણી ટાઢ-
થી ખાણી ઠરી બરફ બંધાઇ ગયો હોય તે ઓગળી જઇને તેનું
ખાણી ઝરણમાં વહે છે. (૬) કુળવાન સ્ત્રી પોતાનાં છોકરાંની સં-
ભાળ લેઇને મીઠાં વચન બોલતી ઉઠી; ને આળસુ સ્ત્રી ચુસ્તે યર્ધને
ખાળકોને મારી, ધણીને ધમકાવીને કંકાસ કરતી ઉઠી. (૧૧) આ
વખતે (પ્રભાતે) ઉઠીને જે કાઈ પોતાનો અભ્યાસ શરૂ કરે, તો આઠ
દશ મહિનામાં તેનું કામ પાર પડે; અને એ વખતે જંગલના પ-
વનનું સેવન કરતાં (વગડામાં હવા ખાવા જતાં), અડધા વરસમાં
શરીર નિરોમી બની જાય. (૧૨) વળી દલપતરામ કવિનું કંઠણ કા-
મ, જે કવિતાના વિચાર કરવાનું છે તે પણ થોડી મુદતમાં આવડી
જાય, (મતલબ કે કવિતાનો અભ્યાસ કરીએ તો તે પણ આવડે)

પાઠ ૨૪૧ જ્ઞાન મેળવવા વિષે.

વિવેકની=ડાડાપણી, ચતુરાઈની. | બજુનારા=અભ્યાસ કરનારા, વિદ્યાર્થી.

વિધવિધવિચાર=જૂદી જૂદી તરેહના
વિચાર.

ઉચાર=ગોત્ર, વાણી.

સારાગુણશોધો=સદ્ગુણની તપાસકરો.

બવ=જાંઘળી, ઉમ્મર.

પાઠ=વિદ્યા, જ્ઞાન.

જ્ઞાનગર્થ=જ્ઞાન રૂપી નાણું.

ગુણ=સદ્ગુણ.

ગાંઠવો=લેઈલેવો, જાંઘીલેવો.

આચાર=રીતઠાત, આઠેઠાણે ફરજ,
ધર્મ.

આદરી=શરફરી, આરંભી.

અબ્યાસ=ટેવ, મહાવરો.

જીવ જોડી જીવો=મનમાં વિચાર
કરી જીવો.

મનન કરવું=રટથકરવું, વારંવાર
સંભાર્યા કરવું.

આગળે=આગલા વખતમાં, પહેલાં.

ઉઠાવ=ખીલવણી, ઉઘાડ, વધારો.

કળ=યુક્તિ.

અંતર ઝોળખો=ગુણદોષ જાણો,
મન પારખો.

પરજન=ખીજો માણસ.

અસમજણ=અજ્ઞાન, મૂર્ખ.

પ્રભુ પદ પ્રેમ=પરમેશ્વરના ચરણનો
પ્રેમ.

જનકૃત કારજ=માણસે કરેલાં કામ.
ધર વગેરે.

પ્રભુકૃત=પરમેશ્વરે જનાવેલાં, કુદરતી.

પેખી=જોઈ | સુપેર=સારી રીતે.

ઘેર=ઘેરાવો, જથો.

શશી=ચંદ્ર.

ઝોપે—દીપે, શોભે.

રૂચી=હોંશ, પ્રીતિ.

હે ભણનારાઓ આ ચતુરાઈની વાત તમે વાંચો, અને જૂદી
જૂદી જાતના વિચાર કરીને સારા ગુણ શોધો. (૪) હે ભણનારાઓ જ્ઞાન-
રૂપી નાણું અને સદ્ગુણ આપણે ગાંઠે જાંઘના જોઈએ (મતલબ કે જ્ઞાન
અને સદ્ગુણ મેળવવાં જોઈએ), કેમકે આપણી ઝોમુખ્ય ફરજ છે.
(૫) સઘળે વળતે અને સઘળી જગાએ હે ભણનારાઓ તમે પોતે
એવો મહાવરો રાખી (જ્ઞાન મેળવવાનો) સારા ગુણ ખોળો—(૬)

જેમ જેમ તમે વધારે ગન ઘગાડીને જોશો તેમ પણપણે તમને જ્ઞા-
નનો પ્રકાશ જણાશે. ઉજડ જગમાં, અંધારામાં કે એકાંત વાસમાં
તમે પોતાના મનસાથે વિચાર કરી જોશો તો જણાશે કે, તે વખતે
આપણો આત્મા શું કામ કરેછે (શા વિચાર કરેછે), તથા આગળના
વખતમાં બની ગયેલા બનાવ તમે તપાસીને જોશો તો એથી
અઠકાઠમાં વધારો થશે. (મતલબ કે દરેક ઠેકાણે જ્ઞાન મળી શકે.)
(૧૬) એ પછી એક અગત્યનું=એ બધા પછી એક જરૂરનું કામ
એ છે કે, તમે હેતથી પરમેશ્વરના ચરણનું જ્ઞાન મેળવો. (૨૧) ક-
ંત એક નાના તરણલામાં, ફળમાં ને ફૂલમાં ઈશ્વરની અપાર કળા
દીપી રહેલી આપણને માલુમ પડે છે; ને એ પ્રમાણે જેમ જેમ
આગળ વિચાર કરતા જઈશું, તેમ તેમ ઘણી સારી બુદ્ધિ આપણા-
માં આવશે. (ઇશ્વરનું અધિક હાથપણ જણાશે).

પાઠ ૨૪૩ નીતિએ સંસાર ભોગવવાથી પ્રભુ રીઝે છે.

વીરા=ભાઈ.
શુદ્ધ=ચોખ્ખો, સારો.
ધરો=ધારણકરો, રાખો.
ગુણ=સદગુણ.
ધીરા=ધીરજવાન.
કદાચ=કોઈદહાડો.
પરદુઃખ=પારકાનું દુઃખ.
પુન=ઢગલા, જથ્થા.
પ્રભે=નાશ.
ઉદાર=મોક્ષ, છૂટકારો.
વારી=પાણી.
વેગ=ઝડપ.
ભાયા=તરખાર, કુકુંબ વગેરે.

ઉભયબ્રહ્મ=બંને રીતે ખરાબ થવું
સંસારમાં દુઃખાને સાધુપણમાં.
પણ દુઃખી.
પરાણે પરદરે=બળાત્કારે છોડે.
આતમઘાતી=પોતાનું ખૂન પોતાને
મેળે કરનાર.
ગુણ=પરમેશ્વરનો ગહિમા.
જપવા=ગાવા, બોલવા.
મુનીવ્રત=મૂળા રહેવાનો નિયમ.
સાય=રાખે, ધારણકરે.
શઠ=ઠગ, ઢોંગી, મૂખ.
હઠ=હઠીલાઈ, ખોટી ટેક.
નિરખવા=જોવા.

અખાણુ=અસાન.
 જગસૂજનારે=જગત જનાવનારે.
 સૂજ્યુ=જનાવ્યું.
 શુભકામે=સારા માટે.
 સૂજાણુ=સમજાણુ.
 અર્થ=ગતલજ, કામ.
 સરે=પારપડે, થાય.
 નગન=નાગા.
 રીઝે=રાજી થાય.
 નાથ=ધણી, ઈશ્વર.
 પદ્મરે=છોડે.
 પરિવાર=કુટુંબ.
 ક્રકડ=ક્રિકર વગરના, વેરાળી.
 અક્રડ=અભિમાની, મસ્ત.
 તરે=ઝાડ.

પતંગીયાં=દીવામાં પડેછે તે જીવડાં.
 આગીયા.
 ભવજળ=સંસારરૂપી દરિઓ.
 અત=છેડો.
 રાસજા=ગધેડાં.
 જટા=સાંખા માળ.
 વટવૃક્ષ=વડનું ઝાડ.
 કાયાકટ=શરીરનું દુઃખ.
 કલેશ=પીડા, દુઃખ.
 હરિપદ્મ=પરમેશ્વરના ચરણ.
 સાંપડે=થાય, મળે.
 કાડે=હોંશે.
 ત્રિભૂવન પતિ=આકાશ, પાતાળને
 સ્વર્ગના ધણી; ઈશ્વર.

યોખા અને સાચા સ્વભાવથી હે બાદ્યો તમે હમેશાં
 સંસારનાં સુખ ભોગવો. (૫) ઈશ્વરને યોગખ્યા=પરમેશ્વરનું
 યોગખ્યાણુ થયા વગર, કોઈ દહાડો કશી હડીતાર્થ ન કરશો,
 ને સારા ચુણુ રાખો. (ગતલજ કે ધર્મનું ખરું જ્ઞાન થયા
 વગર કેવળ ખોટી હઠ રાખવાથી મોક્ષ થશે નહીં). (૬) આપણે
 ઝડપથી પાણીને વસોવીએ તો તેમાંથી મીઠું માખણુ મળતું નથી
 (ગતલજ કે ક્રાંકટનું શરીર કષ્ટ વેઠવાથી કલ્યાણુ થતું નથી.) (૭)
 ઉભય બ્રહ્મ=સંસાર છોડ્યો એટલે સંસારનું સુખ પણ ન મેળવ્યું;
 અને પુરું જ્ઞાન નથી તેથી સાધુપણામાં પણ સુખ ન મેળવ્યું એમ
 એકે કામ બરાબર ન થયું (૧૭) જે ટાઢ તાપ વેઠવાથી કલ્યાણુ
 થતું હોય તો ઝાડનોજ મોક્ષ થાય કેમકે તે જાને ખમે છે; તેમ પા-
 ણીમાં નહાવાથી કલ્યાણુ થતું હોય તો પાણીના જીવજ તરી જાય;
 પણ એ જાને ખોડું છે. (૨૨) દરેક કામ માથે ઈશ્વરની ખીક રાખી

ને કરો ને હમેશાં હરિ ચરણમાં હેત રાખો. એથી જ્યાં ગાયુસને સુખ મળશે, ગાટે હાંશે હાંશે સારાં કામ કરો, તો તેથી હ્રસ્વર તમને સુખ આપશે, એમ દક્ષપતરામ કવિ કહે છે.

—*X*—

કવિતાના માપ વિષે.

આ ચોપડીમાં આવેલી ધણીખરી કવિતાનું માપ પિંગળ દ્વારાએ વિધાર્થીઓ શીખેલા હોવાથી, તેવા છંદનુ માપ લખ્યું નથી રૂ નથી. પિંગળ સિવાયના રાગની લક્ષીકત નીચે પ્રમાણે—એમાં માત્રા કે અક્ષરનો મેળ નહીં હોવાથી, શ્લોક તાળ આપેલા છે.

રાગ ધોળ—એમાં ૧-૫-૯-૧૩ એ પ્રમાણે માત્રા એ દરેક ચરણમાં આઠ તાળ આવે છે.

ગરળી—આવી ગરળીની ટેકમાં ત્રણ, પહેલા ચરણમાં ચાર, અને બીજા ચરણમાં ત્રણ તાળ આવે છે.

બીલાંવર—આ રાગ રાગથી રાગને મળતો છે—એના પહેલા ચરણમાં ૩ અને બીજામાં બે મળી કૂલ પાંચતાળ આવે છે.

ખગાયચી—એની દરેક ટુકમાં ૪ તાળ આવે છે ને તે પહેલી માત્રાથી શરૂ થાય છે.

ધીરાનું પદ (કાશીરાગ)—એની ટેકમાં છ તાળ—ચરણની ૧ લી ને બીજી ટુકમાં સાત, ને ત્રીજીમાં છ તાળ હોય છે.

દેશી ધોડલી—ટેકમાં છ તાળ ને દરેક ચરણમાં ૭ તાળ.

પ્રભાતીયું—દરેક ચરણમાં આઠ તાળ.

વણુબરો—પહેલા ચરણમાં પાંચ, ને બીજામાં છ તાળ.

કવિઓની હકિકત.

૧ દક્ષપતરામ—વઢવાણના શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ—ઉમ્મર આશરે ૭૦ વર્ષ—હાલ અમદાવાદમાં રહે છે—તેમને સરકાર તરફથી

સી. આર્થ. ઈનો ઇલકાગ મળેલો છે. તેમની કવિતાનું
“દક્ષપત કાવ્ય” નામે પુસ્તક પ્રખ્યાત છે.

શામળભટ્ટ—વેગણપુરના શ્રીજોડ આદ્ય—સંવત ૧૮૭૧માં હતા.
તેમના છપ્પા ને વાર્તાઓ પ્રખ્યાત છે.

૩ નર્મદાશંકર—સુરતના વડનગરા નાગર સન ૧૮૩૩-૧૮૮૬ સુધી
હતા—“નર્મદાવ્ય” નામે તેમનું કાવ્ય પુસ્તક પ્રખ્યાત છે.

૪ અહ્માનંદ—આપુ તરફના ચારણ હતા.

૫ દેવાનંદ—સ્વામીનારાયણના સાધુ—મૂળીમાં રહેતા—સન ૧૮૪૮
માં હતા.—

૬ કળીર—વિષ્ણુપંથી ભક્ત કાશીમાં રહેતા—કળીરપંથના આચા-
ર્ય—વૈરાગ વગેરેની કવિતા પ્રસિદ્ધ છે—સન ૧૩૮૦—
૧૪૨૦ સુધી હતા.

૭ કેવળપૂરી બાવો—ચરોતરમાં રહેતા—વેદાંત નિશેની કવિતા પ્ર-
ખ્યાત છે—સન ૧૭૧૬ માં અપ્પા ભક્તના બળતમાં હતા.

૮ ધીરોભક્ત—વડોદરા પાસેના સાવલી ગામના અહ્માજીરોટ—તેમની
કાશી રાગની કવિતા પ્રખ્યાત છે—સન ૧૭૪૩—૧૮૧૫
સુધી હતા.

૯ નરસિંહ મહેતો ભક્ત—જૂનાગઢના વડનગરા નાગર—સને ૧૪૫૭
માં હતા—મામેર તથા કૃષ્ણ કીર્તન પ્રખ્યાત છે.

૧૦ રણજોડભાઈ—ખેડા જિલ્લાના મહુધા ગામના ખેડાવાળા આદ્ય—
હાલ કચ્છમાં નાયક દિવાન છે. ઉમ્મર આશરે વર્ષ ૫૦—
કવિપદ ધરાવતા નથી. તેમણે જનાવેલાં નાટક વગેરેમાં
તેમની છૂટક કવિતા છે.

૧૧ દયારામ—ડભોઈના સાઠોદરા નાગર—શ્રીકૃષ્ણની ભક્ત વિષેનાં
પદ પ્રખ્યાત છે. “દયારામ કાવ્ય” નામે તેમનો કવિતા
ગ્રંથ પ્રખ્યાત છે. સન ૧૮૪૫ માં હતા.

જાહેર ખખર.

આ ચોપડી જાગત કર્તાને ગહુધા અગર લીંબડીમાં પત્ર લખવા. ૩. ૧) ની સાત પ્રત—પોષ્ટમાફ—દશ પ્રતથી દશાંશ, ને વીસ પ્રતથી વીસ ટકા કમિશન અપાશે. નાણાં મોકલવાનું ખર્ચ ગ્રાહકશિર.

ભૂતળ વગેરેની સમજ—એમાં ભૂતળ સિવાય, પિંગળ, આરોગ્યવિદ્યા, ને વ્યાકરણની સમજ આપેલી છે. ત્રણ આના—પોષ્ટમાફ—૩. ૧) ની છ—સાગટીમાં વીસ ટકા વટાવ મળશે—કર્તા લીંબડી. ત્રીજી આવૃત્તિ.

હિંદના ઇતિહાસનો મુખતેસર હેવાલ—૦-૫-૬ કર્તા ખારોટ—દશમી આવૃત્તિ તૈયાર—ગૂજ.—૪-૫-૬ ધોરણમાં ધણી કામની. પોષ્ટમાફ—સાગટીમાં સાંઠે કમિશન અપાય છે.

“નિખંધ સંગ્રહ”—૦-૮-૦-૧૦૧ નિખંધથી ભરપૂર—કેળવણી ખાતામાં ઈનામ, લાઇબ્રેરી માટે મંજૂર થયું છે. છઠ્ઠા ધો. માં ધણું —પોષ્ટમાફ—પાંચ પ્રતથી સવા છ અને વૃત્તિ. કર્તા લીંબડી—મોરળી.

ડી.જી. વાંચનની સમજ થોડા દહાડામાં

